

DE
OFFICIIS
MARCI TULLII
CICERONIS
LIBRI III.

Item,
De Amicitia: de Senectute:
Paradoxa: & de Somnio
Scipionis.

Cam indice in fine libri
adjuncto.

---

*Editio longè ceteris correctior
atque emendatior.*

CANTABRIGIÆ,
Ex Academiæ celeberrimæ
typographico.
1635.

improbus apud eum solum nescio peritus - et
pescatus erat pedit populum, et maderi
pescandi expulsum plebi et pater meum
Quia pater princeps plebi quod late pater
Cyren regi simul et precat, pater videtur
Amazotus aliorum et et pater aliorum
et et

in mala nostra sunt tangenda

Hantles

M. T. CICERONIS DE
OFFICIIS LIB. I. AD
MARCUM FILIUM.

¶ Argumentum per D. Erasmi Roterod.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici
cuiquam studio sese addicat, sed Græca cum La-
tinis, & orationis virtutes cum philosophiæ sci-
entia conjungat. Deinde quod eum reddat atten-
torem, hanc, quæ de officiis est, philosophiæ par-
tem, duobus potissimum nominibus commendat,
vel quod usus ejus ad omnem vitæ rationem la-
tissime pateat, vel quod hæc una sit philosophis
omnibus inter se communis. Postremo, testatur se
in hac disputatione Stoicos potissimum sequi, quod
hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia
referuntur, constituerint: cum Epicurus volu-
ptate metiens summum bonum, atque Aristo, Pyr-
rho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officii
quoque naturam subverterint.

Uanquam te, Marce fili, annum
jam audientem Cratippum, idq;
Athenis, abundare oportet præ-
ceptis institutisq; philosophiæ,
propter summam & doctoris au-
thoritatem, & urbis; quorum al-
ter te scientiâ augere potest, alte-
ra exemplis: tamen ut ipse ad meam utilitatem sem-
per cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philo-
sophia

*Triplex argu-
mentum; a na-
bilitate docto-
ris, & item
loci & tem-
poris diuturni-
tate.*

*Dicere, pratoris : iudicium
ferre de rebus,
Philosophi.*

sophiam solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adiumentum hominibus nostris, ut non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad iudicandum. Quamobrem discas tu quidem à principe huius ætatis philosophorum, & discas quamdiu voles; tam diu autem velle debebis, quod te, quantum proficias, non prenitebit. Sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio; nihil enim impedit: orationem autem Latinam profectò legendis nostris efficies pleniorum. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornatèque dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam se illis ferè æquarunt, studiosè legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile, & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque & illud forense dicendi & hoc quietum disputandi genus; nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit iudicium: utrumque certè secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi

*Inter Philosophos Græcos
nemo dicendi
studium secutus est.*

dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendidèque facere potuisse. Eodèmq; modo de Aristotele & Isocrate judico, quorum uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ gravissimum. Nam cum multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè copiosèque à philosophis disputata, latissimè patère videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forenibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agis quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo, si vitæ est honestas omnis, & in negligendo, turpitudine. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, sit, ut neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis

Platoni dicendi exercitatio, Demostheni philosophandi desuit.

Commendat officia à persona & sua & filii: ac inde ab utilitate & communitate.

Epicureos notat.

qui solam, aut ab iis qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum; quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli jam pridem explosa sententia est. Qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem deletum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quaestione potissimum Stoicos, non ut interpres; sed, ut solemus, è fontibus eorum, judicio arbitrioque nostro, quantum, quòque modo videbitur, hauriemus.

Idem in oratione Lysiae præstavit Socrates in Phædra Platoni.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermisum esse miror. Omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re instructio, debet à definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiiri commodè, divisione explicat; duplici quidem verbis, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, estque cum sit boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem comperit: Alterum medium, siue inchoatum, quod per se neque bonum est, neque malum, sed ad usum aliquem vita sumitur: ut rectè depositum reddere, perfecti sit officii; depositum reddere, imperfecti: cum rectè nisi sapiens nemo reddat, reddant autem simul & stulti. Dicit autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia sunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis

Omnis de officio duplex est quaestio. Unum ge- *Divisio of-*
 nus est, quod pertinet ad finem bonorum: alter- *ficii.*
 rum, quod positum est in praeceptis, quibus in om-
 nes partes usus vitae conformari possit. Superioris
 generis huiusmodi exempla sunt: omniāne officia
 perfecta sunt: nunquid officium aliud alio majus
 sit & quae sunt generis ejusdem. Quorum autem of-
 ficiorum praecepta traduntur, ea quanquam pertinent
 ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia
 magis ad institutionem vitae communis spectare vi-
 dentur: de quibus est nobis his libris explicandum.
 Atque etiam alia divisio est officii: nam & medium
 quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum
 autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod
 Graeci *κατέργημα*: hoc autem commune, quod ii
καθήκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum
 quod sit, id perfectum officium esse definiant: me-
 dium autem officium id esse dicant, quod cur factum
 sit, ratio probabilis reddi possit.

Quae in deligendis rebus deliberandi ratio.

Triplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii
 capiendi deliberatio. Nam honestūne factū
 sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem
 cadit: in quo considerando saepe animi in contra-
 rias sententias distrahuntur. Tum autem aut inqui-
 runt, aut consultant ad vitae commoditatem, iucun-
 ditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes,
 ad potentiam, quibus & se possint juvare, & suos, con-
 ducat id necne, de quo deliberant. Quae deliberatio
 omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitan-
 di genus est, cum pugnare videtur cum honesto id
 quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se ra-
 pere, honestas contra revocare ad se videtur, fit ut di-
 strahatur deliberando animus, afferatque ancipitem
 curam cogitandi. Hac in divisione (cum praeterire ali-

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo pretermittuntur. Nec enim solum utrum honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius: Itemque duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum differendum.

Ex veteris Academie & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beatè vivere, secundum naturam vivere commemorant, docet quæ semina nobis natura in se verit, quæq; adminicula addiderit: quibus accedente industriâ, ac usu, ad felicitatem, quod referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod jure naturæ est hominum cum pecudibus commune, vocaturq; *κτὰ φύσιν ἀρετὴ*, id est, secundum naturam primum: consequens, est appetitus eorum, quæ incolumitati sunt amica; fuga eorum, quæ noxia: Verum homini, quoniam non solum è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde disciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiuntur.

Principiò, generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura videantur; omniq; quæcunq; ad vivendum sint necessaria, inquirat, & pareat; ut pastum, ut latibula, & alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi causâ, & cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum quod adest, quodq; præsens est, se accom-

modat,

Partitio totius
questionis
de officiis.

Φυσικὰ τὰ
τὸν βίον τὸ
γεννᾶν ἐκεί-
νην φύσιν
Ἀριστ.

modat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum videt, earumq; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, & rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras: facile totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias. Eademq; natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad vitæ societatem: ingeneratq; imprimis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitque ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire velit: ob easque causas studeat parare ea, quæ suppeditent & ad cultum, & ad victum: nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisque, quos charos habeat, tueriq; debeat. Quæ cura exulscitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Imprimisq; hominis est propria veri inquisitio, atque investigatio. Itaq; cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire ac dicere; cognitionemq; rerum aut occultarum, aut admirabilem ad bene beatęque vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ iuste & legitime imperanti; ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ est, rationisq;, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisque, qui modus. Itaq; eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem naturæ, ratioque ab oculis ad animum transferens, multaq;

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavetque; nè quid indecorè effeminarève faciat: tum in omnibus & opinionibus & factis, nè quid libidinose aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quòdque verè dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse naturà. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

*In Phædro.
Proverbium
ἐκ τῆς ὁπῆς
ἴδης τοῦ ἁγίου*

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudo & Temperantia, ac de materia singularum.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium sortitur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiâque versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri, ejusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus, & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic, quasi materia, quam tractet, & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas, tuendâque, qui-

Omnes virtutes una virtus absoluta, juxta Platonem.

Prudentia in veri perspicientia sua, est fons reliquarum.

Fortitudo in contemptu difficultatum.

Temperantia in æquabili modo rerum omnium.

Decorum, velut umbra corporis, honestatem consequitur.

bus actio vitæ continetur; ut & societas hominum conjunctioq; servetur, & animi excellentia, magnitudoq; cum in augendis opibus, utilitatibusque & sibi, & suis comparandis, cum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem & decus conservabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, & matum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: Unum, nè incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè assentiamur: quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam: Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemq; non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ curæq; ponetur, id jure laudabitur, ut in astrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri investigatione versantur, cujus studio à rebus agendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen sepe sit intermissio, multiq;

Βελιύμ
Cegδλωι,
ὀπιτέλει δὲ
ταχέως τὰ
δύχαρτα.
Isocrates.
Σύμβολός
δὲ τινὲς εἰς
βελτίων
χεῖρας. Naz
Sulpit. Gallus
exercitum
Romanum
falsâ fermidi-
ne liberavit,
lunarium eclipsin
rationem edis-
serens. Liv.
lib. 44.

multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio motusque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beatæque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officij fonte diximus,

DE JUSTITIA.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas continetur. Cujus partes duæ sunt: Justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed justitiæ primum munus est, ut nè cui quis noceat, nisi laceffitus injuriâ: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dicatur; Tusculanus, Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat. Ex quo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici: atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inter se aliis aliis prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates

in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides justitiæ fundamentum, ab etymologia.

Fundamentum est autem justitiæ fides, id est, dictorum conventorumque constantia & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt, unde verba sint ducta, credamúsque, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.

Duo injustitiæ genera, ut justitiæ: & unde oriuntur.

Sed injustitiæ duo genera sunt. Unum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus inferuntur, si possint non propulsant injuriam. Nam qui injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliqua perturbacione incitatus, is quasi manus violentæ videtur afferre socio. Qui autem non defendit, nec obstitit, si potest, injuriæ; tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causâ de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur: ut cum is, qui alteri nocere cogitat, timet ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latissimè patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in repub. princeps vellet esse, qui suis fructibus exercitum alere non posset. Delectantur etiam magni-
fici

*Nulla fides
regni sociis--
Lucan.*

fici apparatus vitæq; cultus cum elegantia & copiâ; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, ne-
mini nocens, vituperanda; sed fugienda semper in-
juria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut
eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, ho-
norum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod
enim est apud Ennium, Nulla sancta societas, nec
fides regni est; id latius patet. Nam quidquid ejus-
modi est, in quo non possint plures excellere, in eo
fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum sit
sanctam servare societatem. Declaravit id modò te-
meritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atq; hu-
mana pervertit propter eum, quem sibi ipse opinio-
nis errore finxerat, principem. Est autem in hoc
genere molestum, quod in maximis animis, splendi-
dissimisque ingeniis plerunque existit. honoris, im-
perii, potentiae, gloriæ cupiditates. Quæ magis ca-
vendum est, nè quid in eo genere peccetur.

Injuria alia aliâ levior.

Sed in omni injustitia permultum interest, utrum
perturbatione aliquâ animi, quæ plerunque bre-
vis est, & ad tempus; an consultò & cogitatò fiat in-
juria. Leviora enim sunt ea, quæ repentino aliquo
motu accidunt, quàm ea, quæ meditata & præpara-
ta inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis
dictum est.

*Causas recenset, unde secundum injustitiâ
genus oriatur.*

Pretermittendæ autem defensionis, deferendiq;
officii plures solent esse causæ. Nam aut inimi-
citas, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt;
aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis stu-
diis, quibusdâve occupationibus sic impediuntur,

ut

ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quòd in veri investigatione versentur, quòdque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ nè cui noceant injuriâ, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad Rempubli-
cam nè accessuros quidem putat, nisi coactos: æquus autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod rectè sit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, cæque res antè constituimus, quibus justitia continetur, faciliè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quam Terentianus ille Chremes, *Humani nihil à se alienum putat*. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de republ.

In Hæmum.

Τὸ δικαίον
πρὸς ἄλλο
ἄλλο δ' ἔ
μειλεν.

Pindar.
Proverbium
Quia dubitas
nè feceris.

Docet

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maxime modis; si aut ab utilitate recedatur, aut minus utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse, nimium inhaerere juris apicibus.

Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime videntur digna esse justo homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut non reddere depositum, etiamne furioso facere promissum; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primum, ut ne cui noceatur: deinde, ut communi utilitati serviat. Ea cum tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbarus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sunt iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant, quam illi prosint, cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuiquam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cæperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut sibi ad inferos daretur adiutus; ut Hippolytum ulcisceretur.

*In juridicialibus officiis æquitas spectanda,
non verbis inhærendum.*

EXistunt etiam sæpe injuriæ, calumniâ quadam,
& nimis callidâ & malitiôsâ juris interpretatione.

Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in Repub. multa peccantur: ut ille, qui, cùm triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verum est, *Q. Fabium Labeonem*, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cùm ad locum venisset, cum utrisque separatim loquutum, ut nè cupidè quid agerent, nec appetere, atque ut regredi, quàm progredi mallerent: Id cùm utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum, qui laceffiverit, injuriæ suæ pœnitere: ut & ipse nè quid tale posthac committat, & cæteri sint ad injuriam tardiores.

Hæcenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis. Facit autem duo belli genera, quorum utriq; communia sunt hæc: Ut non nisi justis de causis suscipiantur: nè inferantur nisi rebus repetitis; nisi solenniter denunciata: ut ritè gerantur, nè sæviamus supra modum in victos: humanius etiam, qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam privatim præstetur, non modò in conventis solennibus.

Ex Heautontimorumenos.

Vid. Plutarchum.

Quod in punienda injuria officium.

nibus. Propria verò sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humaniùs agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, severius.

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione & Miliano funditus eversa. Corinthus item in Achaia à L. Mummiò sublata, quòd in Istmo esset, & ad bellum movendum opportunum.

Quod in bellis suscipiendi officium. Quanta sacramenti militaris religio majoribus.

ATque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi; unum per discepcionem, alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Partà autem victorià, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos, in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginè & Numantiàm funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, nè posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meà quidem sententià, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum iis quos videlicet, consulendum est: tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries percussit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatur antè sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cum autè Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat,

tabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cùm in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: AUT STATUS DIES CUM HOSTE. Itaque, ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUTHORITY. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? Quamquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo, qui fert arma contrà, remansit. Cùm verò de imperio decertatur, bellòq; queritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim, cùm civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni scædisfragi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est.

Senis addidit,
nè proneptem
hujus, & tamen
sem intellige-
ret, nisi mavis
ad absurdum
aetatem referre.

Emiam ver-
sus.

Pyrrhus rex
ad Pyrrhum
Achillis filium
gens suam re-
ferebat, cui avus
fuerat Aacus.

Tantâq; ali-
quos affectum
ignominia, ut
sciam mortem
sibi consciscer-
ent, auctore
Liv. Decad. 2.
lib. 3.

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utrique, (fors,
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum;
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite: doque volentibus cum magnis diis.

Regalis sanè & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captivis commutandis Romam missus esset jurâssetque se rediturum; primùm, ut venit, captivos reddendos in Senatu non censuit; deinde, cum retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit jurejurando, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrâssent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerâssent, in ærariis reliquerunt: nec minùs illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Annibalis permissu exisset è castris, rediit paulò post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, jurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem à majoribus nostris constitutum. Cum à Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenulum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit: Ità nè hostis quidem, & potentis, & bellum ultro inferentis, cum scelere mercedem approbavit. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem etiam

etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio, & fortuna servorum, quibus, non malè præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

Officium domini in servos.

Triplex nocendi genus, vi aperta, fraude occulta, & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium sceleratissimum.

De liberalitate secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero. Primum, nè quid demus, quod accipienti sit nociturum; nève, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honestâ benevolentiam prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique quibus bene de nobis meriti; quibus & cum sænore beneficium remetendum. Postremò, societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hac de parte Seneca pluribus libris diligentissime scripsit.

Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, nè obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit quàm facultates. Tum ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc refe-

*De ex adu-
ca & dupli-
te a.
Quomodo dan-
dum, quantum,
& quibus.*

*Ut si, pro de
si: Terentius,
Ut si esset
frater.*

*Tyrannica li-
beralitas Ca-
sarii & Sylla.*

*Dandum pro-
bis viris, cla-
ris, aliquo
vinculo nobis
coniunctis, be-
ne meritis.*

renda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cui-
piam, quod ob sit illi, cui prodesse velle videantur, non
benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores
judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios libe-
rales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si ipsi in suam
rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem
cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod
aliis largiantur: Hique arbitrantur se beneficos in
suos amicos visum iri, si locupletent eos quicunque
ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil
magis officio possit esse contrarium. Videndum est
igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ pro sit amicis,
noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pec-
uniarum translatio à justis dominis ad alienos, non
debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod
non idem sit iustum. Alter erat locus cautionis, ne
benignitas major esset, quam facultates; quod, qui
benigniores volunt esse, quam res patitur, primum
in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos:
quas enim copias his & suppeditari æquius est, &
relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in
tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & au-
ferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant
copiæ. Videre etiam licet plerisque non tam natu-
râ liberales, quam quadam gloriâ ductos, ut benefi-
ci videantur, facere multa, quæ videntur ab osten-
tatione magis, quam à voluntate proficisci. Talis
autem simulatio vanitati est conjunctior, quam aut
liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum,
ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo &
mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium
conferetur, & animus erga nos, & communitas ac
societas vitæ, & ad nostras utilitates officia antè
collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin
minùs, plures causæ majorisque ponderis plus ha-
beant.

Mores

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.

QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenèque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sint simulachra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ita quæq; maximè ut quisque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modestiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerumque est: illæ verò virtutes virum bonum videntur potiùs attingere. Atque hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs & constantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SIN erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia. major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est. Quod si ea, quæ acceperis utenda, majore mensurâ, si modò possis, jubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis

*Beneficiacum sanore reme-
rienda.*
Νικᾶν ἐν
ἐπιδόλῃς ὀπῇ
πλεόνεον
καὶ δίκῃ.

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus necne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cum plurimum debeatur. In quo tamen imprimis quo quisque animo, studio, benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam sine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non sunt habendi, atque ea, quæ judicio, consideratè, constantèrque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisq; maximè opis indigeat, ita ei potissimum opitulari; quod contrà fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

Beneficia potissimum animo dantis metienda.

Non dandum ut recipias, sed ut pro sis amico.

Juxta illud Hesiod.

Καὶ δόκει

ὅς κεν δῶ, καὶ μὴ δόκει ὅς κεν μὴ δῶ.

Primi societatis humane fontes, ratio, & oratio.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate universali omnium mortalium.

Oprimè autem societas hominum conjunctioneque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum alijs videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitq; naturali quadam societate: Neq; ullâ re longius absumus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim

enim

enim rationis & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos omnibus inter omnes societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ità teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est; AMICORUM SIVE OMNIA COMMUNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest.

*Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat facit,
Nihilominus ut ipse luceat, cum illi accenderit.*

*Bellissimi
Ennii versus.*

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne ignem capere, si quis velit: Consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiarum parvæ singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT, ut facultas sit, quâ in nostros sumus liberales.

Quæ omnibus absque discrimine communiscanda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum: Ab illa prima communitate ad contractiones societates descendit. Quæ communia civibus inter se.

Ult enim ab illa discedatur infinita, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maximè homines conjunguntur: interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationesque contractæ.

Sognatio.

*Affinitates
ex conjunctis.*

*Amicitia vir-
tute concilia-
ta.*

*ὁμοιοι ὁ-
μοιοις φίλοι*

*Σώματα
ἢ δὴ, ἢ
ἢ ἢ μίαν.
Hinc Ovid.
Qui duo cor-
poribus, men-
tibus unus
erant.*

tractæ. Arctior verò colligatio est, societas propin-
quorum. Ab illa enim immensa societate humani
generis in exiguum angustumq; concluditur. Nam
cùm sit hoc naturâ commune omnium animanti-
um, ut habeant libidinem procreandi: prima socie-
tas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde,
una domus, communia omnia. Id autem est prin-
cipium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Se-
quuntur fratrum conjunctiones, post consobrinor-
um, sobrinorumq; qui cùm unâ domo jam capi
non possint, in alias domos, tanquam in colonias
excunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex qui-
bus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & so-
boles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis au-
tem conjunctio & benevolentia devincit charitate
homines. Mignum est enim eadem habere monu-
menta majorum, iisdem uti sacris, sepulchra habe-
re communia. Sed omnium societatum nulla præ-
stantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni mo-
ribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim
honestum, quod sæpe diximus, etiamsi in alio cer-
nimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse
viderur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus
nos ad se allicit, facitq; ut eos diligamus, in quibus
ipsa inesse videtur: tamen justitia & liberalitas id
maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec cop-
ulantiùs, quàm morum similitudo bonorum. In
quibus enim eadem studia sunt eadèmq; volunta-
tes, in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac
seipso. Efficiturq; id, quod Pythagoras vult in ami-
citiis, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa
communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro
citroq; datis, acceptisq;: quæ mutua & grata dum
sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur socie-
tate. Sed cùm omnia ratione animoque lustraveris,
omnium societatum nulla est gratior, nulla charior,
quàm

quàm ea, quæ cum republica est unicuique nostrum. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una com-

Patria debemus plurimum Oppetere mortem, id est, ultero mori.

plexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimumtribuendum sit officii: principes sunt patria & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus: proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerunq; fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam oburgationes in amicis vigent maximè. Estq; ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Convenire enim, pro concordibus Quid sanguine conjunctu, quid amicum possim debere.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

SED in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè necesse sit, & quid quisq; nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ità non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntque officia, quæ aliis magis quàm aliis debeantur: ut vicinum citius adjuvamus in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioque capienda, ut boni rationatores officiorum esse possimus, & addendo,

Vicinis quid debeatur.

deducen-

*Quæ reliqui,
id est, quan-
tum relinqua-
tur, deductis
& additis qua
oportuit.*

deducendôq; videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuique debeat, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magnâ laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio: ad levam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè differt Cicero.

*Commendatio
fortitudinis.*

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiûmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatôq; humanâq; res despiciente, factum sit. Itaque in probis maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

*Opprobatio
pusillanimitatis.*

Ex Ennio verba Imperatoris exemplo Clælia militum ignaviam increpantis.

In hoc carmine mollitiæ est exprobratio, quoniam Salmacis fons potius, viros effeminatè dicitur,

Vos etenim, juvenes, animos geritis muliebres, Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi.

Salmaci da spolia sine sanguine & sudore.

Contraque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellentèrque gesta sunt, ea nescio quo modo

quali

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabilēsque alii: maximēque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

Ed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si iustitiâ vacat, pugna:que non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quod circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidiis & malitiâ laudem esse adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iustitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est renota à iustitiâ, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis & fortitudinis, minimèque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione, & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, idè maxime vult princeps omnium esse, vel

Fortitudinis definitio secundum Stoicos.

Magnanimitas a iustitia pendet.

*Pertinacia cla-
si animi comes.*

*Χαλεπὰ τὰ
κρία.*

*Proverbium
Socratis,
Difficilia qua
pulchra.*

*Qui gloria spe
pericula susci-
pit, ambiciosus,
non fortis.
Lubricus, an-
ser, & pericu-
losus.*

vel potius solus esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est justitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. Existuntq; in repub. plerumq; largitores, & factiosi, ut opes quàm maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm justitiâ pares. Sed quod difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est tempus, quod justitiâ vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè natura sequitur, in factis positum, non in gloria, judicat; principemque se esse mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitiæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus; quod vix invenitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimum sita: in contemnendis tum prosperis, tum aduersis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum desipientia ponitur, cum persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut experere oportere: nulliq; neque homini, neq; perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut cum in affectus animo, ut suprâ dixi, res geras magnas, illas quidem, & maximè utiles, sed vehementer arduas, plenâsq; laborum, & periculorum cum vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum re-

rûm

rum datrum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos; & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestum sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara videntur, parva ducere, eaque ratione stabili firmaque; contemnere, fortis animi, magnique ducendum est. Et ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunæ versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi tamque parvi quam amare divitias: Nihil honestius magnificentiusque quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundiâ, ut tranquillitas adsit, & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerant, ad otiumque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longèque principes, & quidam homines severi, & graves, nec populi, nec principum mores ferre

Turpius à voluptate vinci, quam à dolore.

Humilis animi mirari divitias.

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ferre potuerunt : vixeruntque nonnulli in agris delectati re suâ familiari. His idem propositum fuit, ut ne pro ne. quod regibus, ut ne quâ re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur; cuius proprium est, sic vivere, ut velis. Quare cum hoc commune sit potentiae cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & parvo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & faciliior & tutior, & minus aliis gravis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque aptior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forsitan concedendum sit rempub. non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinae sese dediderunt: & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore causa impediti, à repub. recesserunt, cum ejus administrandae potestatem aliis, laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despiciere se dicant ea, quae plerique admirantur, imperia, & magistratus, iis non modò non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factum est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis parùm sibi consent, voluptatem severissimè contemnunt; in dolore sint molliores, gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus sunt, & gerenda res publica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem rempub. nihil

ut Plato.

ut Scipio.

Non satis
constanter,
id est, alibi
contemnunt,
alibi minimè.

nihilò minùs quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificèntia, & despicièntia adhibenda sit rerum humanarum, quàm sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas, si quidem nec anxii futurisunt, & cum gravitate constantiâq; victuri. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minùs patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quò minùs multis rebus egent: & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraq; efficienda reipub. gerentibus, quàm quietis: quò magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, nè id modò consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quò ipso considerandum est, nè aut temerè desperet propter ignaviàm, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis, priusquam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Longè fortius esse civilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe qua siverunt propter gloriæ cupiditatem: atq; id in magnis animis ingeniisque plerumq; contingit: eoque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores, clariorésque quàm bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus notien, quàm Solonis, illustrius citeturq; Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quò primùm constituit Areopagitas: non minùs præclarum hoc, quàm illud judicandum est. Il-

Majora viribus aggredi, temeritatis est: qua possis, in his rebus diffidere, ignavia.

Themistocles Atheniensium imperator apud Salamin insulam Xerxem prælio vicit.

Solon Salaminus dedisse leges maximè saluaret.

*Lycurgus lo-
gam lator
Pausania ac
Lyfandro du-
cibus multu
victoriu no-
bilibus ante-
fertur.*

*M. Scaurus
eloquentiâ &
juru scientiâ
commendatus,
& Q. Catulus
in rebus civi-
libus florue-
runt; Marius
& Pompeius
belli gloriâ.
Scipio E-
milius Nu-
mantiam su-
pulis.*

*Scipio Naf-
ca, Tib. Grac-
chum pernici-
ofas leges fe-
rentem priva-
tus occidit.*

*Hic est invi-
diosus ille
versiculus,
quo Cicero
gloriatuſ eſt,
ſe in toga Ca-
tilinariam
conjuratiorem
oppreſiſſe.
Tertium
phaviſ Pom-
peius, de A-
fricâ, & ire-
ram de Hiſpa-
niâ, certi ô de
Mithridate.*

lud enim ſemel profuit. hoc ſemper proderit civitatî.
Hoc conſilio leges Athenienſium, hoc majorum in-
ſtituta ſervantur. Et Themistocles quidem nihil di-
xerit, in quo ipſe Arcopagum adjuverit: at ab illo ve-
rum eſt adjutum eſſe Themistoclem. Eſt enim bel-
lum geſtum conſilio Senatûs ejus, qui à Solone erat
conſtitutus. Licet eadem de Pausania Lyſandroque
dicere: quorum rebus geſtis quanquam imperium
Lacedæmoniis dilatatum putatur; tamen nè minima
quidem ex parte Lycurgi legibus & diſciplinæ con-
ferendi ſunt. Quinetiam ob has cauſas iplas & parati-
ores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem
neq; pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neq; cùm
verſaremur in repub. Q. Catulus Cn. Pompeio ce-
dere videbatur: Parvi enim ſunt foris arma, niſi eſt
conſilium domi. Nec plûs Africanus, ſingularis &
vir, & imperator, in excindenda Numantia reip. pro-
fuit, quàm eodem tempore P. Naſica privatus, cùm
Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc
quidem res non ſolùm ex domeſtica eſt ratione: at-
tingit enim & bellicam, quoniam vi manûque con-
ſecta eſt: ſed tamen idipſum geſtum eſt conſilio ur-
bano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quo
me ſolere ab improbis & invidis invadi audio,

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omitam, nobis rempublicam gu-
bernantibus, nonne togæ arma ceſſere? Neq; enim
in repub. periculum fuit gravius unquam, nec majus
odium. Ità conſiliis, diligentîâque noſtrâ celeriter
de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ip-
ſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta eſt unquam in
bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet e-
nim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & he-
reditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet.
Mihi quidem certè, vir abundans bellicis laudibus
Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut
diceret

diceret frustra se tertium triumphum deportaturum
 fuisse, nisi meo in rempub. beneficio, ubi triumphar-
 et, esset habiturus. Sunt ergò domesticæ fortitudi-
 nes non inferiores militaribus: in quibus plus etiam
 quàm in his operæ studiisq; ponendum est. Omnino
 enim illud honestum, quod ex animò excelso magni-
 ficòq; quærimus, animi efficitur, non corporis viri-
 bus. Exercendum tamen corpus, & ità afficiendum
 est, ut obodire consilio rationique possit in exequen-
 dis negotiis, & in labore tolerando. Honestum au-
 tem id, quod exquirimus, totum est positum in ani-
 mi cura & cogitatione: in quo non minorem utilita-
 tem afferunt, qui togati reipub. præsent, quàm qui
 bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non
 suscepta, aut confecta bella sunt; nonnunquam etiam
 illata: ut M. Catonis consilio bellum tertium Puni-
 cum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare
 expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm
 decertandi fortitudo. Sed cavendum, nè id bellan-
 di magis fugâ, quàm utilitatis ratione faciamus.
 Bellum autem ità suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax
 quæ sita videatur. Fortis verò animi, & constantis est,
 non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem
 de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi uti
 consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc ani-
 mi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitati-
 one futura, & aliquantò antè constituere, quid acci-
 dere possit in utramque partem, & quid agendum sit,
 cum quid evenerit, nec committere, ut aliquando di-
 cendum sit, Non putâram. Hæc sunt opera magna-
 nimi, & excelsi, & prudentiâ consiliòq; fidentis. Te-
 merè autem in acie versari, & manu cum hoste con-
 fligere, immane quiddam, & belluarum simile est:
 sed cum tempus est, necessitasq; postulat, decertan-
 dum manu est, & mors servituti turpitudiniquæ an-
 teponenda.

*M. Cato sic, quàm triduo secum à Carthagine tulerat, in senatū ostensâ persuasit ut tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam eversa est Carthago: qui cum insequenti anno mortuus esset, tamen valuis-
 & sepulsi autoritas contra Nasicum, ne evertetur suadens. Tarpe est didera, Non putâram. Scipionis apophthegma.*

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, & item temeritatem.

Non sciendum in victos.

Multitudini parcendum.

DE evertendis autem, diripiendisque urbibus, valde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat; idque est viri magnanimi, rebus agitatæ punire fontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit. Bellissima metaphoræ.

Quæ res potius periclitanda.

Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis, quam privata gloria jacturam facere maluit: historiam est apud Xenophontem, primo Paralip.

UT enim sunt (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora, & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adven- dis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant; gravioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo, tempestatem adversam optate, dementis est: subvenire autem tempestatem quavis ratione, sapientis: eoque magis, si plus adipiscere re explicari boni, quam addubitari mali. Periculosa autem rerum actiones partim his sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itemque alii de viâ, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius de honore & gloria, quam de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: talem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne reipub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cum Lacedæmoniorum dux

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaq; fecisset e-
gregiè, vertit ad extremum omnia, cum consilio non
paruit eorum, qui classem ab Arginufis removendam,
nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Qui-
bus ille respondit, Lacedæmonios, classe illà amissa,
aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non
posse. Atq; hæc quidem Lacedæmoniis plaga medi-
ocris fuit: illa pestifera, quâ, cum Cleombrotus invi-
diam timens, temerè cum Epaminonda conflixisset,
Lacedæmoniorum opes corruerant. Quanto Qu.
Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus
urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi op-
timum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

*Cleombrotus
Lacedæmoni-
us ab Epami-
nonda Theba-
norum duce
victus, magnâ
suorum clade.
Fabius cunctan-
tor, historia
notissima.
Fortis est sal-
sam insuperiam
contemnere.*

OMnino qui reipublicæ præfutura sunt, duo Pla-
tonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem
civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam refe-
rant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut to-
tum corpus reipub. curent, nè, dum partem aliquam
suentur, reliquas deferant. Ut enim tutela, sic pro-
curatio reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi
sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda
est. Qui autem parti civium consulunt, partem
negligunt, rem perniciosissimam in civitatem indu-
cunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit,
ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videan-
tur, pauci univerforum. Hinc apud Athenienses ma-
gnæ discordiæ ortæ: in nostra reipub. non solum
seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gra-
vis & fortis civis, & in reipub. dignus principatu fu-
giet, atque oderit, tradetque se totum reipub. neque
opes aut potentiam consecrabitur, totamque eam

*Magnanimitas
est publica
commoda suis
anteponere.
Magistratus
æquis omni-
bus, & parti-
um studio va-
cuus.
Optimum op-
timatè dicit.
Fortis ut non
recusat inivi-
diam in loco,
itâ nec teme-
rè arcescit.*

sic tuebitur, ut omnibus consulat, Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabitis: omninoque ita iustitiæ honestatiq[ue] adhærescet, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendar, mortemque opperat potius, quàm deserat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

Miserrima est omnino ambitio, honorumq[ue] contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem, Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius remp. administraret, ut si navis certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant, non eos, qui suo iudicio tueri rempub. velint, qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Eiusd[em] dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

Nec verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idque magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementiâ. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: nè, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

* Punitur.
legit Nonnius,
Marcellus, &
Servius.

In animadvertendo maximè ab ira temperandum.

Omnis autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus, qui * punit aliquem,

aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne major pœna quàm culpa sit: & ne iisdem de causis alij plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque, ut ii qui præsumunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiæ, sed æquitatē, ducuntur.

Horatius,
Virtus est me-
dium vitiorum
& utrinque
relictum
Stoici affecti-
bus vacare. Pe-
ripatetici mo-
derari sapien-
tiam vultum.

*Magnanimi est, neque secundis insolescere,
neque dejici adversis.*

ATq; etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præclaræque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eadēque frons: ut de Socrate itēque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloriâ superatum à filio; facilitatē verò, & humanitatē video superiorē fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quantò superiores simus, tantò nos summissius geramus. Pannætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere: Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere solent, ut his facilius possint uti: sic homines secundis rebus effrenatos, sibi que præfidentes, tanquam in gy-

*Africanus
apophthegma.*

*Præfidere, ni-
mum fovere.*

*Magnanimus
assentationes
non recipit.*

cerent rerum humanarum imbecillitatem, variemque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hisque major etiam quàm antè tribuenda est authoritas: iisque temporibus cavendum est, nè assentatoribus parefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hæc.

Officia magnanimi in otio honesto.

Illud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant, quod eorum administratio latissimè pateat, ad plurimosque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos, potiusque & amicis impertientes, & reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primùm bene parata sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso: tum, quàm plurimis, modò dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia, nec libidini potius, luxuriæque, quàm liberalitati & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animosèque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gula & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pedagogo. Indidem oritur illud decorum quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnique vitæ officium cohonefset, divinitus tradit Cicero.

Sequitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latine decorum potest: Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum; & quod honestum est, decet. Quæ

Decorum honesti comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in una quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere quod agas, consideratè; omniq; in re quid sit veri videre, & tueri de-

Decorum in prudentia.

et;

Decorum justitia.

Decorum ab honesto se non separatur.

Decorum quoniamplex sit.

Decorum quid sit.

Liberali, id est, honesta.

Horatius, Reddere personæ se conveniētia cuique.

cer: contraque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et ut venustis, & pulchritudo corporis fecerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poëtæ dicimus, quod deceat, cum id quod quaque personam dignum est, & sit, & dicitur: Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant:

aut,

Natis sepulchrum ipse est parens:

Indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna

digna personâ oratio. Sed poetæ, quid quemque deceat, ex persona judicabunt : nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiâq; animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt : nobis autem cum à natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint : cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus : efficitur, ut illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam latè fufum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compositione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: Sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibus cum vivitur, ordine, & constantiâ, & moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines & optimi cujusque, & reliquorum. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter justitiam & verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum poetarum honestis ac impiorum commune.

Decorum in ordine, constantia & modo factum.

Violamus injuriâ, offendimus iniuriâ, desistit.

Decorum secundum naturam esse, & eum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Officium autem quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationemq; naturæ: quam si sequemur duce, nunquam aberrabimus : sequemurq; & id quod acutum & perspicax naturâ est, & id quod ad hominum

num consociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primum esse fontem.

Optum, quam in libris de finibus appetitionem vocat, unde oriuntur perturbationes. Sic in libris de finibus Cato officium, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit.

Indecorum & in corpore a perturbationibus.

DUplex est enim vis animorum atque naturæ: Una pars in appetitu posita est, quæ est *ἀρετή* Græcè, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendumque sit. Ità fit, ut ratio præsit, appetitus vero obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia: nec verò agere quicquam, cum non possis causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deserant, sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio: Nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transeunt. Relinquunt enim, & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ; à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ori ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statûque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandosque, excitandamque esse animad-

versio.

versionem & diligentiam, ut ne quid temere ac fortuito, inconsiderate, negligentérque agamus. Neque enim ita generati à natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potius, & ad quædam studia graviora, atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno, & quietibus cæteris, tum, cum gravibus seriisq; rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Gravitas & urbanitas quatenus adhibenda. Licentia non omnis aliena ab honestate.

De scurrilitate & facetia.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaquæ multorum facetæ dictæ; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur *αποβήματα*. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore fit, ac remisso animo, homine libero dignus; alter, ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscenitas.

Et honesti lusus modum esse querendam.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiquæ voluptato, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppedi-

Suppeditant, subministrant.

tant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Animi delectatio ad honestis studiis peragenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quam parçissime adhibenda.

Sed

Sed pertinet ad omnem officii quaestionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque bestiis antecedar. Illæ enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquit, aut agit, videndique; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò nè sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eamque contemni & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in natura excellencia & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffuere luxuriâ, & delicatè ac molliter vivere; quàmque honestum, parcè, continenter, severè, sobriè.

Voluptas homine indigna.

Animadvertè, lector, ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinceps quid deceat uniuscujusque personam, vel à natura tributam, vel casu impostam, vel judicio assumptam.

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus quâ antecellimus bestiis; à qua omne honestum decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: Altera autem, quæ propriè singulis est attributa. Ut enim in corporibus magnæ

magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itemque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: Sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos, major etiam magisq; de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C. Laelio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem *ἑπαιτα* Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrâ Pythagoram & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præcipere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Phœreum Jasonem cæteris anteponunt: Imprimitque veritatem & callidum factum Solonis, qui, quod & tutior vita ejus esset, & plûs aliquando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alii, qui quidvis perpetiantur, cuius deserviant, dum, quod velint, consequantur, ut Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lylandrum accepimus: contrâque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lylandrum fuit. Itemque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itemque & in Q. Mutio Numantino vidimus. Audiui & ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: Contrâq; patrem ejus, illum

Varietas ingeniorum à natura.

illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerales aliarum dissimilitudines sunt naturarum, morumque minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quò facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus: eam tamen conservatam, propriam naturam sequamur. Ut etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturarum regulam metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ; nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: Ideo, quia nihil decet invitam (ut aiunt) Minervam, id est, adversantem, & repugnantem naturam. Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quam æquabilitas universæ vitæ, tum singulorum actionum, quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas ipsam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, nè (ut quidam) Græcæ verba inculcantes, iure optimo irrideamur: sic in actiones, omnemque vitam, nullam disciplinam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, alià cæteri, qui se in Africâ Cæsari tradiderunt. Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se intromississent, propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetuam constantiam roborasset, semperque in proposito susceptoque consilio permanisset, moriendum potius quam tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa

*Non frustra
cum natura
pugnandum.*

*Horat. Tu
nil invitam
dices faciesve
Minervam.*

*Ut apud Lucilium in
Mutior de-
tur Albutius:
Chære
Tite.*

*Cato Utica
sibi mortem
conscivit.*

passus

passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & ist omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet! Domi verò etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maximè quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acremque se & vitiorum, & bonorum suorum judicem præbeat: nè scenici plus quam nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim vocè freti sunt, Epigonos, Medeamque; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram; semper Rupilius (quem ego memini) Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergò histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis porissimùm elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè, at quàm minimùm indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut vitia fugiamus.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis iudicio ipsi adscrivimus.

AC duabus iis personis, quas suprà dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi au-

*Circe solæ filia,
Calypso nympha,
quorum
hospitio Ulysses
aliquandiu fuit
est: Ut procer
uxoris perdetres*

*Scenici, histri-
ones, à scena.*

*Epigoni, cla-
mosa tragædia
de Thebæ capiti.
Medea nota.*

Alii alia studia sequuntur.

Filii ut plurimum parentum suorum studia sequuntur.

Timotheus etiam orator, Isocratis discipulus. Cono, inclutus dux Atheniensium.

Prodicus sophista de Hercule fabula perquam festiva refertur apud Xenophontem libro secundo de moribus.

tem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate profisciscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad ius civile, alii ad eloquentiam applicant, ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum verò patres aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in iure civili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulat bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset, quam pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omisâ imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximèque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cum quærimus quæ deceant, complecti animo & cogitatione debemus.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

Imprimis autem constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentiâ, cui inest maxima imbecillitas consilii, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamavit: Itaque antè implicatur aliquo certò genere, cursuque vivendi, quam potuit, quod optimùm esset, judicare. Nam, quod Herculem Prodicus dicit, (ut est apud Xenophontem) cum primùm pubesceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram

terram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis saru edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitatur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerumque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem morémque deducimur. Alii multitudinis iudicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli autem sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplinâ, rectam vitæ securi sunt viam. Illud autem maximè rarum genus est eorum, qui aut eccellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quô quisque natus est (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita constituenda multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam, utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ; sed naturæ magis: multò enim & firmitior est, & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquâ ipsa mortalis, cum immortalis natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet, nisi fortè se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumque mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiùsq; faciemus; sin minus, sensim erit, pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent & minus probentur, magis decere,

*Quo modo
commutan-
dum vita
genus.*

consent sapientes, sensim disfluere, quàm repemè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primùm illud exceptum sit, nè vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut quædam imitari possint: Ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defenditare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerùmque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliæque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Alia ætas alia officia postulat.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Adolescentis officium.

Est igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hisque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendæque in labore, patientiæque & animi, & corporis; ut eorum & in bellicis & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectutem

Senectutem quæ deceant maximè.

Senibus autem labores corporis sunt minuendi, *Senis officium.*
Sexercitationes animi etiam augendæ videntur.

Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè remp. consilio & prudentiâ quamplurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm nè languori se, desidiæque dedat. Luxuria verò cum omni ætati turpis, tum senectuti foedissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Turpi res desidiosa senectus: Luxuriosa turpior: Libidinosissima.

Magistratûs personam quæ deceant.

Ac nè illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratûs intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, & ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se efferentem; tum in repub. ea velle, quæ tranquilla & honesta sint: Talem enim & sentire, & bonum civem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimèque in aliena esse repub. curiosum. Ita ferè officia reperientur, cum quæretur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est ætem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioque capiendo, servare constantiam.

Magistratûs officium.

Privati officium.

Peregrini officium.

Decorum à statu motûque corporis.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis deniq; motu & statu cernitur; idque

idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur etiam illa, ut probemur ab his, cum quibus & apud quos vivamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendit: res item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

P Rincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquàmque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia: Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, remonent ab oculis: ipsique necessitati, dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neq; earum usus suis nominibus appellant: quòdque facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscenum est. Itaque nec apertâ actio rerum illarum petulantia vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: Liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluræque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculerum auriumque approbatione, fugiamus. Stetis, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus,

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscœnum, quod factu turpe non esset.

motus, teneant illud decorum, Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda: nè quid effœminatum, aut molle; & nè quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, si quo casu evenierit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur huius generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

Gestus neque molli neque rusticus.

Exemplum verecundia & à scena petiunt.

Exemplum Romana verecundia.

Quæ forma virum, quæ feminam deceat, & quatenus utraque colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergo & à forma removeatur omnis virò non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu motuque caveatur. Nam & palestrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptis non vacant, & in utroque genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pompæarum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cum sunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam

Dignitas virorum.

Venustas mulierum.

Forma & Vestitus.

Munditia media inter elegantiam vitiosam, & agrestem negligentiam. Incessus moderatus.

Pomparum, in quibus sacra & simulacra lentissimo incessu eorum circumferuntur.

stantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, nè animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, nè in perturbationes atque examinationes incidamus, & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

*Animi motus
duplices:*

*Cogitatio.
Appetitus.*

*Duplex orationis genus; rhetoricum, &
quotidianum.*

ET quoniam magna vis orationis est, eaque duplex; altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptionibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa; nulla sermonis: quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant sunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino à natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio præse loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? quanquam erant literati: sed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ: nè aut obscurum esset, aut nimis putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Ueberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis

*Catulus pater & filius,
de quibus in
Bruto.*

*Putidum, id
est, odiosum
& affectatum*

tulis

tulis opinio non minor. Sale verò conditus, & facetiis Cæsar, Catuli patris frater vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis, minimèque pertinax: insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. Imprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumeliosèque dicitur. Habentur autem plerumque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi moribus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximèque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ; in quibus utendum est fortasse & vocis contentione

Sermo familiaris sit nec acerbus, nec pertinax, nec insulsus, nec immodicus, nec obtruncatorius.

Instituatur de rebus honestis. Nec vagus sit nec in aquali.

Nec consuetior. Nec contumeliosus in amicis. Objurgatio quatenus adhibenda.

maiore,

maiore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut nè ea facere videamur irati: sed, ut ad utendum & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro, invirique veniamus: nec unquam nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil consideratè potest. Magna autem ex parte elementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbioris habet obijurgatio, significandum est, ipsius causà, qui obijurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

Nè tum quidem referendum, cum male audiverimus.

Indecora infantia Thrasica.

In aedificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certe) dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cujus finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum; quæ cum vulgò videretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hinc Scavrus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicaram non repulsam solum retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas

Ignominiam quod à consulari repulsus calamitatem quod repetundarum reus.

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, inquam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum ejusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo: & maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur: --- *O domus Antiqua, (heu!) quàm domino dominaris dispari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum est etiam (præsertim si ipse ædifices) nè extra modum sumptu & magnificentia prædeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiosè enim plerique (præsertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt? Quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatèmq; revocandus; eadèmq; mediocritas * ad omnem usum cultumq; vitæ referenda est. Sed hæc hæc tenus.

*Domus apti-
marum, ne quo
angusta, neq;
vasta.*

*E poeta quo-
piam sumptus
versiculus
videtur.*

*Antiquam
autem nobilis
dixit & au-
gustam.*

* Ad com-
munem
usum.

Tria omni in vita servanda.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conservanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficiere velimus; nè major, nè minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet. Tertium est, ut caveamus, nè ea quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, immoderata sint. Modus autem in optimis, decus ipsam tenere, de quo antè diximus, nec progredi longius. Horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

*Tria in omni
actione susci-
pienda tenen-
da sunt.*

*--- τὸν δὲ
ὅτι πᾶσι
ἀριστόν.*

Decorum à loco & tempore.

ὑταγία,
 quæ eadem
 modestia,
 quid sit.

Ordo quid sit.

ὑναυπία,
 quæ Latine
 opportunitas,
 quid sit.
ἡμεγς,
 occasio.
ὑναυπία,
 opportunum.
ὑναυπία,
 improprium.

ὑποχρῆμα
ἡμεγς

Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hæc autem scientiâ continetur ea, quam Græci *ὑταγία*, nominant, non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est *ὑταγία*, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè *ὑναυπία*, Latine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur, ita ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt, quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedecusque.

Intecorum,
 aut in re seria
 nugari, aut in
 re jocosa seri-
 um esse.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti sic in vita sint omnia apta, & inter se consonientia. Turpe est enim valdeque vitiosum, in re severa convivio degere, aut delictum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cum haberet collegam in prætorio Sophoclem poetam, hæc de convivio officio contempsissent, & casu somnolus puer præteriret, dixisset Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, A-

eni

enim prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinere habere. Atque hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, iustâ reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inscitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent, nec inagnopere admonitionem & præcepta desiderant; quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: Sic videndum est in vita, nè fortè quid discrepet: vel multò etiam magis, quò major & melior actionum quam sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes iudices esse volumus, animadversoresque vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus facile judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturæque discrepet. Quo in genere non est incommodum, qualem quodque eorum sit, ex aliis iudicare: ut si quid dedecet in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismet ipsis, si quid delinquitur. Itaque facillimè corriguntur illi in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam usu peritos, & quid his de ulloquoque of-

Athleta, qui virtutis exercenda gratiâ certant.

Harmonia, ut in fidibus, ita & in vita. Nè minimis rebus oportet à loco ac tempore dissentire

*Id de Apelle
refert Plini-
us: de Marone
idem literis
proditum.*

* mutanda.

*Socrates reus
factus, quod
Atheniensium
instituta con-
temneret.*

*Horatius,
Omni Ari-
stippum decu-
it color.*

*Cynicorum in-
stitutum, quo-
nam abhorret
ab humana
verecundia,
resiciendum.*

*Quid erga
quamque per-
sonam deccat.*

ficii genere placeat, exquirere. Major enim pars ea
ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. In
quibus videndum est, non modò, quid quisque lo-
quatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam
qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii,
qui signa fabricantur, & veri etiam poëtæ suum
quisque opus à vulgo considerari vult, ut si quid re-
prehensum sit à pluribus, id corrigatur; hi que & se-
cum & cum alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt
sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non
facienda, & * imitanda, & corrigenda sunt. Quæ ve-
rò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil
est præcipiendum: Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec
quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socra-
tes, aut Aristippus contra morem consuetudinemque
civilem fecerint, locutivè sint, idem sibi arbitretur li-
cere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licenti-
am assequabantur. Cynicorum verò ratio tota est ej-
cienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil
rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quo-
rum vita perspecta in rebus honestis atque magnis
est, bene de republica sentientes, ac bene meritos
aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos,
observare & colere debemus; tribuere etiam multum
senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt; ha-
bere delectum civis, & peregrini; in ipso quoque per-
egrino, privatimne an publicè venerit. Ad summam,
nè agam de singulis, communem totius generis ho-
minum conciliationem & consociationem colere,
rueri, servare debemus.

*Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui
contrà liberales.*

JAm de artificijs & quæstibus, qui liberales habendi,
qui sordidi sunt, hæc ferè accepimus. Primum
improbantur ii quæstus, qui in odia hominum inco-
runt

sunt: ut portitorum, * ut foeneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces, auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate: Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere officina: minimèque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; ceterarii, laniarii, coqui, factores, piscatores, ut ait Terentius: adde his, si placet, unguentarios, salratores, totumque ludum talarum. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Si magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De quâ quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Ex duobus honestis utrum honestius.

Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est præter-

* Et.
Auctoramentum,
præmium aut
obligatio.

Circitores.

* Opificina.

Ex Eunuchis.

Artes honestæ

Medicina.

Architectura.

Doctrina rerum honestarum.

Mercatura copiosa, citra vanitatem.

Ex alto, id est, e mari.

Locus agriculturæ.

*Sapientia re-
rum intelligi-
bitium.
Prudentia re-
rum agenda-
rum.*

prætermisus. Nam cum omnis honestas manat à
partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera
communitatis, tertia magnanimitatis, quarta mode-
rationis: hæc in deligendo officio sæpe inter se com-
parentur necesse est. Placet ergo aptiora esse naturæ
ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex
cognitione dueantur: Idque hoc argumento confir-
mari potest; quod si contigerit ea vita sapienti, ut
omnium rerum affluentibus copiis diceretur; quamvis
omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio se-
cum ipse consideret & contempletur; tamen si soli-
tudo tanta sit, ut hominē videre non possit, excedat
ē vita. Princepsque omnium virtutum est illa sapien-
tia, quam *σοφία* Græci vocant: prudentiam enim,
quam Græci *πομπή* dicunt, aliam quandam intel-
ligimus, quæ est rerum expetendarum fugienda-
rumque scientia. Illa autem sapientia, quam princi-
pem dixi, rerum est divinarum atque humanarum
scientia: in qua continetur deorum & hominum
communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si
maxima est (ut est certè) necesse est, quod à commu-
nitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim
cognitio, contemplatioque naturæ manca quodam-
modo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum conse-
quatur: ea verò actio in hominū commodis tuendis
maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem ge-
neris humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda
est: atque id optimus quisque re ipsā ostendit & in-
dicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda
cognoscendaque rerum naturā, ut, si ei tractanti con-
templanti que res cognitione dignissimas, subito sit
allatum periculum, discriminēque patriæ, cui subve-
nire opitularique possit, non illa omnia relinquat
atque abiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut mo-
tū mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque
hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecit

non enim

fit. Quibus rebus intelligitur, studius officiiq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia vitæque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non recesserunt. Nam & erudierunt multos, quod meliores cives, utilioresque in rebus & suis & publicis essent, ut Thebanum Epaminondam, Lysias Pythagoreus, Syracusum Dionem Plato, multique multos: Nosque ipsi, quicquid ad rempub. attulimus, (si modo aliquid attulimus) a doctoribus, atque doctrinâ instructi ad eam, & ornati accessimus. Neque solum vivi, atque præsentēs, studiosos discendi erudiunt atque docent; sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermittitur ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipub. perueniret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studii, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamq; potissimum conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quàm vel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibus cum communitate juncti sumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causâ congregantur; sed, cum congregabilia naturâ sint, fingunt favos; sic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati, adhibent agendi cogitandiq; solertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem; solivaga cognitio, & jejuna videatur. Itemq; magnitudo animi, remota communitate, conjunctioneque humanâ, feritas sit quædam & immanitas. Ita sit, ut vincat cognitionis studium

Antiquius,
id est, cha-
ritas.

Epaminon-
das dux The-
banus à Lysia
Tarentino
philosopho
Pythagoreo
philosopho
præceptis in-
structus; Dion
Syracusanus à
 Platone.

Eloquentia
ad communi-
tatem commoda
utilior quàm
contemplatio.
Communita-
tem magis se-
cundum natu-
ram hominis
esse, quàm
cognoscendi
cupiditatem:
ideo enim di-
scimus, ut so-
cietatem adju-
vemus, non
ideo conjun-
gimur, ut cor-
noscamus; id est,
acutissimâ
metaphorâ
docet.

consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, contemni sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem & societatem: quod si omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quasi virgula divina, ut aiunt, suppeditarentur: tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non est ita: Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret; tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

Iustitiæ, an temperantiæ potior.

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderationi modestæque semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita laeda, quædam partim ita flagitiosa, ut ea ne conservanda quidem patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscena, ut dicta quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. causâ; nec reipub. quidem pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Et enim cognitionem prudentiamque sequetur considerata actio: ita sit, ut consideratè agere pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hæcenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum,

Virgula divina, id est, citra nostram operam: proverbiale.

Nè iustum quidem, quod non idem doctorum. Ex ipsius iustitiæ officii aliud alio beneficius.

etorum, ex quibus quid cuique præstet intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne, an turpe sit, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermisus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum.

Vendicant

Dii primum 1

Patria 2

Parentes 3

Pupilli nobis

crediti. 4

Cientes 5

Hospites 6

Cognati 7

Affines 8

De his apud

Gellium,

lib. 5. cap. 13.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. II.

¶ Argumentum per D. Erasmus Roterod.

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contrarium; & in honestis utrum honestius. In hoc de alteris duabus præmittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantia reprehensionem deprecatur, quod à civili vita, quam sæpe prætulera, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad philosophiam potius, quam aliud studiorum genus: postremo, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

Ulemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum re-

Propositio argumenti totius huius libri.

um, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad opas. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile.

De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de iudicio meo dixerō. Quinquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, ne quibuldam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirenturque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu respub. per eos regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesq; in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; esset usquam consilio aut autoritati locus; socios denique tuendæ reipub. summos viros amissem; nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restituissem, nec rursus indignis hominibus docto voluptatibus. Atque utinam respub. steterisset, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante reipub. facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandarem, ut sæpe fecimus. Cum autem respub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ contigerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere cum animus non posset: in iis studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissime molestias deponi posse, si me ad philosophiâ retulisset. Cui cum multum adolescens, discendi causa, temporis tribuissem, posteaquam honoribus inservire cœpi, meque totam reipub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat ab amicorū & reipub. temporibus: id autem omne consumebatur in legendi; scribendi orium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni affectuti videmur, ut ea literis mandamus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabile

* Gerebatur.

Caesaris tyrannidem nōrat.

Socios,
Catonem,
Milonem.

In agendo, id est, in dicendo.

Forenses in iudiciis, senatoria in consultationibus.

* Amicorum & reipub. temporis.

sapientia? quid præstantius? quid homini melius? *Laud philosophia.*
 quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur: nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studiū sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerū divinarum & humanarum, causarumq; quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio quæritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet & valeat ad bene beatęque vivendum? siue ratio constantiæ virtutisq; quæritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur: nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati reipub. muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissimus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vageatur animus errore, nec habeat unquā, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potius, non solum disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo

*In Hortensio
 qui desideratur,
 neque
 solus.*

*Id quod erat
 Pyrrhoniæ
 omni de re
 ambigentium.*

quod me impediatur ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi, quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio: Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima nobilissimæque philosophiæ Cratippo autore versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque partæ: sed eam, quæ cum honesto sit conjuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatēque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est; quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eò deducta est, ut honestatem ab utilitate secerneret, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: quæ nulla perniciēs major hominum vitæ potuit afferri. Summā quidem auctoritate philosophi, severè sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; itemque quod honestum, id esse iustum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum

Confusa, id est, inseparabilia re:

Cogitatione, id est, ratione, distinguunt.

* Idem.

* perspiciunt.

prospiciunt.

aspiciunt, hi sæpe versutos homines & callidos ad-
mirantes, eorum malitiam, sapientiam judicant.
Quosum error eripiendus est, omnisque opinio ad
eam * spem traducenda, ut honestis consiliis, justisq; * Speciem.
factis, non fraude & malitiâ, se intelligant ea, quæ
velint, consequi posse.

*Ostendit quæ quæque ex re commoda aut incommo-
da capiuntur, quæ Greci εὐχρηστέα & δυσχρη-
στέα nominant: colligitque quicquid est fere
in vita commodi, aut incommodi, id homini ab
homine nasci.*

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam perti-
nent, partim sunt inanimata; ut aurum, argen-
tum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia ejusdem ge-
neris: partim * animata, quæ habent suos impetus, & * Animalia.
rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia
sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi,
boves, reliquæ pecudæ, apes, quarum * operâ effici * opere.
tur aliquid ad hunc finem usum atque vitam. Ratione
autem utentium duo genera ponuntur: unum deo-
rum, alterum hominum. Deos placatos pietas effici-
er, & sanctitas. Proximè autem & secundum deos, *Dii semper
benefici piæ.*
homines hominibus maximè utiles esse possunt. Ea-
rumque item rerum, quæ noceant & obsint, eadem
divisio est. Sed quia deos nocere non putant; his ex-
ceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel *Homini ab
homine pluri-
mum vel com-
modi vel in-
commodi.*
prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa quæ inanimata
diximus, pleraque sunt hominum operis effecta,
quæ nec haberemus, nisi manus & ars accessissent,
nec his sine hominum administratione uteremur.
Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, *Artes ad
usum vitam
excogitatae.*
neque agricultura, neque frugum fructuumque reli-
quorum perceptio, & conservatio, sine opera homi-
num, ulla esse potuisset. Jam verò & earum re-
rum, quibus abundaremus, exportatio, & earum,

quibus egeremus, investio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, æs, argentum, possiderentur penitus abdita, sine hominum labore & manu. Tecta vero, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestia sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea his subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ, unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiuntur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi possent? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quæ ex quaque bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim agris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes * ministrarentur? quibus rebus exulta hominum vita, tantum distat a victu & cultu bestiarum. Urbes vero sine hominum cœtu non potuissent nec edificari, nec frequentari. Ex quo leges morisque constituti, tum juris æqua descriptio, certaque vivendi disciplina, per quas bene beatèque vivitur. Quas res, & mansuetudo

animorum

* Equos.

* Ministrarent.

Distitit, id est, distare est, ut legem, aut lege, distat.

animorum consecuta, & verecundia est: efficiturque est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisque facultatibus, & commodis, nullā re egeremus. Longiores hoc loco sumus quam necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, Neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res & salutare, sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adjumentis hominum tantas res effitere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicaarchi liber, De interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentie, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu decet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quantum plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quam omni reliquâ calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & profint, & obliant, proprium hoc status esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæq; in usu & tractatione belluarum sunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiâ & virtute excitantur. Etenim virtus serè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quasque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa.

Alterum

*Themistocles,
Pericles, duces
Athenienses.
Cyrus, Persarum
tyrannus.
Agesilaus,
Lacedæmoniorum
dux.
Alexander,
Macedonum
rex.*

29

rum morbos,
rum perturbaciones,
rum affectiones,
nonnullas pas-
siones vert-
runt.

1. The first part of the book is a general introduction to the study of the history of the world, from the beginning of time to the present day. It covers the major events and figures of world history, and discusses the different ways in which historians have interpreted the past.

Trium, Pompeii in Theſ.
Petrei in Hiſp. filio-
rum Pomp.
Expulſus Camillus.
Phocien da-
monatus.
Ceſſit invidia
Scipio.

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Graeci *πάθος* nominant; appetitionesque, quas illi *ἐπιθυμία* obediētes efficere rationi. Tertium, iis, quibusdam congregiamur, uti moderate & scienter; quorum studiis ea, quae natura desiderat, expleta cumulatim habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt; tantamque poenā afficiamus, quantam æquitas humanitasque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem adsequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus; neque ita multo post. Sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel ad res secundas, vel adversas, quis ignorat? Nam & cum prospero flatu ejus utimur, ad operatos exitus pervehimur: & cum reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At verò interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque ab eis bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ; rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quoniam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparētur, ita fortassis etiam brevior videbitur.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eiq; parere velint.

Quicumque igitur homines homini tribuunt ad
eum augendum, atque honestandum, aut bene-
volentiz

volentia gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt; aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortunam quam amplissimam putant; aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur, aut cuius opes metuunt, aut contra à quibus aliquid expectant, ut cum reges, populi, & homines largitiones aliquas proponunt; aut postremo, pretio, aut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & iis qui eam tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus quæ virtuti propiores sunt dixerimus. Atque etiam subiiciunt se homines imperio alterius, & potestati, pluribus de causis. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, ne vi parere cogantur; aut spe largitionis promissionisque capti; aut postremo (ut sæpe in nostra republica videmus) mercede conducti.

*Mercesarius
homo turpis-
simus.*

*Utilissimum iis, qui cum imperio sunt, ab omnibus
amari: metui, tum turpe, tum minimè tutum.*

Rerum autem omnium nec aptius est quicquam ad opes tuendas, ac tenendas, quam diligere; nec alienius, quam timeri. Præclare enim Ennius, *Quem metuunt, oderunt: Quem quisque odit, perisse expetit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obistere; si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò huius tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad pestem; sed reliquorum similis exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. Malus enim custos diuturnitatis me-

*Amici vi-
um, rusela
magistratu-
um; odium,
pestis.*

*Casari tyran-
ni interitus.*

*Malus diu-
turnitatis cu-
stos meus.*

rus:

tus: contraque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercere, sit sanè adhibenda servitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquando aut judicis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quam retentiæ. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur; ut metus absit, charitas retineatur: Ita facillimè, quæ volumus & privatis in rebus, & in rebus consequemur. Ecce enim qui se metui volent, à quibus metuuntur, eosdè metuant ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui, cultros metuens consensarios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, districto gladio jubebat anteire; præmittebatque de stipulatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum, & stigmatum putaret quam conjugem! Nec eum sefellit: ab eo est enim ipse propter pellicatus suspensionem interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinarum multitudo impetum fecit.

*Dionysius,
Syracusarum
tyrannus.*

*Alexander
Pheræus.*

*Apud Thra-
ciam, fons sti-
gmatibus
compuncta,
nobilitatis
erat insigne:
apud alios
feros furores
indiciunt.*

*Nobilitata
adeo, ut etiam
in proverbium
abierit, Pha-
laridis im-
perium.*

Exse.

Quid

Quid Macedones? Nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum convulerunt? Quid? Lacedæmonios iniuste imperantes, nonne repente omnes ferè socii deseruerunt, ipsi atque socii se oculos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quam domestica recordor. Verum tamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non iniuriis, bello aut pro sociis, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut milites, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus imperatoresq; ex una hacce maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios æquitate, & fide defendissent. Itaque illud, patrocinium orbis terræ veriùs, quam imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamur; post verò Syllæ victoriam, penitus amissimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè civum, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam foedior, non solum singulorum civium bona publicaret, sed universas quoq; provincias regionesq; uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Maffiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur plebitur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum

Defectio Macedonum à Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmonii ob superbiam à sociis deserti, contra Thebanos pugnavi.

P. R. imperium charitate amicum, favoritiæ amissum.

Syllæ victoriæ crudelitas in Marianos.

Desitum est pro desit, elo-ganter, ut corruptum est, quietum est.

Casus Syllæ crudelior.

Maffilia, ubi triumphavit.

Maffilia, ubi triumphavit.

P. R. amici, cuius imago in triumpho circumlata.

Sol vidisset, proverbialiter

ad

ad multos improbos venit hereditas. Nec vero unquam bellorum civilium semen & causa deerit, dum homines perditam hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post a sceleratiore hasta eadem non recessit. Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo stant & manent, sique ipsi jam extrema scelera metuentes, rem vero publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quam charum esse & diligi maluimus. Quae si populo Rom. iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benevolentiae vim esse magnam, metus imbecillem sequitur, ut differamus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide charitatem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituendam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis sit a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque & primum & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nobis amicorum, & nostra mirantium. Haec enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos & mediocres viros; eaque utrisque propemodum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortasse non aequè omnes egent: sed tamen, si cui haec suppetuat, adjuvant aliquantum tum ad caetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Laelius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adjuvat plurimum.

Vide Laelium
Cic. de amicitia,
& de duobus
libris Cic. de
gloria.

Plus maxime habus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat: benevolentia, fide, & admiratione.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo; si fide habet; si cum admiratione quadam honorem nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter breviterque dicendum) quibus rebus parjuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus. *Quæ res homini multitudinis benevolentiam commovent.*

AC primum de illis tribus, quæ ante dixi benevolentie præcepta videamus; quæ quidè beneficii capitur maxime. Secundo autè loco benefica voluntas benevolentia movetur, etiam si res forte non superpetit. Vehementer autè amor multitudinis commovetur ipsa famâ & opinione liberalitatis, beneficentie, justitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum honestumque diximus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura & specie sua commover, maximèque quasi perlucet ex iis, quas commemoravi virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæc quidè sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autè ut habeatur, duabus rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjunctionem cum justitia, prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur; quosque & futura prospicere credimus, & (cùm res agatur, in discrimenque ventum sit) expedire rem, & consiliū ex tempore capere posse. Hanc enim omnes existimant utilem veramque prudentiam. Justis autem, & fidis hominibus, id est,

viris

*Liberalitas
prima concitatio amoris*

*Humanitas & benignitas
grata populo.*

*Fides habetur
maxime praevidentibus et iustis.*

virtus bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fra-
dis injuriæque suspicio. Itaque his salutem nostram,
his fortunas, his liberos rectissime committi arbit-
mur. Harum igitur quarum ad fidem faciendam
fidelis plus pollet, quippe cum ea sine prudentia
habeat autoritatis, prudentia sine iustitia nihil va-
let ad faciendam fidem. Quo enim quis veritior &
callidior est, hoc invisor & suspectior, detracti opi-
nionis probitatis. Quamobrem intelligentiæ iustitia
conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fi-
dem virtum: iustitia sine prudentia multam potentia
sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis se
admiratus, cur, cum inter omnes philosophos con-
flet, a meque ipso sebe disputatum sit, qui unam ha-
beret, omnes habere virtutes, nunc ita se jungam,
quam possit quilibet, qui non idem prudens sit, i-
ustus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in di-
putatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem com-
munem omnis accommodatur oratio. Quamobrem,
ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes,
alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popu-
laribus enim verbis est agendum, & usitatis, cum lo-
quamur de opinione populari. Idque eodem modo
fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.
*Quæ res multitudinis admirationem moveat, quæ
contra contemptum.*

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent,
hoc tertium, ut cum admiratione hominum ho-
nore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur
communiter illi quidē omnia, quæ magna & præter
opinionem suam animadverterunt: separatim autem
in singulis, si perspicunt nec opinata quædam bona.
Itaque eos viros suspiciunt, maximèque efferunt laudi-
bus, in quibus existimant se excellentes quasdam &
singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos
& contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi

*Aliter in ex-
altis disputa-
tionibus, ali-
ter in præci-
piendo aut
exhortando
loquimur.*

Iustitia opinio ad omnes vita partes necessaria.

A minore exemplum.

Leges latronum inter ipsos.

Bargulus & Viriatus latrones, ob aequitatis opinionem divisi.

Cesserunt, verecunde, cum victos significet. Usurpatur, id est, vulgò nominatur.

Herodotus in Thalia & Clio.

Iustitia opinio primum reges fecit.

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergò etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio iustitiæ necessaria est, eòq; etiam magis, quòd, si eam non habebunt, iniusti habebuntur; & nullis præsidiiis septi, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, clam furatur aliquid aut eripit, is sibi nē in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoresque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis iustitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostri servandæ iustitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cum premeretur initio multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugebant virtute præstantem: qui, cum prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate constitueret, summus cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile, neque enim

aliter esset jus. Id si ab uno iusto & bono viro con-
 quebantur; eo erant contenti: cum id minus contin-
 geret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper
 unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc qui-
 dem perspicuum est, eos ad imperandum deligi so-
 litos, quorum de iustitia magna esset opinio mul-
 titudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam pru-
 dentes haberentur, nihil erat, quod homines his au-
 toribus non posse consequi se arbitarentur. Omni
 igitur ratione colenda & retinenda iustitia est, tum
 ipsa propter sese (nam aliter iustitia non esset) tum
 propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut
 pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam col-
 locandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec so-
 lum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quæ-
 rendæ, & collocandæ ratione est. Quanquam præclare
 Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi
 compendiarîam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis
 haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, &
 inani ostentatione, & ficto non modò sermone sed
 etiam vultu stabile se gloriam consequi posse rentur,
 vehementer errant. Vera gloria radices agit, atq; eti-
 am propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flos-
 culi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse
 diuturnum. Testes sunt verumtamen in utramq; partem;
 sed brevitatîs causâ, familiâ erimus contenti unâ: Ti-
 berius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabi-
 tur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At
 ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui ob-
 tinent nomen jure cæcorum. Qui igitur adipisci veram
 gloriam volet, iustitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent,
 dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales si-
 mus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima
 est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam
 præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate
 habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acce-

*Nihil faciat
 diuturnum.*

*Nobilibus
curandum, ne
quid majorum
imaginibus
indignum
committant.*

ptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; & tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi simulac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod cō firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verùm etiam fa-
vetur.

*Adolescentes quibus rebus populo primum
commendantur.*

*Cæsariana &
Pompeiana.*

*Cic. filius alæ
præfectus.*

*Commendatur
in adolescente
modestia, pie-
tas in paren-
tes, benevo-
lentia in suos.*

Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequere, equitando, jaculando, omniâque militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæc res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentia. Facillimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem
afferunt

afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & juris scientiam, P. Mutii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili & gloriosa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici solent; ut de Demosthene accepimus: eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, mitèsque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè sapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus quam cæteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis si ea sunt in adolescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multique in nostra repub. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione & defensione con-

*Familiaritas
cum bonis lau-
datur.*

*Crassus adole-
scens accipi-
one. Crassus
nobilitatem
nobilitatem.*

Affabilitas.

Eloquentia.

*Maxima ad-
miratio elo-
quentia exci-
tatur in judi-
ciji.*

*Raro accusan-
dum, & qua-
teritur.*

** contra Al-
butium.*

Is th

monoy

mon

*Brutus accusa-
tor habemens,*

*Scelustum, ac-
cusare innocen-
tem humanum,
defendere ali-
quando nocen-
tem.*

stat: quorum etsi laudabilior est defensio, tamen eti-
am accusatio probata persæpe est. Dixi paulò antè de
Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: Eti-
am P. Sulpitii eloquentiam accusatio illustravit, cum
seditiosum & inutilem civem C. Norbanum in
judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faci-
endum, nec unquam, nisi aut reipublicæ causâ, ut
duo Luculli, aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro
Sardis, pro * Albutio Julius Cæsar. In accusando
etiam Manlio, L. Fusii cognita industria est. Semel
igitur, aut non sæpe certé. Sin erit, cui faciendum sit
sæpius, reipublicæ tribuat hoc munus, cujus ini-
micos ulcisci sæpius, non est reprehendendum: mo-
dus tamen adsit. Durienim hominis, vel potius vix
hominis videtur, periculum capitis inferre multis.
Id enim cum periculosum ipsi est, tum etiam sordi-
dum ad famam, committere, ut accusator nominetur.
Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius
filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque
etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum
est, nè quem unquam innocentem iudicio capitis
arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest.
Nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam,
à natura ad salutem hominum, & ad conservationem
datam, ad bonorum pestem perniciemque converte-
re? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum
est religioni contrarium, nocentem aliquando, &
nefarium impiumque defendere. Vult hoc multi-
tudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas.
Iudicis est, semper in causis verum sequi; patroni,
nonnunquam verisimile, etiamsi minus sit verum,
defendere. Quod scribere (præsertim cum de philoso-
phia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gra-
vissimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & glo-
ria paritur, & gratia defensionibus; eoque major,
si quando accidit, ut ei subveniat, qui potentis ali-
cujus

cujus

ejus opibus circumveniri, urgerique videatur: ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

Sed expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad Sgloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilius est hæc posterior, locupletari præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti claròque dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitiòque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; itâ benignitate benignitas tollitur, quâ quòd in plures usus sis, eò minùs in multos uti possis. At, qui operâ, id est, virtute & industriâ, benefici & liberales erunt, primum quòd pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philip-pus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum consecetur. Quæ te (malum!) inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem putent? Bene ministrum, & præbitorem, quia sordidû regi: Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quæ con-

Largitiones immoderate ex re familiari multi de causis vitanda.

pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ità, cùm, benevolentie comparandæ causâ, benefici esse velint, non tantâ studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quantâ odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita referenda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sepius usurpatum, jamq; in proverbii consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Et enim quis potest esse modus, cùm & iidem qui consueverunt, & illud idem alii desiderant? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigi, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à predonibus redimunt; aut ex alienis suscipiunt amicorum causâ; aut in filiarum collocaione adjuvant; aut opitulantur vel in re querenda, vel augenda. Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præclare, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificencia, & apparatione popularium munerum taliumq; sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla

*Adagium à
dolio petuſo
translatum:
quod ut infu-
ſa aqua nun-
quam imple-
tur; ita nec
populus lar-
gitionibus.*

Prodigi qui.

Liberales qui

exem-
tior.
prebe-
rem
qui ab
minâ
omnino
neces-
ſiſque
præſe-
auge-
temp-
quoc-
mem-
colli-
voru-
ni, &
bari-
ſtra-
ſple-
& P-
funda
L. C-
Q-
dein-
Hor-
con-
Ma-
cum-
cear-
Na-
ad-
pos-
by-
fac-
res

exempla pauca posui, multò & major videtur & certior. Quantò Aristoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarum * non admitemur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam: at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogereantur, hoc primò incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum * attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis, infinitisque sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguumque duratura sit, eaque à levissimo quoque animo, in quo tamen ipso, unâ cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea quæ fiunt judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque & P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis, functus est ædilitio maximo munere; & paulò post L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Claudius Appii filius; multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ: Nam Mamerco, hominum ditissimo, prætermisso ædilitatis, consulatus repulsam attulit. Quare &, si postuletur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendū est; modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur;

* Non admitemur cum contemptu, aut lege admitemur.
* attenderint.

Honesti de causis faciendæ nonnunquam largitiones, sed modica.

Mos antiquius decimam partem Herculi consecrare, ut dicescerent: unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

ut

ut Orestis nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Scio vitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modicum populo dedit. Magnâ enim se, & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reipub. causâ, quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publii Clodii conatus furorésque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, imprimisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniâq; quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, vercundius reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in istis libris, quos de reipub. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & * tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Qui citra ultas largitiones honorem sunt consecuti.

Nostro anno, Emphasis est.

Quibus in rebus sumptus hujusmodi rebus collantur.

Propylæas Minerva, id est, vestibula sumptuosius cepta invidiam attulere Pericli, & tum.

Private

privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.
 In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo, in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit, nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut nè affligantur, sed ut ad altiore gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis iudicium & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius,

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotà, gratissima est liberalitas; eoque eam studio suus plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis posterisque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterranda liberalitate sibi etiam fieri; eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassii scriptum copiosè videmus. Hanc ergò consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinatisque & confiniis æquum & facilem, multa multis de jure suo

*Ad succurrendum
 dum in
 per
 quæ
 namque.*

*Carmen adnotationibus
 & contrariis non
 reciprocatione
 decentissimum.*

con-

*Paululum aliis
de suo jure con-
cedere liberali-
tatis species.*

*Hospitalitas
publice priva-
timque utilis
ad multa.*

*Cimonis hospi-
talis in com-
pribulis suis.*

*Antiquitas in
pretio habita
jurisprudencia.*

concedentem; à litibus verò, quantum liceat; & ne-
scio an paulò plus etiam, quam liceat, abhorrentem.
Est enim non modò liberale, paulum nonnunquam
de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuo-
sum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam
quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ità, ut illi-
beralitatis avaritiæq; absit suspicio. Posse enim libe-
ralitate uti, non spoliante se patrimonio, nimirum
is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à The-
ophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi
quidem videtur, valde decorum, patère domos homi-
num illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam
reipub. est ornamento, homines externos hoc libera-
litis genere in urbe nostra non egere. Est etiam ve-
hementer utile iis, qui honestè posse multa volumus,
per hospites apud externos populos valere opibus &
gratià. Theophrastus quidem scribit, Cimonem A-
thenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fu-
isse: ità enim instituisse, & villicis imperasse, ut omnia
præberentur, quicunque Laciades in villam suam
divertisset.

*In altero beneficentiæ genere, quod operis constat,
multum valere jurisprudentiam, longè plu-
rimum eloquentiam.*

QUæ autem operâ, non largitione, beneficia dan-
tur; hæc tum in universam rempublicam, tum
in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere,
consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse
quamplurimis, vehementer & ad opes augendas per-
tinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara ma-
jorum, tum quam optimè constituti juris civilis
summo semper in honore fuit cognitio atque inter-
pretatio; quam quidem ante hanc confusionem tem-
porum in possessione sua principes retinuerunt
nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hu-
jus scientiæ splendor deletus est: idque eò indignum

quod

add eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes *Laudat*
 superiores, quibus honore par esset, scientiâ facile *Sulpitium.*
 possidet. Hæc igitur opera grata multis, & ad benefi-
 ciis adstringendos homines accommodata. Atque huic
 patri finitima est dicendi gravior facultas, & gravior,
 & ornator. Quid enim eloquentiâ laudabilius & *Eloquentia*
 castabilius, vel admiratione audientium, vel spe *honor.*
 indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia?
 Huic quoque ergo à majoribus nostris est in toga di-
 gnitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, & *Turpis merce-*
 facile laborantis, quodque in patriis est moribus, *naria eloquen-*
 multorum causas & non gravatè & gratuito defen- *tia.*
 densis, beneficia & patrocina latè patent. Admone-
 bat me res, ut hoc quoque loco intermissionem elo-
 quentiæ, nè dicam interitum, deplorarem; nisi vere-
 ter, nè de me ipso aliquid viderer queri. Sed tamen
 videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in pau-
 cis spes, * quantò in paucioribus facultas, quàm in * quàm.
 multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, *Ex levioribus*
 nè multi quidem, aut jurisperiti esse, aut diserti; li- *quoque operis*
 cet tamen operâ prodesse multis, beneficia peten- *gratiam con-*
 tem, commendantem iudicibus, aut magistratibus, *ciliari.*
 vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut * consu- * consulun-
 unt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, *tur.*
 plurimum gratiæ consequuntur, latissimèque eorum
 manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est
 enim in promptu) ut animadvertant, cum alios ju- *Aut vitanda,*
 vare velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos *aut mitiganda*
 ledunt, quos non debent; aut eos, quos non expe- *offensio.*
 dit: si imprudentes, negligentiae est; si scientes, te-
 meritatis. Utendum etiam est excusatione adversus
 eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare
 id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere po-
 tueris: * cæterisque operis & officiis erit; quod vio- * certisque.
 latum est, compensandum.

Operam apud tenues & bonos rectius, quam apud locupletes collocari: nulli tamen nisi iusta praestandam esse.

In iuvandis hominibus mori spectandi, non fortuna.

Gratiam qui retulit habet, & in eo quod habet retulit.

Pauper gratus esse potest animo, si non re.

Beneficium apud bonos rectius quam apud locupletes collocari.

SED cum in hominibus iuvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictum quidem est proclive itaque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicumque dixit, Pecuniam qui habeat, non reddidisse; & qui reddiderit, non jam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere, & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio volunt, quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspiciantur. Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat; non modò illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quodd, si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia: sin autem inopem, probum tamè, & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) praesidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni

generi

generi satisfacere possimus. Sed, si res in contentio-
nem veniet, nimirum Themistocles est autor adhi-
bendus; qui cū consularetur, utrū bono viro pau-
peri, an minus probato diviti filiam collocaret: Ego,
inquit, malo virum, qui pecuniā egeat, quā pecu-
niam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatq; sunt
admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad
unumquemque nostrū pertinet? Illum fortasse ad-
juvat, qui habet: nē id quidem semper. Sed fac ju-
vare: potentior sanē sit, honestior verō quo modo?
Quod si etiam bonus erit vir, nē impediāt divitiæ,
quod minū juvetur, modō nē adjuvent: sitq; omne
iudicium, non quā locuples, sed qualis quisque sit.
Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque
danda est, nē quid contra æquitatem contendas, nē
quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ
commendationis & famæ, est justitia: sine qua nihil
potest esse laudabile.

*Liberalitas in universam multitudinem modicè
exercenda; exactiones, non nisi in justa necessitate.*

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum
est, quæ ad singulos spectant: deinceps iis, quæ ad
universos, quæque ad rempublicam pertinent, dis-
putandum est. Eorum autem ipsorum partim ejus-
modi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim,
singulos ut attingant, quæ sunt etiam graviora. Dan-
da est opera omnino, si possit, utrisque; nec minū, ut
etiam singulis consulatur; sed ita, ut ea res aut pro-
fit, aut certē nē obsit reipub. C. Helii & P. Gracchi
frumentaria magna largitio fuit; exhaustiebatur igitur
ærarium: modica M. Octavii & reipub. tolerabilis, &
plebi necessaria; ergo & civibus, & reipublicæ saluta-
ris. Imprimis autem videndum erit ei, qui rem-
publicam administrabit, ut suum quisque teneat,
neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

*Consentio-
nem, id est,
consultatio-
nem, & col-
lationem.*

Say not I have enough for my

Lib.

Antiquari;
id est, tolli, &
abrogari.

Capitalis, id
est, ad extre-
mam pernici-
em spectans.
* tuerentur.

Exactio tri-
butorum vi-
tanda.

* tam en.

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari faciliè passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud male. Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuiq; * tenerentur, respub. civitatèsq; constitutæ sunt. Nam celsi duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ætarii tenuitatem, assiduitatèmq; bellorum, tributum sit conferendum: idq; nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin qui necessitas hujus muneris alicui reipub. obveniret, (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neq; tantum de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui repub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tantum locus attingendus fuit.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abstinentiam: contrâque ex invasione alieni, summam existere perniciem.

Causatur autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me servasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modò enim

hoc

hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facile
 patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem in illo
 tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni
 sunt, cum de pecuniis reperundis à Lucio Pisone la-
 ta est lex, nulla antea cum fuisset. At verò postea tot
 leges, & proximæ quæque duriores, tot rei, tot dam-
 nati, tantum Italicum bellum propter judiciorum
 metum excitatum; tanta, sublatis legibus & judiciis,
 expilatio direptioq; sociorum, ut imbecillitate alio-
 rum, non nostrâ virtute valeamus. Laudat Africa-
 num Panætius, quod fuerit abstinens. Quidni * lau-
 detur? Sed in illo alia majora. Laus enim abstin-
 entia non hominis est solùm, sed etiam temporum illo-
 rum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima,
 potius est Paulus; tantum in ærarium pecuniæ inve-
 nit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tribu-
 torum. At hic nihil in domum suam intulit, præter
 memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem
 Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversa.
 Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mum-
 mius, nunquid copiosior, cum copiosissimam urbem
 funditus sustulisset? Italiam ornare quàm domum su-
 am maluit. Quanquam, Italiâ ornata, domus ipsa mi-
 hi videtur ornatior. Nullum igitur vitium est tetrus
 (ut ed, unde egressa est, referat se oratio) quàm ava-
 ritia, præsertim in principibus, & rempub. gubernan-
 tibus. Habere enim quæstui rempub. non modò tur-
 pe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque,
 quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ
 realia, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non
 solum Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis po-
 pulis prædixisse. Nullâ autem re conciliare facilius be-
 nevolentiam multitudinis possunt ii qui reipublicæ
 præsunt, quàm abstinentiâ, & continentia. Qui
 verò populares esse volunt, ob eamque causam
 aut agrariam rem tentant, ut possesores suis sedi-

*Ab hoc Tri-
 buno Pleb.
 primum lata
 lex de repe-
 rundu, Censu-
 rino & Ma-
 nilio Coss.
 Africani ab-
 stinentia.
 Val. Max. de
 abstinentia.
 Pauli Emi-
 lii in victoria
 Persei absti-
 nentia.
 Lege Plura-
 chum.
 Scipio Emi-
 lianus, qui
 Africanus
 minor.
 * Laudet.
 Mummius
 Achaicus e-
 versa Corin-
 tho ab omni
 præda absti-
 nuit.
 Oraculum
 Sparta reddi-
 tum,
 'Αφίλοχρη-
 ματία
 Σπάρταν
 ὀλεῖ, ἄλλο
 ἢ ἐν.
 Spartam cu-
 piditas ex-
 pugnavit,
 aliud nihil.*

Condonan-
tur, remit-
tuntur.

Quæ calamiti-
tates ex inju-
stis largitio-
nibus.

Arati saluta-
re exemplum.
* alias, Me-
thodæum.
Historia ex-
tat apud Po-
lybium.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus con-
donandas putant, ii labefactant fundamenta reipub.
Concordiam primum tollunt, quæ esse non potest.
cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ;
inde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum
cuique non licet. Id enim est proprium (ut suprà dixi)
civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non sollicita sue
rei cujusque custodia. Atque in hac perniciæ reipub.
nè illam quidem consequuntur, quam putant grati-
am. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data,
etiam dissimulat se accipere voluisse; & maxime in
pecuniis creditis occultat suum gaudium, nè videat-
ur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit inju-
riam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec
si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi,
quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam va-
lent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere.
Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis an-
nis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum ha-
buit, habeat, qui autem habuit, amittat? At propter
hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum Epho-
rum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea
apud eos acciderat, necaverunt. Ex eoque tempore
tantæ discordiæ fecerunt, ut tyranni existerent, &
optimates exterminarentur, & præclarissimè consti-
tuta respub. dilaberetur. Nec verò solum ipsa cecidit,
sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus
malorum, quæ à Lacedæmoniiis profecta manarunt
latius. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi
summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ
contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyoni-
us jure laudatur, qui, cùm ejus civitas quinquaginta
annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicy-
onem, clandestino introitu urbe est potitus: cùm
tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, sex-
centos exules, qui fuerant ejus civitatis locuple-
tissimi.

tissimi, restituit; remque pub. advenu suo liberavit. Sed, cum magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quodd & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quodd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniã, Alexandriam se proficisci velle dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemaum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam; cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, à Rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecuniã adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: * perfecitq; æstimandis possessionibus, ut * persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallerent, & possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quam suum recuperare. Itã perfectum est, ut omnes, constitutã concordia, sine querela discederent. Ovirum magnum, dignumque qui in nostra Rep. natus esset! Sic par est agere cum civibus: non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: Eãq; est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atque omnes æquitare eadem continere. Habitant gratis

* Præf-
citque.
* & ut per-
suaderent.

*Stomachatur
Cicero non nihil
etiam privato
dolore.*

*Divisio egro-
rum indigna,
Exaggerat
condonationem
aris alieni.*

* nunc.
*Casar acriter
taxatus.*

* tuenda.

in alieno. Quid ita? ut, cum ego emerim, ædificârim, tuear; impendam, tu, me invito, fruarè meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & cum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, nè sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementiùs rempub. continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementiùs actum est, quàm me consule, nè solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine: quibus ita restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic * noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare; etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur: imprimisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel * tenenda vel recuperanda absit invidia. Præterea, quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant imperio, agris, vetigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta

cepta censet esse à Panætio prætermiffa ; valetudinis curationem, & pecuniæ : Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles : sunt certè utiles.

Panætius à Cicerone defensus contra Amipatium.

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

Sed valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentia in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causâ, & prætermittendis voluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine; conservari autem diligentia, & parsimonia, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persequutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos istâ ferè ætate cum essemus, quâ es tunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id est, de familia administranda.

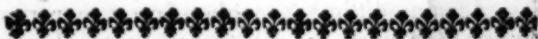
Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum.

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiffus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potius, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est. Catonis senistâ quo cum quæreretur, quid maximè in re familiaris expediret, respondit, Bene pascere; Quid un-

Quid in re familiaris utilissimum sit, Catonis iudicium.

* vitare.

secundum, Satius bene pascere ; Quid tertium, Bene
 * vestire ; Quid quartum, Arare. Et cum ille, qui
 quæsierat, dixisset, Quid fœnerari ? Tum Cato, Quid
 hominem, inquit, occidere ? Ex quo, & multis aliis,
 intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri,
 recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendo-
 rum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de
 quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda,
 commodius à quibusdam optimis viris, ad medium
 Janum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in
 schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: per-
 tinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputa-
 tum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIB. III.

*Hic, Annibale
 pulso, Afri-
 cam fecit tri-
 butariam.*

*Equalis ad
 aetatem refer-
 tur.*

*Cessare pro
 otuari, aut
 nihil agere.*

*Acuere, pro
 acriorem fa-
 cere.*

Ublum Scipionem, Marce fili, eum,
 qui primus Africanus appellatus est, di-
 cere solitum scripsit Cato, qui fuit
 ferè ejus æqualis, Nunquam se minùs
 otiosum esse, quàm cum otiosus ; nec
 minùs solum, quàm cum solus esset. Magnifica verò
 vox, & magno viro, ac sapiente digna ; quæ declarat
 illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine
 secum loqui solitum ; ut neque cessaret unquam, &
 interdum colloquio alterius non egeret. Itaque dux
 res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant,
 otium & solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè
 dicere liceret : sed, si minùs imitatione tantam inge-
 nii præstantiam consequi possumus, voluntate certè
 proximè

proximè accedimus. Nam & à repub. forensibusque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium persequimur; & ob eam causam, urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum *Verecundè collationem ingreditur.* Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens à reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaque interdum, tantquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Notum autem otium negotii inopia, non requiescendi studio, constitutum est. Extincto enim senatu, deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Itaque, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantum licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. *Latenter solum otium commendat.* Quamquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequeretur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum, quas cogitando consequeretur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse. *Sapiens neque otiosus unquam, neque solus.* Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversa, quam multis annis stante rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit: ta-

Memoria, id est, atatis. Locum cohortandi primum capit a re, deinde ab expectatione, quam a sua Cratippique persona, tum etiam a loco colligit.

Novè dixit discendi, pro discere.

men nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quam de officiis, à quibus constanter honesteque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assidue audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis autoritatem, & magistri. Quare, quantum committi animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: nève committas, ut cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare: Sed hæc hætenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensus.

PANÆTIUS igitur, qui sine controversia de officiis accuratissime disputavit, quemque nos correctione quadam adhibita potissimum sequuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consulere de officio solerent: uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilene, an inutile; tercio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile

utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exolvit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermisum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panæti tertium est, an planè omittendum; alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolvent, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eòdem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audierat; ut nemo pictor esset inventus, qui * Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolverit (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi speciem auferrebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ * perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de judicio Panæti dubitari non potest: rectè autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; siue quod honestum est, id ita summum bonum est (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar

* Annis.

* Cor.

Nobilis illa
Venus Apellus, capite
tantum absoluta,
reliqua corpore delineata solum,
* Fecisset.

instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaq; accipimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc naturâ coherentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensu, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. Quodd si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed, cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit, quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute congruere semper: cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidem hanc comparisonem non rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè verèque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressionem discendi. Illud autem officium quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est; & ut iidem dicunt, omnes numeros habet;

* Discessione.

Legere pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente: simulacrum ejus etiam in mediocribus.

Mesa, & adiaphora. Omnes numeros habet, id est, nulla pars d. est.

nec,
Cum
cor
prop
ex to
tar pr
sturi
tur in
ob ea
quod
re vi
perit
de q
dam
pria
Itaq
mov
ones
us, a
rudi
ritur
ut sa
ente
lius,
ex
qua
circa
tilis
ter a
bon
qua
in n
dum
est
test
den

nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulatè videtur esse perfectum: * Comparantur. propterea quod vulgus, quid absit à perfecto, ferè non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermisum. Quod item in poëmatibus & in picturis usu venit, in aliisq; compluribus, ut delecentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non sint; ob eam credo causam, quod insit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare. Itaq; cum sint docti à peritis, facile desistunt à sententia. Hæc igitur officia, De artibus nemo rectè judicat, nisi artifex: de virtute, non nisi sapiens. Docti, partitum. de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modò propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec yerò, cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cum Fabricius, aut Aristides justus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitiæ, tanquam à sapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem intelligi hic volumus; nec hi, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt: Nec illi quidem septem, sed ex mediolorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, specièmq; sapientum. Quocirca nec id, quod verè honestum est, fas est cum utilitis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quodque colitur ab iis, qui bonos viros haberi se volunt, cum emolumentis unquam est comparandum. Tamq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandūq; est nobis, quàm id, quod propriè dicitur, verèq; est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non potest, siqua ad virtutè est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existiman-
tur

Decii, pater & filius.
Scipiones fratres.
Fabricius auri contemptor.
Aristides Atheniensis, ob abstinentiam justus cognomen meruit.
Cato & Lælius sapientes cognominati.

Epicurei.

*Exponit quem
habeat intelle-
ctum, cum ho-
nestas dicatur
cum utilitate
pugnare.*

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaq; ex istimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare turpissimum est. Quid est ergò, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandumq; videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerunque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponitur aliquid quod pateat latius: Quod potest esse majus scelus, quàm non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom, non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, immo verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducatur: ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus; injustitiam malorum maximum: nihilq; ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est; quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi, disciplinæq; maximè consentanea; quam quidem in his libris pro-
pterea

*Olim iidem
Academici,
& Peripatetici:*

*Quodvis in-
commodum
potius accipi-
endum, quàm
injuste quid
committendum.*

*Rationatura,
ius gentium;
ius civile quod
hic leges popu-
li: non vocat.*

præea sequimur, quòd, quāquam à veteribus Aca-
demicis, & Peripateticis vestris, qui quondam ii-
dem erant qui Academici, quæ honesta sunt ante-
ponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidi-
us hæc ab iis differuntur, quibus, quicquid honestum
est, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod non
honestum; quā ab iis, quibus est honestum ali-
quod non utile, aut utile non honestum. Nobis au-
tem nostra Academia magnam licentiam dat, ut
quodcunq; maxime probabile occurrat, id nostro ju-
re liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detra-
here igitur aliquid alteri, & hominem hominis in-
commodo suum augere commodum, magis est con-
tra naturam, quā mors, quā paupertas, quā do-
lor, quā cætera, quæ possunt aut corpori accidere,
aut rebus externis. Nam principio tollit convictum
humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti,
ut propter suum quisq; emolumentum spoliaret, aut vi-
olet alterum: disrumpi necesse est eam, quæ maximè
est secundum naturam, humani generis societatem.
Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet,
ut posse putaret se valere, si proximi membri va-
letudinem ad se traduxisset; debilitari & interire to-
tum corpus necesse esset: sic, si unusquisq; nostrum
rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque quod
cuique possit, emolumenti sui gratiā; societas homi-
num & communitas evertatur necesse est. Nam, sibi
ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quā
alteri acquirere, concessum est, non repugnante na-
tura. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum
spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus.
Neque verò hoc solum naturā, id est, jure gentium,
sed etiam legibus populorum, quibus in singulis ci-
vitatibus respub. continentur, eodem modo constitu-
tum est, ut non liceret sui commodi causā nocere alte-
ri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, in columen es-

se

* communi-
tas.

secivium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina, & humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itémque * comitas, justitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causâ, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm ceteri generis ejusdem: Itémq; magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis maximos labores molestiasq; suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cælestium collocavit; quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimóq; ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominē naturæ obedientem homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam injuriâ. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis, quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollas? Sin fugiendum id quidē censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitis

gravius

gravius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque; & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit: necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturæ. Idque ipsum si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detrachuros commodi sui causâ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ sententiâ omnem societatem destrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublarâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrachere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium est domina & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut viollem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse frigore

Societatis jus non modo cum propinquo, sed etiam cum universis civibus, postremo & cum hospitiis servandum.

Justitia est domina & regina virtutum.

Homini ad nihil utili detrudere licet, si eò spectes, ut societati profis, non propriè tibi.

Causam, id est, præsertim, & communitatem defensionem.

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuè utilitatis causâ detraxeris, inhumanè feceris, contrâque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipub. atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quàm detractio atque appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio, contra naturam est; est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profectò, ut ab homine inertiatque inutili ad sapientem, bonum, fortémq; virum transferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit; modò hoc irà faciat, ut nè ipse de se bene existimans, seseq; diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaq; semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quàm sæpe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio; neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes ex in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur crêdo

res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliqua casus
 aut occupatio consilium ejus * peremisset. Ad quas * Prævenis-
 ipsas consultationes ex superioribus libris satis mul-
 ta præcepta sunt, quibus perspicere possit, quid sit
 propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod
 idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non
 est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen ab-
 soluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geome-
 træ solent, non omnia docere, sed postulare, ut que-
 dam sibi concedantur, quò facilius, quæ velint, expli-
 cent: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi conce-
 das, si potes, Nihil præter id, quod honestum sit, es-
 se propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cra-
 tippum: at illud certè dabis, Quod honestum sit, id es-
 se maximè propter se expetendum. Mihi utrumvis
 satis est, & cùm hoc, tum illud probabilius videtur,
 nec præterea quicquam probabile. At primùm Pa-
 nætius in hoc defendendus est, quod non utilia
 eum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neq;
 enim ei fas erat) sed ea quæ videntur utilia. Nihil
 verò utile, quod non idem honestum, nec honestum,
 quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ul-
 lam pestem majorem in vitam hominum invasisse,
 quam eorum opinionem, qui ista distaxerint. Itaq;
 non ut aliquando anteponeremus utilia honestis,
 sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando inci-
 dissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ
 esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam
 explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur)
 Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte
 post Panætium explicatum est, quod mihi probare-
 tur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

Fastigium,
 id est, sum-
 mam manum:
 ab adificiu
 translatum,
 quibus perse-
 ctu conus ali-
 qua imponi-
 tur in summo.
Principia
 prima per
 se nota.

Marte nostro,
 proverbiali-
 ter à militia
 translatum, u-
 bi suo Marte
 rem gerere di-
 cebantur, qui
 nulli auxilia-
 ribus capiti
 adjure comp-
 missorent.

H

Né

207. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Nè qua nos commoditas quantavis, cum summa etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, nos commoveri necesse est. Sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudine sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudine (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam est secundum naturam, quam utilitas: certè in eadem re & utilitas, & turpitudine esse non potest. Itémque si ad honestatem nati sumus; eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni est visum) aut certè omni pondere gravior est habenda, quam reliqua omnia, (quod Aristoteli placet) necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certè utile: itaq; quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuò secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesque sociorum & civium: hinc opum nimiarum potentia non ferendæ: postremò etiam in liberis civitatibus existunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec fœdus excogitari potest. Enolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: prænam non dico legum, quas sæpe percurrunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se sciens scelere contaminent. In ipsa

Turpi similis, omnium scelerum patris.

Turpitudine per se fugienda, etiam summa impunitate proposita.

ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi spes, opinióque removenda est. Satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, Si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen avaré, nihil injusté, nihil libidinosé, nihil incontinententer esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatus descendit, & æneumque equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitatâ, annulumque aureum in digito, quem ut detraxit, ipse induit, (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in * lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit: eaque adjutrice regem dominum interemit; sustulitque quos obitare arbitrabatur. Nec in his quisquam eum facinoribus potuit videre: sic repente annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Hæc enim bonis viris, non occulta quærentur. Atque hoc loco philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli. Si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid divitiarum, potentie, dominationis, libidinis causâ feceris, si id diis hominibusque futurum sit semper ig-

*Turpi in re
turpu etiam
ipsa deliberatio*

*Aurea præ-
ceptio & sem-
per in pectore
gestanda.
Lib. 2. de Reg.*

*Fabula Gygis
Platonici.*

*Pala, Massa
qui annuli
gemma clau-
ditur.
* Locum.*

*Gygis fabula
quæ sensum
habet.*

notum, sine facturus: negant id fieri posse, quamquam potest id quidem. Sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent: Urgent rustice sane; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se impunitate proposita facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio Collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuste: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiam adiutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomēque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam: quod erat utile patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita: Species enim utilitatis animum pepulit ejus, cui cum visum esset utilius, solum se, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerint.

*Collatinus
propter invidiam
nominis
ejectus, neque
id injuriā;
quia publica
utilitati con-
sultum est.*

*Romulus, ut
solus impera-
ret, Remum
fratrem occi-
dit, hanc qui-
dem causam
prætexens,
quod mania
contra legem
transgressus.*

Proprie

Propriis commodis quatenus cuique inservire permiffum.

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa, Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quam maximè possit, ut vincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, jus non est.

Formula in amicitiiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur. Cæterum nè qua res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

Maximè autem perturbantur officia in amicitiiis, *Commodum amicus,* quibus & non tribuere, quod rectè possis, *sed usque ad gratiam.* & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, *Perorandæ, faciendæ.* hæc amicitiz nunquam anteponenda sunt. At neque *Malum equidem, deinde ad amplificationem, quam ad celebrationem, merum refertur.* contra rempub. neque contra jusjurandum ac fidem, *Malum equidem, deinde ad amplificationem, quam ad celebrationem, merum refertur.* amici sui causâ, vir bonus facit, nè si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judicis. Tantum dabit amicitiz, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum *Judex quod solus fide præstare non possit, ne rogatus quidem est.* verò iuratio dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, quâ nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogan-

di iudicijs, si eum teneremus, Quæ salvâ fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honesta amico à iudice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitia tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitijs: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreos, serunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi: ut, si ille non revertisset, moriendum esset sibiipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitia. Et sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate potius habendum, neq; consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atq; hujus rei utramque in partem exempla.

In Corinbo delenda, falsa militatis species fessit Roma: nam: nihil enim utiliter fuit quod crudeliter.

Ægina insula, & regiove Asia: Piræus portus Athenarum.

* Patronum.

Sed utilitatis specie in republica sæpissime peccatur: ut, in Corinthi disturbance, nostri. Dorius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maxime inimica crudelitas. Malè etiam qui peregrinis urbibus uti prohibent, eosque exterminant; ut * Pennus apud patres nostros, Papius nuper.

noſper. Nam eſſe pro cive, qui civis non ſit, rectum eſt
 non licere: quam tulerunt legem ſapientiſſimi con-
 ſules Crallus & Scævola. Uſu verò urbis prohibere
 peregrinos, ſanè inhumanum eſt. Illa præclara, in
 quibus publicæ utilitatis ſpecies præ honeſtate con-
 temnitur. Plena exemplorum eſt noſtra reſp. cùm
 ſæpe alias, tum maxime bello Punico ſecundo, quæ
 Cannenſi calamitate accepta, majores animos ha-
 buit, quàm unquam rebus ſecundis. Nulla timoris
 ſignificatio, nulla mentio pacis. Tanta vis eſt hone-
 ſti, ut ſpeciem utilitatis obſcuret. Athenienſes cùm
 Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, ſta-
 tuerentq; ut, urbe reliſta, conjugibus & liberis Træ-
 zene deſiſſitis, naves conſcenderent, libertatèmq; Græ-
 ciæ claſſe defenderent: * Cyrſilum quendam,
 ſuadentem ut in urbe manerent, Xerxèmq; recip-
 rent, lapidibus obruerunt. Atque ille ſequi utilita-
 tem videbatur: ſed ea nulla erat, repugnante hone-
 ſtate. Themistoçles poſt victoriam ejus belli, quod
 cùm Perſis fuit, dixit in concione, ſe habere conſilium
 reip. ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe: poſtulavĩtq;
 ut aliquem populus daret, quicum communicaret.
 Datus eſt Ariſtides. Huic ille, claſſem Lacedæmo-
 niorum, quæ ſubducta eſſet ad Gytheum, clam in-
 cendi poſſe: quo facto, frangi Lacedæmoniorum o-
 pes nec ſic eſſet. Quod Ariſtides cùm audiviſſet, in
 concionem magnà expectatione venit, dixitq; peruti-
 le eſſe conſilium quod Themistoçles afferret, ſed mi-
 nimè honeſtum. Itaq; Athenienſes, quod honeſtum
 non eſſet, id nè utile quidem putaverunt, totamque
 eam rem, quam nè audiverant quidem, auctore A-
 riſtide repudiaverunt. Melius hi, quàm nos, qui pi-
 ratas immunes, ſocios veſtigales habemus. Maneat
 ergò, quod turpe ſit, id nunquam eſſe utile; nè tum
 quidem, cùm id quod utile eſſe putes adipiſcare. Hoc
 enim ipſum utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum
 eſt.

Cannenſi, à
 Cannu vico
 Apulias ubi
 Paulus An-
 milius fuit
 cum innume-
 rabili eruium
 & ſociorum
 Rom. multi-
 tudine caſui.
 Træzen in
 Peloponneſo,
 in ſinu Ar-
 golico: qua
 olim Poſi-
 dia dicta.
 * Alſi Lyci-
 dam fuiſſe
 ſcribunt.
 Hiſtoria eſt
 apud De-
 moſthenem
 c. 17. vel
 ſecondæ lo-
 c. 17.
 Sic accipien-
 ti erant qui
 nunc tyrannis
 noſtri omnia,
 vel turpiſſi-
 ma ſuadent,
 modò quaſi-
 oſa.
 Gytheum no-
 bile navale
 Lacedæmoni-
 orum.

*In contractibus communibus qua formula honesti
& utilis. Fingit autem spectem quandam, juris-
consultorum more, deq; ea duos Stoicos diversa
sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem
omnia fert, alter ex hominum consuetudine &
jure civili moderatur.*

Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum re-
pugnare utilitas honestati videatur; ut animad-
vertendum sit, repugnétne planè, an possit cum ho-
nestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones:
Si (exempli gratià) vir bonus, Alexandrià profes-
sus Rhodum, magnum frumenti numerum adve-
xerit in Rhodiorum inopia, & fame, summæque an-
nonæ caritate: si idem sciat complures mercatores
Alexandrià solvisse, navisque in cursu frumento
onustas petentes Rhodum viderit, dicturûsne sit id
Rhodiis, an silentio suum quàm plurimo venditurus.
Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deli-
beratione & consultatione quærimus, qui celaturus
Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet,
an turpè non sit. In ejusmodi causis aliud Diogeni
Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud
Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo: Anti-
patro, omnia patefaciendo, ut nè quid omnino, quod
venditor nò erit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem,
quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia o-
portere, cætera sine insidiis agere, &, quoniam ven-
dat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui,
vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam
minoris, cum major est copia. Cui sit injuria? Exori-
tur Antipatri ratio ex altera parte: Quid agis? tunc
cum hominibus consulere debeas, & servire humanæ
societatis, eaque lege natus sis, ut ea habeas princi-
pia naturæ, quibus parère, & quæ semper sequi de-
beas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; vicissimq;
communis utilitas, tua sit; celebres homines, quid

*Solvissè
neutraliter,
id est, navis-
sasse.*

*Festinus dia-
logistans in-
ter Diogenem
& Antipa-
trum.*

an ad sit commoditatis & copia? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere; neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum; quæ tibi plus prodesse cognita, quam tritici vilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturam conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cujusque sit? Quod si ita est, nè vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici? Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, eâ re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nòrit, cæteri ignorent; pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoretur in omnibus *cubiculis apparere serpentes; male materiæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multò quàm se venditurum putàrit; num * id iustè, an improbè fecerit: Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà. Num te emere coëgit, qui nè hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt villam bonam, ut ipsi asserunt, benèque ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudant. Ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus vendi-

* Quidam cubiculis legunt pro latetibus.

* Alii injuste aut improbè.

Publica execrationes Atheniensium in eos, qui viam errantem non monstrant.

*Proo aucto-
narium.*

venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid verò est stultius, quàm venditorum ejus rei quam vendat vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm, si domini jussu ita præco prædicet? Domum pestilentem vendo. Sic ergò in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honestum sit, sed etiam non facere turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sepe, dissensio.

Superiori altercationi philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neq; simulandum esse quicquam, neq; dissimulandum sui comodi causâ; etiamsi mos, legesq; civiles quadam reticere non vetent.

*Aliud celare,
aliud reticere.
* Quicquid
retinent.*

QUæ dijudicanda sunt: non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, *cùm quid reticeas; sed cùm, quod tu scias, id ignorare, emolumenti tui causâ, velis eos, quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cujus hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nōne inutile est vitiorum subire nomina?

*Turpe celare
quod est, tur-
pius mentiri
quod non est.*

Quòd si vituperandi sunt, qui reticuerunt; quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cùm se Syracusas otisandi causâ, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dicebat se hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius

Alquidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Cannio, si vellet, ut suis: & simul ad cenam hominem in hortos invitavit ipse postero die. Cum ille promississet, tum Pythius, ut argentarius qui esset, quod omnes ordines graciosus, piscatores ad se convocavit, & ab eis petiit, ut ante suos hortulos postro die piscarentur: dixitque quid eos facere vellet. Ad cenam tempore venit Cannius: opipare à Pythio * apparatus erat convivium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferebat. Ante pedes Pythii pisces abiciebantur. Tum Cannius, Quæso, inquit, quid est, ô Pythi? tantumne piscium? tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hic aquatio, hac villâ isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti quanti Pythius voluit, & emit instructos. Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius postro die familiares suos. Venit ipse mature, scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feræ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ, (quod sciam) inquit ille: sed hic piscari nulli solent, itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Cannius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus, protulerat *de dolo malo* formulas: In quibus ipsis, cum ex eo quæreretur, quid esset *Dolus malus*, respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanctè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, maligni sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vitiis inquinatum. Quod si Aquiliana definitio vera est, ex

Fabula pygmaei æneidæ, quo affu G. Aquilius Cannio imposuerit.

* Paratum erat.

Grayatè, vel *gravatim*, inquit & *via*. Nomina facit, debitorem se constituit.

Formulas, id est regulas. Quod dolo malo gestum est, id in iustis gram restitui oportet.

*Talē a verum
venitum.*

*Circum scri-
bere, circum-
venire, circum-
ducere.*

** Aliā Lx-
toriā.*

** Aliā, addi-
tur.*

*Bona fides lu-
diciū.*

*Inter bonos bo-
ne agier.*

*Verba sunt so-
lertia, quibus
in negotiis bo-
na fides me-
bantur.*

* apponet.

*Indicatur, id est, esti-
maretur. Se-
mel, id est, in*

*statim sum-
mum pretium*

eloqueretur.

*Simile est ven-
dere minoris*

quā possis,

*et amere plu-
vis quā possis*

*Μισὸν σφί-
σθαι ὁτις ὁ*

ἐν τῷ σφός.

Enrip. in

Μολα.

omni vitā simulatio, dissimulatioque tollenda est; Itā nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque ille dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela xii tabulis, & circumscriptio adolescentium lege Latoria; & sine lege, iudiciis, in quibus *Ex fide bona* agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoris, *Melius, Aequius*. In fiducia, ut, *Inter bonos bene agier*. Quid ergo? aut in eo, quod *Melius, Aequius* est, potest ulli pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, *Inter bonos bene agier*, quicquam agi dolosè aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatore venditor, nec, qui contra se liceatur, emptor opponet. Uterque si ad eloquendum venerit, non plus, quā semel eloquetur. Quidem Scævola P. filius, cum postulāssset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor itā fecisset, dixit se pluris æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget; sapientis, negant: ut si minoris, quā potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius, *Nequicquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret*: Verè id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solū nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximèque reipub. Singulorum enim facultates, & copię, divitię sunt civitatis. Huic Scævola factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo potest.

En-

Item omnino se negat facturum compendii sui
 causa, quod non liceat. Huic nec laus magna tri-
 buenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & diffi-
 mulatio dolus malus est; perpaucae res sunt, in qui-
 bus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est
 is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte
 idem virum bonum non facile reperiemus. Nun-
 quam igitur est utile peccare, quia semper est turpe:
 ita, quia semper est honestum, virum bonum esse,
 semper est utile. Ac de jure quidem praediorum san-
 ctum est apud nos jure civili, ut in his vendendis
 vitia dicerentur, quae nota essent venditori. Nam,
 cum ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea praes-
 tari, quae essent lingua nuncupata; quae qui inficia-
 tur esset, dupli poenam subiret: à Jurisconsultis etiam
 reitientiae poena est constituta. Quicquid enim inest
 praedio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi no-
 minatum dictum esset, praestari oportere. Ut, cum in
 aere augurium augures acturi essent, iussissentque
 Titum Claudium Centimalum, qui aedes in Caelio
 monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo offi-
 ceret auspiciis: Claudius proscripsit insulam, ven-
 didis emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab
 auguribus illud idem denuntiatum est: itaque Cal-
 purnius cum demolitus esset, cognovissetque Clau-
 dium aedes postea proscripsisse, quam esset ab augu-
 ribus demoliri iussus, ad arbitrum illum adegit
 * quid sibi de ea re facere deberet *ex fide bona*.
 M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pa-
 ter. Ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud
 lumen progeniuit, ex filio est nominandus. Is igitur
 iudex ita pronuntiavit: Cum in vendendo rem
 tam scilicet, & non pronuntiasset, emptori damnum
 praestari oportere. Igitur *ad fidem bonam* statuit per-
 tinere, notum esse emptori vitium, quod noster ven-
 ditor. Quod si recte iudicavit, non recte frumentari-

*Compendium,
 id est, brevis.*

*Lingua nuncupata, re-
 tam juriscon-
 dentium, etiam.*

*Claudii rei-
 centia pro dolo
 malo damnata.*

* Quicquid
 sibi dare, fa-
 cere oportet.

Serviebant,
id est, debe-
bant serviti-
tem.
Urgebat, id
est, promebat.

*Quid inter le-
ges & philoso-
phorum dogma-
ta.*

* Hominum
inter homi-
nes
Jus gentium,
jus civile con-
stitutum, non con-
stat: juri for-
mula a divina
& naturali ra-
tione ducta,

rius ille, non rectè ædium pestilentium venditor ta-
cuit. Sed hujusmodi reticentię jure civili omnes com-
prehendi non possunt: quę autem possunt, diligenter
tenentur. M. Marius Gracidianus, propinquus noster,
C. Sergio Oratę vendiderat ædes eas, quas ab eodem
ipse paucis antè annis emerat. Hęc Sergio serviebant;
Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta
res in judiciū est. Oratam Crassus, Gracidianum
defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat; quod
vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præ-
stari: æquitatem Antonius; quoniam id vitium
ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset,
nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui
id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorum
hęc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus no-
stris astutos. Sed aliter leges, aliter philosophi tollunt
astutias: Leges, quatenus manu tenere res possunt;
Philosophi, quatenus ratione, & intelligentiā. Ratio
igitur hoc postulat, nè quid insidiosè, nè quid simu-
latè, nè quid fallaciter. Sūntne igitur insidiz, tende-
re plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus?
ipsę enim ferę, nullo insequente, sæpe incidunt; sic,
tu cūm ædes proscribas, tabulam tanquam plagam
ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis
incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter
depravationem consuetudinis, neque more turpe ha-
beri, neque aut lege sanciri, aut jure civili: naturę
tamen lege sancitum est. Societas est enim (quod
et si sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) ho-
tissimè quidem quę pateat, * omnium inter omnes:
interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eo-
rum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus
gentium, aliud jus civile esse voluerunt. Quod enim
civile, non idem continuè gentium; quod autem gen-
tium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germa-
næq; justitię solidam & expressam effigiem nullam

tenemus; umbrâ & imaginibus utimur, easque ipsas u-
tinam sequeremur! Feruntur enim ex optimis ^{* Naturæ} natu-
ræ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! ^{* Naturæ} *Uti* principis,
ne propter te, fidemve tuam captus, fraudatusve & ver.
sin. Quam illa aurea! Ut, inter bonos bene agier
oportet, & sine fraudatione. Sed qui sint boni,
& quid sit bene agier, magna quaestio est. Q. qui-
dem Scævola, pontifex maximus, summam vim
esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus
^{* Aliam age-} adderetur, *Ex fide bona*: fideique bonæ nomen retur ex fide.
existimabat manare latissimè; idque versari in tu-
telis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis,
venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas con-
tinetur. In his magni esse iudicis, statuere (præser-
tim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid
quemque cuique præstare oporteret. Quocirca a-
liutiz tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult qui-
dem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea,
distatque plurimum. Prudentia est enim locata in
delectu bonorum & malorum: malitia (si omnia,
quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis antepo-
nit. Nec verò in prædiis solum jus civile ductum
à natura, malitiam fraudemque vindicat; sed & in
mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis
excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de
fuga, de furtis, præstat edicto *Ædilium*. Hæredum
alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam juris
natura fons sit, hoc secundum naturam esse, Ne-
minem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia.
Nec ulla perniciēs vitæ major inveniri potest, quam
in malitia simulatio intelligentiæ. Ex quo illa in-
numerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pu-
gnare videantur. Quotus enim quisque reperie-
tur, qui, impunitate, & ignorance omnium propo-
siti, abstinere possit injuriâ? Periclitemur (si placet)
& in iis quidem exemplis in quibus peccati vulgus
homi-

In mancipiis,
id est, servi,
aut ancillæ,
quæri solet,
an sana, an fu-
gitiva, an su-
ticia.

- hominum fortasse non putat. Neque enim de fide-
is, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus
hoc loco differendum est; qui non verbis sunt, &
disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere
fatigandi. * castigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui
habentur boni. L. Minutii Basilii, locupletis homi-
nis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam
attulerunt: quod quæ facilius obtinerent, scripserunt
hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, ho-
mines ejusdem civitatis potentissimos; qui cum illud
falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius esse
conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non re-
pudiaverunt. Quid ergo? satîn hoc est, ut non de-
liquisse videantur? Mihi quidem non videtur: quan-
quam alterum amavi vivum, alterum non odi morti-
um. Sed cum Basilus Marcum Satrium, sororis fi-
lium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset
hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, &
Sabinii: (ô turpem notam temporum illorum!) Num
erat æquum principes * cives rom habere, ad Satri-
um nihil præter nomen pervenire? Etenim si is qui
non defendit injuriam, neque propulsat à suis, cum
potest, injustè facit, ut in primo libro disserui: qualis
habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam
adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam vera hæ-
reditates non honestæ videntur, si sint malitiosè
blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione
* acquisitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile in-
dum, aliud honestum videri solet. Falsò. Nam ea-
dem utilitatis, quæ honestatis, est regula: qui hoc
non * præviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum
facinus. Sic enim cogitans; Est illud quidem honestum,
verum hoc expedit; res à natura copulatas ad-
debit errore divellere; qui fons est fraudum, malefici-
orum, scelcrum omnium. Itaque si vir bonus habuit
hanc vim, ut, si digitis condisperuerit, possit in loco
pletum

* fatigandi.

* Civitatis.

Hæreditates
surpæ.

* Quæ sit.

* Aliis per-
viderit.

pletum testamenta nomen ejus irreperere, hæc vi non
 auctur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino
 neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc
 vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres pos-
 set scriptus esse, qui re verà non esset hæres; in foro,
 mihi credere, saltaret. Homo autem justus, & is, quem
 sentimus virum bonum, nihil unquam, quod in se
 transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit
 vit bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit
 animi sui complicatam notionem evolvere: jam se
 ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit qui-
 bus possit; noceat nemini, nisi laceffitus injuriâ.
 Quid ergo hic non noceat, qui quodam quasi vene-
 no perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum lo-
 cum ipse succedat? Non igitur, faciat (dixerit quis)
 quod utile sit, quodq; expediat? Immo intellegat, ni-
 hil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum.
 Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit.
 Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro
 pater, iudicem M. Lutatius Pythæ fuisse, Equiti Ro-
 mano sane honesto, cum is sponsionem fecisset, *Vir
 bonus esset.* Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illa rem
 nonquam iudicaturam, ne aut spoliaret famâ proba-
 tum hominem, si contra iudicasset; aut statuisse vide-
 retur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innu-
 merabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic
 igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo
 Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam
 esse utile quod non honestum sit. Itaq; talis vir non
 modo facere, sed nec cogitare quidem quicquam au-
 debit, quod non audeat predicare. Hæc nonne est tur-
 pe dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubi-
 tent? a quibus natum est id, quod jam tritum est ve-
 rustate proverbium: cum enim eodem alicujus, boni-
 ratemq; laudant, ** Dignum esse, dicunt, quicum in te-
 neris miter.* Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil

Notionem
 formam, &
 Speciem dicit.

* Lusus gentis
 erat micatio
 digitorum repen-
 te motu. Cic.
 de divinatio-
 ne.
 Quid est a-
 nim fors?
 Idem prope-
 modum quod
 micare, quod
 talos jacere,
 quod tesseras.
 Citar eodem
 adagium &
 in secundo de
 finib. lib.

*convertere

Notatus Marius, qui consulatus gratia ab officio recesserit.

* illud.

* ducere.

Notatus Gracidianus, qui collegarum communem gratiam ad se proprie transfudit.

expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo repellente obtinere? Videtne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neq; huic, quem paulo ante fugebam digitorum percussione hereditates omnium posse *ad sese convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri pulso modo potest; sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante natura. At enim, cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum à spe consulatus longè abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus unquam consulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum *illum *producere; si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaq; factus est ille quidem consul; sed à fide justitiæq; discessit, qui optimum & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gracidianus officio boni viri functus est tum, cum prætor esset, collegiumq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur; jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna, atq; iudicio, constitueruntq; ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent, & ceteri quidem alius aliò: Marius à subsellis in Rostra recta; idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Etea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statutz factæ sunt, ad eas thus, & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo

violantur

violatur æquitas, non habetur ita magnū; illud tu-
tam, quod ex eo paritur, per magnū videtur; ut, Ma-
rio præcipere collegis & tribunis plebis popularem
gratiam, non ita turpe & consulem ob eam rem fieri,
quod sibi tunc propoluerat, valde utile videbatur. Sed
omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissi-
mam. Aut illud, quod utile videtur, turpe nō sit: aut si
turpe est, nō videatur esse utile. Quid igitur possū-
musne aut illum Mariū virum bonū judicare, aut
hunc? Explica, atq; excute intelligentiam tuā; ut
videas, quæ sit in ea species, forma, & notio viri boni.
Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumentum sui
causā, criminari, præcipere, fallere? Nihil profecto
minus. Est ergo vilares tanti, aut commodum ullum
tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen
amittat? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista,
quæ dicitur, possit, quantum auferre? si boni viri no-
men eripuerit, fidem, iustitiāq; detraxerit? Quid
enim interest, utrum ex homine se convertat quis in
belluam, an in hominis figura immanitatem gerat
belluæ? Quid? qui omnia recta & honesta negligunt,
dummodo potentiam consequantur, nonne idem faci-
ciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum,
cujus ipse audaciā potens esset? Utile ei videbatur
plurimum posse alterius invidiā: id quā in iustum in-
patriam, quā in utile, quā turpe esset, non vide-
bat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus
Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicit ut pote
ro inconditē fortasse, sed tamen ut res possit intelli-
gi.

Explica: nem-
superius com-
plicam dicitur
notionem,

Pompeius no-
tatur, qui tur-
pi consilio Ca-
sarem affinem
adsumerat du-
m ejus filiā
Euripideum
carmen à Ca-
sare usurpatum,
Eripit id
dixit.

Nam si violandum est jus, negandi gratia.

Violandum est, alius rebus præter omnia.

Capitalis Bteocles, vel potius Euripides, qui id unum
solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exce-
perit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates,
mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi
qui rex populi Romanæ, dominusque omnium gen-
tium

tium esse concupierit, idque perfecterit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis internuntio earumque oppressionem tetram & detestabilem; gloriosam putat. Qui autem faceret, honestum non esse in ea civitate; quae libera fuit, quaeque esse debeas, regnare; sed ei qui ad facere possit, esse utile; quod hunc ob iuratione, aug quo potius convictio tanto errore coner averteret. Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile, fecit diffimum & terribilimum parricidium patriae: quamvis is, qui eo se abstinuerit, ab oppressis civibus Patreps nominetur? Honestate igitur diligenda utilis est; & quidem sic ut haec duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Nunc ab eo ad vulgi opinionem. Quae maior utilitas, quam regnandi, esse possit? Nihil contra Invenit ei, qui id iniuste consecutus sit; invenio; cum ad veritatem cogi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni & nocturni motus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

Cato. Pater patriae appetitur, sed ab oppressis.
At Roma Patrem patriae Ciceronem libera dixit.
* Adeo.

Multer iniqua atque infideles regno, pauci sunt boni, inquit Ascius. At cui regno? quod a Tantalos & Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quando plures ei regi putas, qui exercitu popul. Roman. populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servitute subiogeret? Hunc tu quas conscientiae labe in animo seniles habuisset quae vulnera? Cuius autem vitae ipsi potest utilis esse; cum ejus vitae ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quod si haec utilia non sunt, quae maxime videntur, quia plena sunt deceptoris ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cum saepe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio consule iterum, & senatu nostro iudicatum est. Cum enim rex Pyrrhus popul.

popul. Roman. bellum ultro intulisset, cumq; de im-
perio certamen esset cum rege generoso & potente:
perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eoque est polli-
citus, si premium ei proposuisset, se, ut clam venis-
set, sic clam in Pyrrhi castra reditum, & cum ve-
neno necaturum. Hunc Fabricius reducendum cura-
vit ad Pyrrhum: idq; ejus factum a senatu laudatum
est. Atq; si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus,
magnum illud bellum perfuga unus, & gravem ad-
versarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus,
& flagitium, quicum laudis certamen fuisset, cum
non virtute, sed scelere superatum. Utrum igitur uti-
lius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristi-
des Athenis fuit; vel senatui nostrorum, qui nunquam
utilitatem a dignitate sejunxit, armis cum hoste cer-
tare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium expeten-
dum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin
ipse opes expendantur quoquo modo, non poterunt
esse utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Phi-
lippi Q. filii sententia: quæ civitates L. Sylla, pecuniâ
acceptâ, ex senatusconsulto liberavisset; ut hæc rursus
vectigales essent; neq; his pecuniam, quam pro liber-
tate dederant, redderemus. Ei senatus est assensus.
Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam
senatus. At aucta vectigalia. Utile igitur. Quousq; au-
debunt dicere, quicquam utile, quod non honestum?
Potest autem ulli imperio, quod gloriâ debet fultum
esse, & benevolentia sociorum, utile esse odium & in-
famia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi.
Nimis enim mihi videbatur præfractæ gratiarum vecti-
galique defendere, omnia publicanis negare, multa
sociis: cum in hos beneficii esse deberemus; cum illis
sic agere, ut cum colonis nostris soleremus. Eoque
magis, quod illa ordinum conjunctio ad salutem rei-
pub. pertinebat. Male etiam Curio, cum causam
Transpadanorum æquam esse dicebat: semper au-
tem

*Histori. a
Pyrrhi medi-
co epistolam
Fabricio mis-
sam narrat.*

*Turpis, eo que
nec utilis L.
Philippi sen-
tentia.*

*Curio perfrin-
gitur.*

*Turpis oratio
Curionis, Vin-
cat utilitas.*

in illis
et in illis
et in illis
et in illis

tem addebat. *Utat utilitas.* Parius diceret non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ; quàm eam æquam esse diceret, non esse utilem fateretur. *Formulas aliquat, et rogationumulas tollit non inamandas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.*

Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium questionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramque partem disputat, sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, quàm servuli vilis: Hic aliud res familiaris, aliud ducit humanitas. Si tabulam de naufragio, stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid domini navis? eripietne suum? Minime; non plius, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim pervenit sit eò, quod sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes? si sibi uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedit verò; sed ei, cujus magis inter sit vel suâ vel reipublicæ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut in micando victus, alteri cedat alter. Quid, si patebana expilet, cuniculos agat in ærarium? indicetne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Immo verò sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabatur pater? silebitne filius? Immo verò obsecrabit patrem, nè id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad patriæniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem ante-

* an.

sumpta,
conduca.

* Vetus exemplar, sibi uter rapiat.

* in micando

Agere cuniculos, ut ante, agere rimas.

ponet

ponet salutem patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debet autem dicere: Non necesse putat Diogenes; Antipater viri boni existimat. * Hæ sunt quasi controversæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia: Non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum * Non dividendens, aurichalcum se putat vendere, indicetne cenda. ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium. Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. Pacta, & promissa semperne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent dicere) facta sint. Si Aqua inter- quis medicamentum cuiquam dederit ad aquam in- cus, quæ hy- tercutem, pepigeritq; ne illo medicamento unquam drops, aut hy- postea uteretur, si eo medicamento sanus factus fue- drops sit. rit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum sit: Cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ; vitæ & salutis consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut antè, quam hæreditatem adeat, lucem palam in foro saltet, idq; se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit ille, necne? Promississe nollem, & id arbitror fuisse gravitatis: sed, quoniam promissit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi

*De sola &
Phaëthontis
filio.*

* Atque quā
constitit.

*De Theseo &
Neptuno.*

*De Agame-
mnone, & fi-
lia immolata.*

fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tem-
pus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriæ consul-
turus sis, turpe non sit. Ac nè illa quidem promissa
servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus il-
la promiseris. Sol Phaëthonti filio (ut redeamus ad
fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset:
Optavit, ut in currum patris tolleretur: sublatuſ est.
* atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagra-
vit. Quare melius fuerat in hoc, promissum patris
non esse servatum! Quid, quod Theseus exegit pro-
missum à Neptuno cui cum tres optiones Neptunus
dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cum is
patri suspectus esset de noverca: quo optato impe-
trato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Aga-
memnon? cum devovisset Dianæ, quod in suo regno
pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit I-
phigeniam, quā nihil erat eo quidem anno natum
pulchrius. Promissum potius non faciendum, quā
tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergo & pro-
missa non facienda nonnunquam: neq; semper depo-
sita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ men-
tis deposuerit, repetat insaniens: reddere, peccatum sit;
non reddere, officium. Quid si is, qui apud te pecuni-
am deposuerit, bellum intèrat patriæ? reddere de-
positum? Non, credo: Facies enim contra rempub.
quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ naturā ho-
nesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta:
Facere promissa, stare conventis, reddere deposita,
commutatā utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis
quidem, quæ videntur esse utilitates contra iustitiam,
simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed
quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro
officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebi-
mus ea, quæ videntur esse utilia, neq; sunt, quā
sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quā
vult imitari malitias, itaq; de iustitia, quæ semper
est utilis, disputatum est.

Da

DE FORTITUDINE.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiae, & temperantiae. Utile videbatur Ulyssis, ut quidam poëtae Tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulyssis nulla suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insanix militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulysssem, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

Cujus ipse princeps jurisjurandi fuit,

Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:

Furere assimulavit; nè * coiret, institit.

Quod ni Palamedis perspicax prudentia

Istius percepisset malitiosam audaciam,

Fides sacrata jus perpetrato falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verum etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quam deserre consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostramque veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem:

Is,

Ulysses, nè ad Trojam iret, furorem simulavit, agrum profectum sale serenens.

Palamedes odoratus illius astutiam, filium ejus, quem sulcus ducendus erat, objecit.

Ulysses arte atarum suspexit, itaque detecta fraus. Cujus rei memor Ulysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit.

Ex tragœdia quædam senarii sunt.

* Quò iret.

Is, cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam (ut res declarat) falsam iudicavit: quæ erat talis; Manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem acceperat in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere; omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit, mandata exposuit; sententiam ad diceret, recusavit; quamdiu iurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se jam confectum senectute. Cujus cum valuisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusjurandum conservandum putabat. Itaque tum cum vigilando necabatur, erat in meliori causa, quam si domi senex, captivus, perjurus, consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stultè? etiamne si reip. conducebat? Potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam civi utile esse? Perveniunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate se jungunt. Omnes enim experimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea il-

la prima & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timeamus Jovem? At hoc quidē commune est omnium philosophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plùs nocere potuisset, quam nocuit. sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Anne turpiter faceret? Primum, *Minima de malis*, Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud * Accium, *Fregistne fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam.* Quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint; ut hoc ipsum videatur honestum, conservandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertisse; sed sit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus noceret: quia neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmatè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad justitiam & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius, *O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis!* Qui igitur jusjurandum

*Minima de
mali eligenda.
Eclipsis usitata
in sermonibus
vulgò usitata.*

* Attium.

*Jusjurandum
quid,*

*Fides in Ca-
pitolio Jovi
proxima.*

*Certè conce-
dentis.*

* Reip.

*Nervosius, ut
Stoici; remif-
sius, ut Peri-
patetici.*

* Hinc.

*Iustus hosti-
bus pacta
prestanda,
latronibus
nihil oportet.*

*Quid pejo-
rare.*

dum violat, is Eide[m] violat: quam in Capitolio vici-
nam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est)
maiores nostri esse voluerunt. Ac enim ne iratus qui-
dem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit
ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolo-
re. Id autem non modò non summum malum, sed
ne malum quidem esse, maximà autoritate philoso-
phi affirmant. Quorum quidem testem non medio-
crem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, noli-
te, quæso, viruperare. Quem enim locupletiores que-
rimus, quam principem *pop. Ro. qui, retinendi of-
ficii causâ, cruciatum subierit voluntarium? Nam,
quod ajunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter po-
tius, quam calamitosè: An est ullum majus malum
turpitudine? Quæ si in deformitate corporis ha-
beat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, &
fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, ner-
vosius qui ista disserunt, solum audent malum dice-
re id, quod turpe sit; qui autem remissius, hi tamen
non dubitant summum malum dicere. Nam illud
quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cui-
quam*, idcirco rectè à poeta dicitur, quia, cum trā-
taretur Atreus, personæ serviepidum fuit. Sed si
* hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli
data sit: videant, ne quæzatur latebra perjurio. Est au-
tem jus etiam bellicum, fidelsq; jurisjurandi sæpe cum
hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens
deferentis conciperet fieri oportere, id observandum
est: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium
est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium
non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id
non feceris. Nam pirata non est ex perduellium nu-
mero definitus, sed communis hostis omnium. Com-
hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commu-
ne. Non enim, falsum jurare, pejerare est: sed, quod
ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipi-

tur,

in, more nostro, id non facere, perjurium est. Scite enim Euripides:

Juravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulus vero non debuit condiciones pacationesque bellicas & hostiles perturbare perjurio: cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus feciale, & multa sunt jura communia.

Quod ni ita esset, nunquam claros viros senatus victos hostibus deditisset. At vero T. Veturius & Spurius Posthumus, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud *Claudium esset, legationibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injussu enim populi senatusque fecerant. Eodemque tempore T. Numicius, Q. *Emilius, qui cum tribuni plebis erant, quod eorum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditiois ipse Posthumus, qui dedebatur, suator & autor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut Numaninus, quibuscum sine senatus autoritate foedus fecerat, dederetur, rogationem suavit eam, quam Lucius Furius & Sextus Atilius ex senatusconsulto ferebant: quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestus hic, quam Q. Pompeius, quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est. At non debuit ritum esse, quod erat actum per vim. Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficisceretur, cum præsertim de captivis dissuasus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stent, sed suscipiunt cruciam, ut esset judicium senatus: cui nisi ipse autor fuisset, captivi profecto Pœnis redditi essent. Itâ incolumis in patria Regulus restitisset. Quod

In Hippolyto
est oratio.

Ἡ γλῶσση
ὁμῶμοχ', ἢ
ἢ φρὴν αἰνέ-
μωτ'.

* Claudium.

* Mælius.

quia

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: immo verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis non mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem iurejurando majores, arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides: indicant notationes, animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quam de iurejurando iudicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Turum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. Quod cum audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri: accurrisse Romam, & * primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum: quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit ex lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem iussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distinxit, iuravitque se illum statim interfecturum, nisi iurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iuravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit, docuit, cur sibi à causa desistere, necesse esset. Manlium missum fecit. Tantum tempore

Quanta amicitus iurandi religio.

Pomponius iurandum etiam metu extortam præstandum putavit.

* cum.

ribus

tibus illis iusjurandum valebat. Atque hic T. Man-
lius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provo-
catus occiderat, torque detracto, cognomen inve-
nit: cujus tertio consulatu Latini ad Vesperim fusi,
& fugati. Magnus vir in primis, & qui * nuper in-
dulgens in patrem, idem * acerbus & severus in fi-
lium. Sed ut laudandus Regulus in conservando ju-
rejurando; sic decem illi, quos post Cannensem
pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in ca-
stra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de
redimendis captivis impetravissent: si non redie-
runt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo.
Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex de-
cem nobilissimis, qui tum erant missi, novem rever-
tisse à senatu re non impetratâ: unum ex decem, qui
paulò post, quàm egressus erat è castris, rediisset, qua-
si aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu e-
nim in castra, liberatum se esse jurejurando interpre-
tabatur: Non rectè. Fraus enim adstringit, non dissolvit
perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perverse
imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille
veterator, & callidus, victus ad Annibalem duceretur.
Sed illud maximum: Octo hominum millia
tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui
periculo mortis diffugissent, sed qui relictî in castris
fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus
non censuit redimendos, cum id parvâ pecuniâ
fieri potuisset: ut esset infitum militibus nostris, aut
vincere, aut emori. Quâ quidem re audita, fractum
animum Annibalis scripsit idem, quod senatus, po-
pulusque Romanus, rebus afflictis, tam excello animo
fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ vi-
dentur utilia, vincuntur. * Acilius autem ille, qui
Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in
castra revertissent, eâdem fraude, ut jurejurando
liberarentur, eosque à censoribus, omnibus igno-
minis

*Torquati cog-
nomen unde.*

* Perindul-
gens.
*Indulgens in
patrem, quem
acerbum in
se, sic tamen
amavit: idem
filium securi
percussit.
* acerbè sev.*

* Atilius.

minis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perplexum est enim, quæ timido animo, humili, demisso fratreque fiant, (quæ fuisse Regulæ factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod repub. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, turpia.

DE TEMPERANTIA.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestiâ, continentia, temperantiâ continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic alium virtutum choro contrarium. Atqui ab Aristippo Cyrenæici æque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem fere adiutor auctorque sententiæ. Cum his, velis equique (ut dicitur) si honestatem tueri ad retinere sententiâ est, decertandum est. Nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, ejusque constitutionis explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur: certe hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnat. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirit undique suavitates? Quam miser virtutis famularis, servientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil illo esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? Quinvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate tenui-

Cyrenæici,
Epicurei ab
Aristippo
Cyrenæico.
Annicerii ab
Annicerio,
qui priorem
sectam emendavit.
Obsoletis, id
est, obscuratis.
Velis equique,
proverbialiter.

haveris, mala dolore: ut si illum audiam de continetia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem confectatrices voluptatis. Quæ in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractioe fieri. Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quam amicitia, si hæc non per se expectantur, sed ad voluptatem, utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quod magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. * Sed

Aqua hæret,
Proverb.

* Sed de hoc
(magna enim res est)
alio loco
pluribus.

voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ, magnum; sed perinde erit, ut acciparis: quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clarâ voce patria revocâssent) aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his, temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cum verò intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere: tum & præsens tecum prope diem (ut spero) &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, te mihi quidem esse charissimum: sed multò fore chariorem, si talibus * monumentis præceptisque lætabere.

* *Al. leg. monitis, & mslins.*

*Marci Tullii Ciceronis libri tertii
De Officiis*

FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS LÆLIUS, SIVE DE AMICITIA

Dialogus ad T. Pomponium Atticum.

P R Æ F A T I O.

Uintus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter & jucundè solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem à patre ità eram deductus ad Scævolam, sumptâ virili togâ, ut, quoad possem, & liceret, à senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter & commode dicta, memoriæ mandabam; fierique studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ civitatis & ingenio, & * industriâ præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad augurum. Cùm sæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cùm & ego essem unâ, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meministi enim profecto (ut opinor) Attice, & eò magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quicum conjunctissimè & amantissimè vixerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cùm in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genere C. Fannio, Marci filio, paucis diebus post mortem Africani. Cujus disputa-

Lalius, Scævola augur, & Fannius sacer.

Toga, viriles mores exigebat.

Scævola pontifex.

* Justitiâ.

Hemicyclos cathedra in modum medietatis circumdant.

tionis sententias memorie mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, nè *Inquam*, & *Inquit*, sæpius interponererur. Atque ideo feci, ut tanquam à præsentibus coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia scriberem aliquid; digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostrâ familiaritate visa est: itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutissimè senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisse: sic cum accepissemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuisse; C. Lælii idonea mihi visa est persona, quæ de amicitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum autoritate, & rerum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui existimem. Sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prædentior: Nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitie gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani; ab his sermo oritur: respondet Lælius; cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu ipse cognosces. Fab. Sane ista vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes, omnium oculos in te esse conjectos: unum te sapientem.

C. Lælii &
P. Scipionis
familiaritas.

Plus habet
gravitatis ser-
mo positus in
autoritate ve-
terum & illu-
strum viro-
rum.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud * Atilium. patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaque ejus & in senatu & in foro vel provisâ prudenter, vel actâ constanter, vel responsa acurè ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solum naturâ, & moribus, verum etiam studio & doctrinâ esse sapientem; nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærun, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putas. Itaque ex me quærun, credo item ex te Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quòd his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. Scævola. Quærun quidem, C. Læli, multi, ut est à Fanio dictum: sed ego id respondeo, quòd animadverti te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amantissimi mortis, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non morositiam, fuisse. Lælius. Rectè tu quidem, Scævola, & verè. Nec enim ab isto beneficio, quod semper usurpavi cum valem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

Septem Græcia sapientes. Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

• Gallum.

Socratem.

Scipionis
laus.

Scipionis
mors à tota
Roma deple-
tata.

ulla intermissio fiat officii; Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribul dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicé: sed (ut mihi videris) non recte judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram * Caium; sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nè istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem; quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit; & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicinà: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quod eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique anguntur. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angitur, non amicum, sed seipsum amat. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabar) immortalitatem optare vellet; quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puerò habuerant, continuò adulescens incredibili virtute superavit: qui consularum petiit nunquam, factus est consul bis: primùm, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. penè serò: qui, duabus urbibus everfis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitià in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, mœnore funeris indicatum

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum anno-
rum accessio juvare potuisset? Senectus enim quam-
vis non sit gravis (ut memini Catonem anno an-
tè, quàm mortuus est, mecum & cum Scipione dis-
serere) tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam
* tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis * Nunc.
fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere.
Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo
genere mortis difficile dictu est. Quid homines
suspicientur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P.
Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos
lætissimósque viderit, illum diem clarissimum fuisse,
cùm, senatu dimisso, domum reductus ad vesperam
est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, &
Latinis, pridie quàm excessit è vita: ut ex tam alto
dignitatis gradu ad superos videatur potius, quàm
ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui
hæc nuper differere cœperunt, cum corporibus si- *Quod anima*
mul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus *sit immortalis*
apud me antiquorum autoritas valet, vel nostrorum
majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt:
quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertine-
re arbitrantur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt,
magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est,
tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt:
vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est ju- *Socratis*
dicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in ple-
risque, sed idem dicebat semper, animos hominum
esse divinos, iisque, cùm è corpore excessissent, re-
ditum ad cælum patère, optimoque & justissimo
cuique expeditissimum: quod idem Scipioni vide-
batur. Qui quidem, quasi prælagiret, perpaucis an-
te mortem diebus, cùm & Philus & Manilius adef-
sent, & alii plures, tūque etiam, Scævola, mecum ve-
nisset, triduum disseruit de republica. Cujus disputa-
tionis fuit extremum ferè de immortalitate animo-

• Veriora.

*Quid sit a-
micitia.*

*Ex omnibus
seculis vix
tria aut qua-
tuor amico-
rum paria vo-
minantur.*

rum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculaque corporis cui consensum cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca merere hoc ejus eventa, vereor, nè invidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa * vereor, ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amisso, sit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optimè est; mecum autem incommodius: quem fuit æquius, ut prius introieram in vitam, sic prius exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitie sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica & de privata fuit; quocum domus, & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitie, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientie, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim; quàm quoddam amicitie nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eò magis est cordi, quoddam ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. Fan. Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitie mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævola, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te querantur, sic de amicitia disputabis; quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. Scæ. Mihi verò pergratum hoc erit atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius anteverit. Quamobrem utrique nostrum gratum admodum

modum feceris. *Læli.* Ego verò non gravarer, si mihi ipse considerem. Nam & præclara visa res est, & sumus, ut dixit Fannius, pioſi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subito. Magnum opus est, egêrque exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis cenſeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad vivum refeco, ut illi, qui hæc subtilius differunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitæq; communi, non ea, quæ fiuntur, aut optantur, * sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum; concedantq; ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido, vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantum homines possunt, naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet. Itaque

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda. Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sint boni.

* *ſpectare.*

Pingui Minervâ, Prov.

Natura, optima rectè vivendi dux.

cives

cives potiores sunt, quam peregrini; & propinqui quā alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatā enim benevolentia, amicitia nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitia sit, ex hoc intelligi maximè potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura; ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarumq; rerum, cum benevolentia & charitate; summa consensio. Quā quidem haud scio an, exceptā sapientiā, quicquam melius homini sit a diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentia: virōsq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, * Caios, Scipiones, Philos: his communis vitæ contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nullam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principiò, * cui potest esse vitæ vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus

*Amicitia
definitio.*

*Sine virtute
amicitia esse
non potest.*

* Gallos.

* qui potest:
aias, quis.

fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis eque,
 ac tu ipse, gauderets? Adversas verò res ferre diffici-
 le esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, fer-
 ret. Denique cæteræ res, quæ experuntur, opportu-
 næ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utares;
 opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut
 gaudeas; valetudo, ut dolore careas, & muneribus
 fungare corporis. Amicitia plurimas res continet;
 quoquò te verteris, præstò est; nullo loco excluditur;
 nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaq;
 non aqua, non igni, non aëre (ut aiunt) pluribus
 locis utimur, quam amicitia. Neque ego nunc de
 vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, &
 prodest, sed de vera & perfecta loquor; qualis eorum,
 qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res
 splendidiore facit amicitia, & adversas partiens,
 communicansque, leviores. Cùmque plurimas & ma-
 ximas commoditates amicitia contineat, tum illa
 nimirum præstat omnibus, quod bonâ spe prælu-
 cet in posterum, nec debilitari animos, aut cade-
 re patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tan-
 quam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca &
 absentes adsunt; & egentes abundant; & imbecilles
 valent; & quod difficilius dictu est, mortui vivunt:
 tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur
 amicorum: Ex quo illorum beata mors videtur, ho-
 rum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura re-
 rum benevolentia conjunctionem; nec domus ulla,
 nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus perma-
 nebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitia
 concordia que sit: ex dissensionibus atque ex discor-
 diis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis,
 quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque
 dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum
 boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum
 quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis

*Amicitia a-
 quò necessa-
 ria, ac ele-
 menta.*

*Omnia sine
 amicitia cer-
 ruunt.*

vaticina-

*Impedocles,
Agrigentis
poeta, di-
cebat omnes
res, & mun-
dum totum
constare ex
amicitia.*

*M. Pacuvii
tragedia
de Oreste &
Pylade.*

vaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoque mundo constarent, quæque moverentur, ea contra-
here amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc qui-
dem omnes mortales & intelligunt, & re probant.
Itaque si quando aliquod officium existit amici in peri-
culis aut adeundis, aut communicandis; quis est, qui
id non maximis offerat laudibus? Qui clamores to-
tâ caveâ nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii fue-
runt in nova fabula, cum, ignorante rege uter eorum
esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro
illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem
se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta:
quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile indi-
cibat ipsa natura vim suam; cum homines, quod fa-
cere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judica-
rent. Hactenus mihi videor de amicitia, quid senti-
rem, potissimè dixisse: siqua præterea sunt (credo au-
tem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant,
queritote. *Fan.* Nos autem à te potius; quanquam
etiam ab istis sæpe quæsi, & audi, non invitus
equidem sed aliud quoddam experimus filum oratio-
nis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceret, Fanni, si nuper
in hortis Scipionis, cum est de republica disputatum,
assuisses: qualis tum patronus iustitiæ fuit contra ac-
curatam orationem Philii? *Fan.* Facile id quidem
fuit, iusticiam iustissimo viro defendere. *Scæv.* Quid
amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ
fide, constantiâ, iustitiâque; servatam, maximam glo-
riam ceperit? *Lel.* Vim hoc quidem est afferre. Quid
enim refert, quâ me ratione cogitis? Cogitis certè.
Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cum
difficile est, tum nè æquum quidem obistere. Sæpi-
sime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud
considerandum videri solet, num propter imbecillita-
tem atque inopiam desideranda sit amicitia; ut in dan-
dis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per

se posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiae; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur, & observantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quam ab imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodâ sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut faciliè earum sensus appareat. Quod in homine multò est evidentius. Primum ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes, quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nati sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute; nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quoddam modo diligimus. Quis est, qui C. Fabricii, M. Curi, cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassum, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale: Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus. Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod

*Antiquior,
id est, nobi-
lior.*

*Amicitia à
natura potius,
quam ab im-
becillitate or-
ta.
* indigentia.*

* *Alias, ut
quisque mi-
nimum va-
letudinis
in se.*

*Non esse se-
nerandum be-
neficium.
Amicitia non
spe mercedis,
sed ex fructu
amoris xp.-
sentia est.*

quod majus est, in hoste etiam diligamus: quid mi-
rum, si animi hominum moveantur, cum eorum,
quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem &
bonitatem perspicere videantur? Quanquam confir-
matur amor & beneficio accepto, & studio perspecto,
& consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum pri-
mum motum animi & amoris adhibitis, admirabi-
lis quædam exardescit benevolentiae magnitudo:
quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit
per quam quisque assequatur, quod desideret; humi-
lem sanè relinquunt, & minimè generosum, ut ita
dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque
indigentia natam volunt. Quod si ita esset, * ut
quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad
amicitiam esset aptissimus: quod longè secus
est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit,
& ut quisque maximè virtute & sapientiâ sic mu-
nitus est, ut nullo egeat, suâque omnia in seip-
so posita judicet: ita in amicitia expetendis col-
lendisque maximè excellit. Quid enim? Afri-
canus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac-
nè ego quidem illius: sed ego admiratione qua-
dam virtutis ejus, ille vicissim opinione fortasse
nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me
dilexit: auxit benevolentiam consuetudo. Sed quan-
quam utilitates multæ & magnæ consecutæ sunt;
non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profe-
ctæ. Ut enim benefici liberalisque sumus, non ut
exigamus gratiam (neque enim beneficium senera-
mur, sed natura propensi ad liberalitatem sumus) sic
amicitiam, non spe mercedis adducti, sed, quod om-
nis ejus fructus in ipso amore inest, expetendam pu-
tamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem om-
nia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil
enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere
possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in
rem

sem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiae charitatem, factâ significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admovent, ut & usu ejus, quem diligere coeperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & æquales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capiuntur; & erit ejus ortus à natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiae sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò perge, *Læli:* pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Sicut natura mutari non potest, ita amicitia, quæ à natura est, perpetua durat.

Lælius.

Audite verò optimi viri ea, quæ sæpissime inter me & Scipionem de amicitia differebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quod summi puerorum amores sæpe unâ cum prætextâ & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, * vel luxuriæ, vel conditionis, vel commodi alicujus; quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia profecti essent; tamen sæpe labefactari, si in honoris contentione inci-

Nihil difficilius, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere

* sumptâ togâ.

* vel avaritiæ conditionis, vel, &c.

*Nulla major
pestis in ami-
citiis, quam
pecunia cupi-
ditas.*

incidissent. Pestem enim maiorem esse nullam in
amicitiis, quam in plerisque pecuniae cupiditatem in
optimis quibusque honoris certamen, & gloria: ex
quo inimicitias maximas saepe inter amicissimos ex-
utisse. Magna etiam dissidia, & plerumque iusta nasci,
cum aliquid ab amicis quod rectum non esset, postu-
laretur; ut aut libidinis ministri, aut adjuutores essent
ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honeste
id facerent, ius tamen amicitiae deserere arguerentur,
ab iis, quibus obsequi nollent; illos autem, qui quid-
vis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa
proferri omnia se amici causa esse facturos; eorum
querela inveterata, non modo familiaritates extin-
gui solere, sed etiam odia gigni maxima atque sem-
piterna. Haec ita multa, quasi fata, impendere ami-
citiis, ut omnia subterfugere non modo sapientie, sed
etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id
primum videamus, si placeat, quatenus amor in ami-
citiis progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit
amicos, ferre contra patriam arma illi cum Corio-
lano debuisse? Num* Buscelinum amici regnum ap-
petentem, num Sp. Melium iuvare debuerunt? Ti-
berium quidem Gracchum, rempub. vexantem, a Q.
Tuberone, & qualibusque amicis derelictum videba-
mus. At C. Blossius Cumanus, hospes familiae ve-
strae, Schivola, cum ad me, qui aderam* cum Lenae
& Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venis-
set; hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferrebat, quod
tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quicquid ille velleret,
sibi faciendum putaret. Tum ego, Etiamne, inquam,
si te in Capitolium faces ferre velleret? Nunquam, in-
quit, voluisset id quidem: sed, si voluisset, paruissem.
Videris quam nefaria vox, & hercle ita fecit, vel plus
etiam, quam dixit. Non enim paruit ille Tiberii
Gracchi temeritati, sed praefuit: nec se comitem illi
us furoris, sed ducem praebuit. Itaque hac amicitiae
quaestione

*Quatenus a-
mor in ami-
citiis progredi
debeat.*

* Viscelli-
num.

* Lenati.
*Deprecari, id
est, a se cri-
men removere*

*Nefaria vox
C. Blossii.*

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad ho-
 stes se contulit, pœnas reipublicæ graves justisque
 persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici
 causâ peccaveris. Nam, cum conciliatrix amicitia
 virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere,
 si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus,
 vel concedere amicis, quicquid velint, vel impetrare
 ab amicis, quicquid velimus, perfectâ quidem sapi-
 entia * si simus, nihil habeat res vitii: sed loquimur de
 iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de
 quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita
 communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda
 sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam
 proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C.
 Lucinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus)
 bis unâ consules, & collegas in censura: tum etiam
 cum iis, & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium,
 & T. Coruncanum, memorie * traditum est. Igitur
 nè suspicari quidem possumus, quenquam horum ab
 amico quippiam contendisse, quod contra fidem,
 contra jusjurandum, contra tempus. esset: nam hoc
 quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contem-
 disset, scio impetraturum non fuisse; cum illi sanctis-
 simi viri fuerint. Equè autem nefas sit, tale aliquid
 & facere rogarum, & rogare. At verò Tiberium
 Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & mini-
 mè tunc quidem Caius frater, nunc idem aterrimus
 * inimicus.

*Nulla est ex-
 cusatio pecca-
 ti, si amici
 causâ pecca-
 verit.*

* sumus, si
 nihil.

* Papum.

* proditum.

* hostis.

HÆc igitur prima lex in amicitia fanciatur, ut
 neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.
 Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda,
 cum in cæteris peccatis, tum si quis contra tempus.
 se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Eam-
 ni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere
 oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam ali-
 quantulum de spatio curriculaque consuetudo ma-
 jorum.

*Prima lex in
 amicitia, ut
 neq; rogemus
 res turpes,
 nec faciamus
 rogati.*

* quoquo
modo potui-
mus.

* alias invi-
diam.

jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem* quoq;, quem modo posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam antè, quanta sit facta labe, primò Gabinia lege; biennio autem post, Cassia. Videre jam videor pop. Rom. à senatu disjunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his res statueretur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, nè existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rempub. peccantibus non discedant. Improbis autem pœna statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erunt alterum, quam iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cum imperator bello Persico servitute Græciam liberasset, proptèrque invidiam in exilium missus esset, ingrati patrie* injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo; itaq; mortem sibi uterq; conscivit. Quare talis improborum consensus, non modò excusatione amicitie tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patrie inferentem sequi. Quod quid è, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

Hæc

HÆc igitur prima lex amicitiae fanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verò dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentiû valeat autoritas: eaque adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibere pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unum sollicitum esse pro pluribus: Satius superque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse: Commodissimû esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quâ frui non possit animus, si tanquam parcuriat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumanius: (quem locum breviter perstrinxî paulò antè) Præsidii, adjumentique causâ, non benevolentiae, neque charitatis, amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimûque virium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ii, qui putantur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidè blanda, sed re ipsâ multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quòd si curâ fugimus, virtus fugienda est, quæ

Honestâ ab amicis petenda; non nisi honesta amicorum causâ faciendâ.

Solem è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

*Proprium
anmi bene
constituti.*

* cur.

Stoici.

*Morum simi-
litudo amici-
tiam contra-
hit:*

*ἁμοιον ὁ-
μοιωφίλον.*

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias
aspernuntur, atque oderit; ut bonitas malitiam, tem-
perantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas
rebus iniustis iustos maximè dolere, imbecillis for-
tes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est ani-
mi bene constituti, & lätari bonis rebus, & dolere
contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi
dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpa-
tam humanitatem arbitremur) quæ causa est, *ut a-
micitiâ funditus tollamus è vita, nè aliquas propter
eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, mo-
tu animi sublato, non dico inter pecudem & homi-
nem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut
quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti au-
diendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse
volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in
amicitiâ, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici
quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quâ-
obrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est,
non tantum valet, ut tollat è vita amicitiâ: non
plùs, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & mo-
lestias afferunt, repudientur. Cum autem contrahat
virtus amicitiâ (ut suprà dixi) si qua significatio vir-
tutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, &
adjungat: id cum contingit, amor ibi exoritur neces-
se est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari
multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædifi-
cio, ut vestitu cultique corporis: animo autem
virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ità dicam)
redamare possit, non admodum delectari? nihil est
enim remuneratione benevolentie, nihil vicissitudine
studiorum officiorumque jucundius. Quod si etiam
illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod
ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad
amicitiâ similitudo: concedatur profectò verum
esse, ut bonos boni diligant, addiscantque sibi quasi
pro-

propinquitate conjunctos, atque naturæ nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Faoni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superba; quæ etiam populos universos tutari, eisque optimè consulere soleat: quod non faceret profectò si à charitate vulgè abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui militatis causâ fingunt amicitias, amabilißimum nòdum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parca per amicum, quàm amici amor ipse delectat: tumq; illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantùmq; abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut illi, qui opibus, & copiis, maximèq; virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minimè alterius indigent, liberalissimi sint, & beneficentißimi. Atque haud scio, an sit opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra vigerent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergò erunt homines divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec ulu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deùm fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenkam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est Tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt; nullus locus est amicitiae. Quis enim aut eum diligat, quem

*In adversis
cognoscuntur
amici.*

Fortuna ceca.

*Inspiciunt for-
tunato nihil
intolerabilius
fieri.*

** Indulgere.
* cum.*

*Melius lau-
dabiliusque
est amicos,
quàm divitiis
parare.
* quodque.*

*Qui sunt in a-
micitia fides*

quém metuit, aut eum, à quo se metui putat? Co-
luntur tamen simulatione amicitiae duntaxat ad-
tempus: quod si fortè (ut fit plerumque) ceciderint,
tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum.
Quod Tarquiniùm dixisse ferunt tum, cùm exul es-
set, Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos-
que infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset.
Quamquam miror, in illa superbia & importunitate,
si quenkum habere potuit. Atque ut hujus, quem
dixi, mores, veros amicos parare non potuere: sic
multorum opes præpotentium excludunt amicitias
fideles. Non enim solùm ipsa fortuna cæca est, sed
eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa
est. Itaque illi effertur fastidiosè, & contuma-
cià: neque quicquam insipiente fortunato intolera-
bilius *dari potest. Atque hoc quidem videre licet,
eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio,
potestate, prosperis rebus immutari, spernque ab his
veteres amicitias, & *indulgeri novis. Quid autem
stultius, quàm, *ut plurimum copiis, facultatibus, opi-
bus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam,
equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; ami-
cos non parare, optimam & pulcherrimam vitam (ut
ita dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant,
cui parent nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus
enim est istorum *quicquid est, qui vincit viribus:
amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa
possessio; ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi do-
na fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis
non possit esse jucunda. Sed hæc hætenus. Consti-
tuendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi
termini deligendi. De quibus tres video sententias
ferri, quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo
erga amicum affecti simus, quo erga nosmet ipsos.
Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum
erga nos benevolentia pariter æqualiterque respon-
deat:

deat: Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Huius trium sententiarum nulli pro-
sus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quem-
admodum in se quisque, sic in amicum sit animatus.
Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam fa-
ceremus, facimus causâ amicorum! precari ab in-
digno, supplicare, tum acerbius in aliquem invehi,
inlectarique vehementius: quæ in nostris rebus non
satis honestè, in amicorum fiunt honestissimè. Multæ
quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri bo-
ni multa detrahunt, detrahiq̃ patiuntur, ut iis ami-
ci potius, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est,
quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntati-
bus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad cal-
culos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum,
& datorum. Ditiore mihi & affluentior videtur esse
vera amicitia: nec observare strictè, nè plus reddat,
quàm acceperit. Neq; enim verendum est, nè quid
excidat, aut nè quid in terram defluat, aut nè plus
æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille
finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tan-
ti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus
abjectior est, aut spes amplificandæ fortune fractior.
Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in
se est: sed * potius eniti, & efficere, ut amici jacen-
tem animum excitet, inducâtque in spem cogitatio-
nèmq̃ meliorem. Alius igitur finis veræ amicitia
constituendus est, si prius, quid maximè reprehende-
re Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem
inimiciorem amicitia potuisse reperiri, quàm ejus,
qui dixisset, Ità amare oportere, ut si aliquando esset
osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quem-
admodum putaretur) à Biantè dictum esse crederet,
qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri
cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam poten-
tiam revocantis esse sententiam. Quoniam enim

* potius de-
bet eniti.

Οὐ δὲ φι-
λεῖν ὡς μ-
νήσονται,
ἀλλὰ μάλ-
λον μπερ-
ὡς φιλήσου-
ται.

Arist. Rhét.

modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm sèpissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam anas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commotisque amicorum necesse erit angere, dolere, invidere, Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minùs felices in deligendo fuissetis, ferendum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum singula exceptione communitas: ut etiam, si qua fortuna acciderit, ut minùs justè amicorum voluntates adjuvande sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de via, modò nè summa turpitudine sequatur. Est enim, quatenus amicitia dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocriter telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quam blanditiis & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras & oves quot quisque haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quorundam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria;

*Quousque
amicitia pro-
ducenda sit.*

ria; & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut ^{*}cursum, sic impetum benevolentia, quo utamur, quasi ^{*}aquis tentatis, sic amicitia, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui, pecuniam præferre amicitia, sordidum existiment: ubi eos ingeniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitia non anteponant; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera ^{*}vis amicitia, non multo illa malint? Imbecilla enim ^{*}natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si, neglectâ amicitia, consecuti sunt, excusatissimi iri se arbutantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitia difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, rēq; publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas, non est facilè inventus, qui descendat. Quam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, levitatis & infirmitatis plerosque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraque in re gravem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiaque ejus, quam in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea, & communem, & consentientem, ^{*}& qui rebus iisdem moveatur, e-

Difficile est amicum fidum & constantem invenire. ^{*}currum. ^{*}equis temperatis.

* Jus. ^{*}Alias humana natura.

Graves plerisque videntur calamitatum societates.

Fides, stabilis amicitia firmamentum. ^{*}Alias, id est, qui rebus.

ligi

* Oblatis.

* ingenni.

*Tristitia &
severitas ab-
esse debent ab
amicitia.*

*Novi amici
non sunt us-
u-
eribus ante-
ponendi.*

*Notandum
proverbum.*

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum; neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eòdem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat* illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primum, nè quid fictum sit, nève simulatum: Apertè enim vel odisse, magis * ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solum ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitia. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem faciliatèrque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis. Nunquando amici novi, non indigni amicitia, veteribus sint anteponendi, ut equis vetulis, teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verumque illud est, quod vulgò dicitur, Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitia munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò mentionem

mentionem feci) si nulla res impediatur, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentiùs utatur, quàm interfecto, & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutiùs commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt qualis erat Scipionis, in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam *Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat, suosque omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnisque præstantiæ tum maximè capitur, cum in proximum quemque confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitia conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: còque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè,

* Rutilio.

Superior atque, colendus est.

*Meminisse
debet is, in
quem collatum
est benefici-
um; non com-
memorare, qui
contulit.*

*Ἐμνήσασθαι
βούλει
μνησθῆναι δὲ
οὐκ ἐπιτά-
σσεται.*

Proverb. Gr.

* Rupilius.
* Lalius.

*Amicitia
aetate prove-
ntia judicanda
sunt.*

*Disparēs mo-
res disparia
studia se-
quuntur.*

ficiosè aut amice, & cum labore suo aliquo factum
queant dicere. Odiosum sanè genus hominum, of-
ficia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in
quem collata sunt; non commemorare, qui contulit.
Quamobrem ut ii, qui superiores sunt, submittere se
debent in amicitia: sic quodammodo inferiores ex-
tollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias
faciunt, cum ipsi se contemni putant: quod non se-
rè contingit nisi iis, qui etiam contemnendos se ar-
bitrantur: qui hac opinione non modò verbis, sed
etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique
tribuendum est, primùm, quantum ipse efficere pos-
sis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque
adjuves, possit sustinere. Non enim tu possis (quan-
tùm vis licet excellas) omnes tuos ad honores am-
plissimos perducere: ut Scipio P. * Rutilium potuit
consulem efficere, fratrem ejus. * Lucium non po-
tuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alie-
rum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere.
Omnino amicitia, corroboratis jam confirmisque
& ingeniis, & ætatibus, judicanda sunt. Nos, si qui
ineunte ætate venandi, aut pilæ, studiosi fuerint:
eos habere necessarios oportet, quos tum eodem stu-
dio præditos dilexerunt. Isto enim modo nuntices
& prædagi jure vetustatis plurimum benevolentia:
postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio
quodam modo colendi. Aliter enim amicitia stabiles
permanere non possunt. Disparēs enim mores dispa-
ria studia sequuntur, quorū dissimilitudo dissociat a-
miticias: nec ob aliam causam ullam boni improbi,
improbi bonis amici esse non possunt, nisi, quod tanta
est inter eos, quanta maxima potest esse, morum stu-
diorūq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in a-
miticiis, nè quis intemperatà quadam benevolentia
(quod per se fit) impediatur magnas utilitates ami-
corum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam
Neoptiqe

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impediens, audire voluisset. Et sæpe Incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; naturâ, & ob eam ipsam causâ in amicitia parùm justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiari à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiiis dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redunder infamia. Tales igitur amicitia sunt remissione usûs elevandæ, & (ut Catonem dicere audiivi) dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit: ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctioque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit: (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitiiis) cavendum erit, nè non solum amicitia depolitæ, sed inimicitia etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro Metello. Utrumq; egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primum danda opera est, nè quæ amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potius amicitia, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias conver-

*Neoptolemus.
Lycomedes.*

Considerandum est, quid ab amico petatur, quid nos petamus.

Dissuenda magis, quàm discindenda amicitia.

Brutus

Scipio

conver-

*Fides, sed
enī vide.*

*Βραβείως
μὲν φίλος
γινε, καὶ τὰ
ἐξῆς.
Isocrat.*

*Amicus, alter
idem.*

** hominis
sit natura.
Arist. de fin.
Amicitiam,
μίαν ψυ-
χὴν διὐδιν
συνμάτοιν
ἀνοικῶσαν.
Hinc Ovid.
de Pyl. &
Orest. Quis
duo corpori-
bus, mentibus
unus erant.*

convertant se amicitia, è quibus jurgia, maledicta, contumelie gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitia tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiatorum atq; incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, nève indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum nòrunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimam illam & maximè naturali carent amicitia, per se, & propter se expetendam: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitia qualis & quanta sit. Ipse enim se quisq; diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hoc appàret in bestiis, volucribus, agrestibus, narrantibus, cicuribus, feris; primum, ut se ipsæ diligant: (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atq; appetant, ad quas se applicent ejusdem generis animantes: idque faciant, cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quantò id magis in *homine sit naturam, qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perversè, nè dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum,

num, tum alterum similem sui querere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiz confirmari potest, cum homines benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus ceteri seruiunt, imperabunt: deinde æquitate justitiâq; gaudebunt, omniâq; alter pro altero suscipiet; neq; quicquam unquam, nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neq; solum colent se inter se, ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiz tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis perniciosus est error, qui existimant libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & * sociata cum altera perveniret: * consociata. quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimûsq; comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atq; jucunditas: ut, cum hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumq; sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cum judicaveris, diligere oportet; non, cum dilexeris, judicare. Sed, cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maximè in amicis & deligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultero & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione,

Nihil præter honestum & rectum ab amico perendum est. Non debet verecundia ab amicitia abesse.

* consociata.

Apophthegma. Judicandum est prius, quam diligamus. Adum agere, Proverb.

*Timon Atheniensis, An-
thropomimus.*

sione, dirumpimus. Quod etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultisque delectat honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnant, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itémque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinæque delectantur, & ii, qui suam negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omniam vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam, siquid asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbioris suæ. Atque hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleretur, & in solitudine uspiam collocaretur atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dictum solitum, nostros senes commemorare audiri, ab aliis senibus auditum: Si quis cælum ascendisset, namque

tamq; mundi, & pulchritudinem syderum perspexis-
 set, insuavem illam admirationem ei fore: quæ jucun-
 dissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic *Natura nihil*
 natura solitarium nihil amat: semperq; ad aliquod *solitarium*
 tanquam adminiculum annititur, quod in amicissi-
 mo quoq; dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem
 natura declaret, quid velit, ac quærat, quid desideret;
 obsurdum tamen nescio quomodo, nec ea, quæ
 ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multi-
 plex usus amicitie, multæq; causæ suspicionum, offensi-
 onumq; dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum
 ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est,
 ut & *veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam & * *Utilitas.*
 monendi amici sæpe sunt, & objurgandi; hæc acci-
 pienda amicæ, cum benevolè fiunt. Sed nescio quo-
 modo verum est, quod in Andria familiaris meus Te-
 rentius dixit: *Obsequiū amicos, veritas odium parit.* *An verum sit*
 Molestia veritas est, si quid ex ea nascitur odium, quod *Terentianum*
 est venenum amicitiae: sed obsequium multò mole- *illud,*
 stius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum *Obsequium*
 ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veri- *amicos, verbe*
 tatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. *ras odium*
 Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia *parit.*
 est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objur-
 gatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam
 am Terentiano verbo libenter utimur) comitās adsit:
 assentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ *Fugienda est*
 non modò amico, sed nè libero quidem digna est, *assentatio.*
 Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur.
 Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico *Audienda est*
 verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. *veritas.*
 Scitum est enim illud Catonis, Multò meliùs de qui-
 busdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos,
 qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos
 nunquam. Atque illud absurdum est, quod si scili-
 cet, qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-
 pere,

perere, non capiunt: eam capiunt, quā debent carere; Peccasse enim se, non anguntur; objugari, molestē ferunt: quod contrā oportebat; delicto dolere, objugatione gaudere. Ut igitur & monere, & moheri proprium est veræ amicitie; & alterum liberē facere, non asperē; alterum patienter accipere, non repugnantē sic habendum est, nullam in amicitia pestem esse maiorem, quā adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atq; fallacium, ad * voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cū autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim iudicium veri, idque adulterat) tum amicitia repugnat maximē: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitia valere non potest. Nam cū amicitia vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: quī id fieri poterit, si nē in uno quidem unus animus erit, idēq; semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quā animus ejus, qui ad alterius non modō sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait? aio. Postremō imperavi egomet mihi, omnia assentari,* ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cū sint, loco, fortunā, famā superiores: horum est assentatio molesta, cū ad vanitatem accessit auctoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quā omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem, & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius consul nuper influebat in aures concionis, cū ferebat legem de tribunis pleb.

*Assentatio
amicitia pestis.*

** voluptu-
acem.*

*Amicitia u-
num quasi a-
nimū ex
pluribus facit.*

*Papyrius
consul blan-
ditis in au-
res concionis
influebat.*

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me;
 de Scipione dicam libentius. Quanta illi (Dii im-
 mortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas!
 ut facile duce in populi Rom. non comitem diceret:
 sed affuissis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popu-
 laris suffragiis populi repudiata est, atq; (ut ad me re-
 deam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L.
 Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdo-
 tiis C. Licinii Crassi *videbatur: cooptatio enim col-
 legiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq;
 is primùm instituit in forum *versibus agere cum
 populo. Tamen illius vendibilem orationem religio
 deorum immortalium, nobis defendentibus, facile
 vincebat. Atque id actum est prætoris me, quinquen-
 nio antequam consul sum factus. Itaque re magis,
 quàm autoritate, causa illa defensa est. Quod si in
 scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & ad-
 umbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si
 modò id patefactum & illustratum est: quid in ami-
 citia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in
 qua nisi (ut dicitur) *apertum pectus videas, tuumq;
 ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne
 amare quidem, aut amari possis, cum, id quàm verè
 fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis
 periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei,
 qui eam recipit, atque eà delectatur. Ità fit, ut is
 assentatoribus patefaciat aures suas, maximè, qui ip-
 se sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omni-
 no est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit,
 quàmque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de
 virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Vir-
 tute enim ipsa non tam multi prædici esse, quàm vi-
 deri volunt. Hos delectat assentatio: his fidus ad-
 eorum *voluntatem sermo cum adhibetur, oratio-
 nem illam vanam, testimonium esse laudum suarum tem-
 putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter ve-

* Jubeba-
tur.

* Versus.

Veritas in
scena valet:
multò magis
in amicitia.* Apertum
amici pe-
ctus.Assentatio-
nem amat, qui
ipse sibi as-
sentatur.* Volupta-
tem.

*Semper auget
assentatio.*

Nota.

rum audire non vult, alter ad mentiendum paratū est. Nec parasitorum in comediis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi. *Magnas* verò agere gratias *Thais* mihi? Satis erat respondere, *Magnas*: *Ingentes*, inquit: Semper auget assentatio id, quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allestant & invitant tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, ne callidā assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusū sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illudis? Quod ne accidas magis cavendum est, ut in Epicureo:

*Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissimè:*

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias* deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eamque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquit, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cum se exulit, & ostendit lumen suum, & idem asperit, agnovitque in alio, ad id se admovent, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia: utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi cum ipsum diligere, quem

* *Alias deflexit.*
Epilogus disputationis de amicitia.
Virtus conciliat amicitias & conservat.

*Quid sit
amare.*

ames,

Ames, nullâ indigentia, nullâ utilitate quaerita. Quæ
tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam mi-
nüs secutus sis. Hac nos adolescentes benevolenti-
tâ senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum,
P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum
dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales:
præ inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium,
Sp. Mummiū. Vicissim autem senes in adolescentiū-
um charitate acquiescimus: ut ego in vestra & in Q.
Tuberonis equidem etiam admodum adolescentis, P.
Rutilii & A. Virginii familiaritate delector. Quando-
quidem enim ita ratio comparata est vitæ, naturæq;
nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem
optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, qui-
busquam tanquam è carceribus emissus, cum iisdem
ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam
res humanæ fragiles caducaeque sunt, semper aliqui
acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diliga-
mur. Charitate enim, benevolentiaque sublata, om-
nis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio,
quanquam est subito ereptus, vivit tamen, sem-
perque vivet. Virtutem enim semper amavi illi-
us viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versa-
tur ante oculos, qui illam semper in manibus ha-
bui; sed etiam posteris erit clara & insignis. Nemo
unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi
non illius memoriam atque imaginem proponen-
dam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi
aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod
cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac
mihi de republica consensus, in hac rerum privata-
rum consilium, in eadem requies plena oblectatio-
nis fuit: nunquam illum, nè minimâ quidem re, of-
fendi, quod quidem senserim; nihil audiavi ex eo ip-
se, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque
communis: neque solùm militia, sed etiam peregrina-

*Amicitia
tu tibi junge
pares. Ovid.*

*Virtus ignara
sepulchri est.*

nationes, rusticationesq; communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omnem otium tempusque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si unà cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius; & augentur cogitatione, & memoriâ. Et si planè illis orbarus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem horror, ut ita virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitia præstabilis esse putetis.

M. T. C. Lælii, seu de amicitia, finis.

M. T.

M. T. CICERONIS CA-
TO MAJOR, SEU DE SENE-
ctute ad T. Pomponium
Atticum.

DIALOGI PERSONÆ.

SCIPIO, CATO, LÆLIUS.

PRÆFATIO.

*Tite, si quid ego adjaro, curamve te-
vâsso,*

*Quæ nunc te coquit, & versat sub
pectore fixa,*

Ecquid erit * pretiis?

* *Præf.*

Licet enim verbis iisdem mihi affari te, Attice, qui-
bus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed
fidei plenus: quanquam certò scio non, ut Flaminium,

Sollicitari te, Tite, sic, noctesque, diesque.

Attice.

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem;
teque non cognomen solum Athenis deportasse, sed
humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen su-
spicor iisdem rebus te, quibus meipsum sentio inter-
dum, gravius commoveri: quarum consolatio & ma-
jor est, & in aliud tempus differenda. Nunc autem
mihi visum est, de senectute aliquid ad te scriberes:
hoc enim onere, quod mihi tecum commune est,
aut jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, &
te, & meipsum levare volo: etsi te quidem id mode-
ste, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse
certò scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vel-
lem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, qua

uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterferit senectutis molestias; sed effecerit mollem etiam & jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari digne poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristo Chius, nè parum esset autoritatis, tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quò majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile senectutem ferat; iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quàm consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis literis: quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? Jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

*Personarum
dignitas ad-
dit orationi
auctoritatem.*

DIALOGUS.

P. SCIPIO, C. LÆLIUS, ET
CATO interlocutores.

SCIPIO.

Sæpenumero admirari soleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quòd senectutem tuam nunquam tibi gravem esse senserim: Quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut opus se Æternam gravius dicant sustinere. Cato. Rem haud sanè, Scipio & Leli, difficile admirari videmini. Quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene beatèq; vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia bona

bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti; Tanta est inconstantia, stultitia, atq; perversitas. Obrepere aiunt eam citius, quam putassent. Primum, quis coëgit eos falsum putare? Qui enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentiæ, obrepit? Deinde, qui minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam si octogesimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxisset, nullâ consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca, si sapientiam meam admirari soletis (quæ utinam digna esset opinione vestrà, nostròq; cognomine) in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem tanquam deum sequimur, eiq; paremus; A qua non verisimile est, cum cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inertii portâ, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, & tanquam in arborum bacis, terræq; frugibus, maturitate tempestivâ, quasi vietum & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum diis, nisi naturæ repugnare? *Lel.* Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, & speramus quidem certè senes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. *Cato.* Faciam verò, *Leli.* præsertim si utriq; vestrum gratum (ut dicis) futurum sit. *Scip.* Volumus sanè, nisi molestum est, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quâ nobis quoq; ingredendum sit, itituc, quò pervenisti, videre quale sit. *Cato.* Faciam, ut poterò, *Leli.* sæpe enim interfui querelis meorum æqualium (*Pares autem cum paribus*, Proverb. ycteti proverbio, *facillimè congregantur*) * quæ * quas.

C. Sali.

Ἰππας ὅταν
μὲν ἀπὸ
πᾶς εὐχέ-
ται ἢν δὲ
ποτ' ἔλθῃ,
μὴ μὲνται.

Cato sapiens
dicebatur.

ἔπευ δὲ

Quid sit gi-
gantes cum
diis bellare.
Θεομαχία

C. Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum, quod spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus maioribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. *Læli.* Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri, id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, *Læli*, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum. Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec, si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest ne sapienti quidem; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & *Læli*, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos afferunt fructus; nec solum quia nunquam deferunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verum etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, cum, qui Tarentum recepit, adole-

*In moribus
est culpa, non
in ætate.*

*Themistoclis
responsio ad
Seriphium
quendam.*

*Οτι ὅτ' αὐ
αὐτὸς Σερίφ-
ῳ αὐτὸ
πολλὰς δὲ ἐ-
ξέρετο, ὅτ'
ἐκεῖν ὁ Ἀ-
ῶλαι.*

*Plar.
Sene. Furia
arma.*

scens ita dilexi senem, ut æqualem: Erat enim in il-
lo viro comitate condita gravitas; nec senectus mores
mutaverat. Quanquam eum colere cepi non admo-
dum grandem natu, sed tamen jam ætate proVectu:
Anno enim post, quàm primùm consul fuerat, ego
natus sum; cùmq; eo quartum consule adolescentu-
lus miles profectus sum ad Capuam; quintôq; anno *Capua Apulia*
post ad Tarentum quæstor; deinde ædilis; quadri- *civitas*
ennio post factus sum prætor: quem magistratum
gessi consulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem
ille admodum senex, suator legis Cincix de donis & *Cincialan*
muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens,
cùm planè grandis esset: & Annibalem, juveniliter
exultantem, patientiâ suâ mollebat: de quo præcla-
rè familiaris noster Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

*Cunctator
Fabius.*

Non ponebat enim rumores ante salutem:

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò quâ vigilantia, quo consilio recepit? *Q. Fabii re-*
cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso *sponsio ad Sa-*
oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicen- *linatorem, de*
ti, Meâ operâ (Q. Fabi) Tarentum recepisti: Certe, *recepto Ta-*
inquit, ridens; nam nisi tu amisisses, ego nunquam *rento.*
recepissem. Nec verò in armis præstantior, quàm in
togâ qui consul iterum, Sp. Carvilio collegâ quie-
scente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad posuit, re-
stitit, agrum Picenum & Gallicum viritim contra
senatûs auctoritatem dividenti. Augurque cùm esset,
dicere ausus est, optimis auspiciis ea geri, quæ pro
reipub. salute gererentur; quæ contra temp. fierent, *Etis diavde*
contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cog- *æpiso,*
novi: sed nihil est admirabilius, quàm quomodo ille *amvreda*
mortē M. filii tulit, clari viri, & consularis. Est in ma- *repnd-*
nibus viri laudatio, quâ eum legimus, quem philoso- *lphs. Hom.*
phus non contemnimus? nec verò ille in luce modò,
atq; in oculis civium magnus sed intus, domiq; præ-
stantior,

stantior. Qui sermos quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia juris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, litterarumque memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde discerem, fore neminem. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalisque pugnas, ut bella à se gesta, triumphosque recordentur. Est etiam quiete, & pure, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenæicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cujus magister Leontinus Gorgias, centum & septem complevit annos: neque unquam in suo studio atque opere cessavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod accusarem senectutem. Præclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modò mentionem feci, Ennius:

*Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.*
equi fortis & victoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post eius mortem, hi consules, T. Flaminus & M. *Atilius facti sunt: ille autem *Cæpionis & Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego quidem v & lx annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus suavissem. Sed annos lxx natus (tot enim vixit Ennius) nã ferebat duo,

Not. uno pro
prima.

* Acilius.
* Scipione.

Lex Voconia.

quæ

quæ maxima putantur, onera, pauperratem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cum complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quod avocet à rebus gerendis; alteram, quod corpus faciat infirmum; tertiam, quod privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quod haud procul absit à morte. Earum, si placeat, causarum quantum quæque valeat, quantumque iusta sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur iuventute & viribus? Nullatenù igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curj, Coruncanii, cum repub. consilio & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendû cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius,

*Cur senectus
misera videatur.*

*Senectutem
impedimento
non esse rebus
gerendis.*

Appius cæcus

Quod vobis mentes, recte quæ stare solebant

Antebac, *demensi sese flexere ruinâ?

* demens

cæteræque gravissimæ. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum cum inter duos cōsulatus anni x interfluxissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus acceptimus. Nihil igitur afferunt qui in re gerenda versari senectutem negant: similesque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhaustiant, ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ iurantes: at verò multo maiora & meliora facit.

Non

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magna geruntur; sed consilio, auctoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, malè jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuncio: de qua non antè vereri desinam, quàm illâ excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare: cuius à morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ perniciteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non sumum concilium majores nostri appellassent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quod si legere & audire, voletis externa, maximas res pub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperieris. Cedo, qui vestram remp. tantam amisistis tam citò: sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ ludo, respondetur & alia, & hæc in primis,

Senatus à senio.

Γέρωντες
senes, unde
γερουσία,
sumum concilium, apud
Lacedæmonios.

Iambicus tetrameter.
Memoriam in senectute non minui.
Themistocles memoria.

Προγενιέbanτο oratores novi, stulti, adolescentuli. Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur senes eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset,

Lyfi.

Lyfimiachum salutare solitum? Equidem non modò
 eos, qui sunt, novi; sed eorum patres etiam, & avos.
 Nec sepulchra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam
 memoriam: his enim ipsis legendis in memoriam re-
 deo mortuorum. Nec verò quenquam senem audi-
 oblitum, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quæ
 curant, meminerunt; vadimonia constituta, qui sibi,
 quibus ipsi debeant. Quid jurisconsultis? Quid ponti-
 fices? Quid augures? Quid philosophi senes? quàm
 multa meminerunt! Maneant ingenia senibus, mo-
 dò permaneat studium & industria. Nec ea solùm in
 claris & honoratis viris, sed in vita etiam privata &
 quietà. Sophocles ad summam senectutem tragædi-
 as fecit: qui propter studium, cùm rem familiarem
 negligere videretur, à filiis in iudicium vocatus est:
 ut, quemadmodum nostro more, malè rem geren-
 tibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, qui
 si desipientem, à re familiari removerent iudices.
 Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus
 habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum
 recitasse iudicibus, quæ illèque num illud carmen
 desipientis videretur? Quo recitato, sententiis iudi-
 cum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum,
 num Simonidem, num Stesichorum, num, quos antè
 dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num
 philosophorum principes Pythagoram, Democri-
 tum, num Platonem, num Socratem, num postea
 Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam
 Romæ vidistis, Diogenem Stoicum cõgît in suis
 studiis obmutescere senectus? An non in omnibus
 his studiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut ista
 divina studia omittamus, possum nominare ex
 agro Sabino rusticos * vicinos & familiares me-
 os, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro
 maiora opera fiunt, non ferendis, non percipien-
 dis fructibus, non condendis. Quanquam in illis
 hoc

Sophocles

senex traga-
dias fecit.In iudicium
à filiis voca-
tus, ut qui ef-
fet desipient.
Sententiis iu-
dicum libe-
ratus.Ejus apolo-
gia,

Εὐ μέν εἰμι

Σοφοκλῆς,

ὁ παραπρο-
νῶ. εἰ δ' ἔ

παραπρογῶ,

Σοφοκλῆς

ἐκ εἰμὶ.

Catalogus se-
nium studioso-
rum.

* Romanos.

hoc minùs mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Statii duo fuerunt.

Statius Cæcilius.

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint, ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de senex alteri seculo prospiciente, quàm illud:

*Adepol, senectus, si nil quicquam aliud vitii
Apportet secum, cum advenit, id unum est satis,*

Quod quis vivendo multa, quæ non vult, videt:
Et multa fortasse, quæ vult. Atq; in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

*Tum etiam in senecta hoc deuto miserrimum,
Sentire eâ ætate esse se odiosum alteri.*

Jucundum potiùs quàm odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur, leviorque sit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida atq; iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusq; studium in superiore vita fuit. Quid quod etiam addiscunt aliquid: ut Solonem versibus gloriantem videmus; qui se, quotidie aliquid addiscenrem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis cernè elaboravi.

Nec

*Solonis versus
Ἰνπρόσῳ
δ' αἰεὶ,
πολλὰ δὲ
δάσκαλός
ἐσσι.*

*Cato senex
Græcas literas
didicit,
quas puer
contempsit.*

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatar? qui cum senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, *At hi quidem jam mortui sunt.* Non verò tam isti, quam tu ipse, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus* Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanus, nihil modò P. Crassus: à quibus jura civibus prescribebantur; quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, meruo, nescio quæ senecture: est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendet etiam, nescio quo pacto, in senecture; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus & remissus; factque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis compta & miris oratio. Quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni precipere, & Lelio. Quid enim est jucundius senectute, si patâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint; etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quam senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effatum corpus

Secundo recuperatio senectutis. Senectutem eo nomine miseram non esse, quod corpus infirmum reddat.

Milonis querimonia.

* Ælius.

Senectutem non officere oratori.

N

tradit

Cyri senis fortisudo.

Seipsum laudare senex quis potest.

Nestoris senectus & eloquentia in Iliad. primo. Decem Nestoris similes optat Agamemnon in secundo Iliad.

* Acilio.

Proverb.

* voluit.

tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecillio rem factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio praefuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem senile, aetateque nostrae conceditur. Videtisne, ut apud Homerum saepissime Nestor de virtutibus suis praedicet? Terciam enim iam aetatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, ne vera de se praedicans, nimis videretur aut insolens aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Graeciae nunquam optat, ut Ajaxis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc quoque dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quaestor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. * Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut vos videtis, non plane me enervavit, non affixit senectus: non curia vires meas desiderat; non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri laudatoque proverbio, quod monet, Mature fieri senem; si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse mallem, quam esse senem antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me * valuit, quin fuerim occupatus.

cupatus. At minus habeo virium quàm vestrùm u-
tervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires
habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Mo-
deratio modò virium adsit, & tantam, quantum quis-
que potest, nitatur: nã ille non magno desiderio
tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus
esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bovem:
utrùm igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis
vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum
adsit; cùm absit, nè requiras: nisi fortè adolescentes
pueritiam, paululùm ætate progressi adolescentiam
debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via
una naturæ, eaque simplex; suæque cuique parti æta-
tis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas pueror-
um est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam con-
stantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quid-
dam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbi-
tror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ fa-
ciat hodie, nonaginta annos natus; cùm ingressus iter
pedibus sit, in equum omnino non ascendere: cùm
equo, ex equo non descendere; nullo imbri, nullo
frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo
esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis
officia & munera. Potest igitur exercitatio, & tem-
perantia etiam in senectute conservare aliquid pristi-
ni roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postu-
lantur quidem vires à senectute: ergò & legibus &
institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ
non possunt sine viribus sustineri. Itaque non mo-
dò, quod non possumus, sed nè quantum possu-
mus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbe-
cilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ
munus exequi possint. At id quidem non propri-
um senectutis est virium, sed commune valetudi-
nis. Quàm fuit imbecillus Pub. Africani filius, is,
qui te adoptavit: quàm tenui, aut nullâ potius vale-

*T. Pontii
robur.*

Milo

*Maturitas se-
nectutis.
Masinissa Nu-
midarum re-
gi robur &
tolerantia in
senectute.*

tudine? quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberius accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentia * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potus adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solum subveniendum est, sed etiam menti atque animo multo magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescent: animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, obliuiscos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentium, quam senum; nec tamen omnium adolescentium, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: meruebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant; vivebat in ea domo patris mos, & disciplina. Itæ enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse

* corrigenda
Documenta
ad resistendum
senectuti.

Corpus exercitatione ingravescit, animus levatur.

Deliratio.

Appius cæcus.

esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi
 Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis
 monumenta colligo: causarum illustrium, quascunq;
 defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: Jus
 augurum, pontificum, civile tracto: multùm etiam
 Græcis literis utor; Pythagoreorùmque more, exer-
 cendæ memoriæ gratiâ, quid quòque die dixerim,
 audiverim, egerim, commethoro vesperi. Hæ sunt
 exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his
 desudans atque elaborans, corporis vires non mag-
 nopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum
 frequens, ultròq; afferro res multùm & diu cogitatas,
 easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si
 exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret me-
 us ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem;
 sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis stu-
 diis laboribùsque viventi, non intelligitur, quando
 obrepat senectus. Ità sensim sine sensu ætas senescit,
 nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

*Originum li-
 bri à Catone
 scripti.*

*Pythagorea-
 rum mos.
 Μηδ' ὕπνον
 μαλακῶσιν
 ἐπ' ὄμμασι
 προσδέξ-
 εσθαι,
 Πρὶν ἤδ'
 ἡμερῶν
 ἔργων ἴρις
 ἕκασον
 ἐπελθεῖν.
 Pythag.*

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quod eam
 Scarere dicunt voluptatibus. O præclarum munus
 ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in ado-
 lescentiâ vitiosissimum. Accipite enim, optimi ado-
 lescentes, veterem orationem Archytræ Tarentini,
 magni in primis, & præclari viri, quæ mihi tradita
 est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo:
 Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis volup-
 tatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus
 voluptatis avidæ libidines, temerè & effrenatè ad
 potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditioes,
 hinc rerum publicarum everfiones, hinc cum hosti-
 bus clandestina colloquia nasci: nullum denique sce-
 lus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipi-
 endum non libido voluptatis impelleret: stupra
 verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

*Tertia vitu-
 peratio sene-
 ctutis.
 Senectutem
 miseram non
 esse, quod pri-
 vet volupta-
 ribus.
 Oratio Ar-
 chytra contra
 voluptatem.*

*Ἡ ἡδονὴ
 δ' ἐλεαρ
 τῶν κακῶν*

*Menti volu-
ptas inimica.*

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cūque hominē
sive natura, sive quis deus, nihil mente præstabilius
dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse
inimicum, quā voluptatem. Nec enim, libidine
dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in
voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod
quō magis intelligi posset, fingere animo jubebar
tantā incitatum aliquem voluptate corporis, quanta
pereipi posset maxima: nemini censebat fore dubi-
um, quin tamdiu dum itā gauderet, nihil agitare
mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi
posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, tamque
pestiferum, quā voluptatem; Siquidem ea, cū
major esset, atque longior, omne animi lumen ex-
tingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite patre ejus, à
quo Caudino prælio Sp. Posthumius & T. Veturius
consules superati sunt, locutum Archytam, Near-
chus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia popu-
li Romani permanserat, se à majoribus natu acce-
pisse dicebat: cū quidem ei sermoni interfuisset Pla-
to Atheniensis, quem Tarentum venisse L. *Æmilio,
Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc
ut *intelligatis, si voluptatem aspernari ratione &
sapientiā non *possumus, magnam habendam sene-
ctuti gratiam, quæ *effecerit, ut id non liberet,
quod non oporteret. Impedit enim consilium volu-
ptas rationi inimica, ac mentis (ut itā dicam) per-
stringit oculos, nec habet ullum cū virtute com-
mercium. Invitus quidē feci, ut fortissimi viri T. Fla-
minii fratrem, L. Flaminium è senatu ejicerem, sep-
tem annis postquā consul fuisset: sed notandam libi-
dinē puravi. Ille enim cū esset consul in Gallia, ex-
oratus est in convivio à scorto, ut securi feriret ali-
quem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capi-
talis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus
ante me fuerat) elapsus est: mihi verò & Flacco neu-
tiquam

*Plato quo
tempore Ta-
rentum vene-
rit.*

*Camillo.
*intellige-
retis.
*possemus.
*efficeret.

*Detestabile
scelus à L.
Flaminio
factum ob vo-
luptatem.*

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perditā
 libido, quæ cum probro privato conjungeret imperiū
 dedecus. Sæpe à majoribus natu audiui, qui se porro
 pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum
 C. Fabricium, quod, cum apud regem Pyrrhum le-
 gatus esset, audisset à Thessalo Cineā, Athenis quen-
 dam esse qui se sapientem profiteretur, eumque dice-
 re, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse refe-
 renda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Titum
 Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus ipsiq;
 Pyrrho persuaderet, quò facilius vinci possent, cum
 se voluptatibus dedidissent. Vixerat M. Curius cum
 P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se
 pro republica quarto consulatu devoverat. Nōrat
 eundem Fabricius, nōrat Coruncanius: qui cum ex
 sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto,
 judicabant esse profectò aliquid naturā pulchrum
 atque præclarum, quod suā sponte peteretur;
 quodque, spretā & contemptā voluptate, opti-
 mus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam mul-
 ta de voluptate? Quia non modò vituperatio nul-
 la, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea vo-
 luptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis,
 extructisque mensis, & frequentibus poculis: caret
 ergò vinolentiā, cruditate, & insomniis. Sed si ali-
 quid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis
 non facilè obistimus (divinus enim Plato escam
 malorum appellat voluptatem, quod eā videlicet ho-
 mines capiantur, ut hamo pisces) quanquam im-
 moderatis epulis careat senectus, modicis conviviis
 tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui
 Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cœna
 senem sæpe videbam pueri: delectabatur cerco funa-
 li, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus
 sumpterat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid
 ego alios? ad meipsum jam revertor. Primum habui

*Epicurus
philosophus.*

*P. Decius sē
pro repub. de-
vovit.*

*Voluptas ma-
lorum esca.*

*Δέλεαρ
τῶν κακῶν
ἢ ἡδονή.*

*C. Duillius,
primus Pœ-
nos classe de-
vicit.*

semper sodales, Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus, omnino modicè: sed erat tamen quidam fervor ætatis, quæ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus, metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt: meliùs quàm Græci, qui hoc idem cum compotationem, tum concenationem vocant; ut, quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò, propter sermonis delectationem, tempestivis conviviis delector, nec cum æqualibus solùm, qui pauci jam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, nè omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis * motus: non intelligo, nè in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à majoribus instituta: & is sermo, qui, more majorum, à summo magistro adhibetur in poculo: & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio estate, * & vicissim aut sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo; conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo, sed nec desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, utereturne rebus Venereis, Dii meliora, inquit: libenter verò istinc, tanquam

Convivium
dicitur à
convivendo.

συμπόσιον

à συμπί-

πειν,

Id est, à com-
potando.

* modus.

Συμπόσιον
ἔστι.

Xenophontis
symposium.

* vicissim in
hyemem, aut
sol.

Pulchra So-
phoclis re-
sponsio.

à domino agresti, ac furioso, profūgi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruatur libentiùs: primùm parvulis fruatur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus senectus, etiam si non abundè potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantùm, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere! Si verò habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosà senectute jucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi penè cœli atque terre C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cùm cœpisset manè! Quàm delectabatur, cùm defectiones solis & lunæ mukò nobis antè prædiceret! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius! quàm Truculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium, qui, cùm septem annis antequam ego natus sum, fabulam* edidisset, Cethego Tuditanòque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Arqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantēs senes vidimus: M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit

*Proverbium
Senectus studiosa jucunda.*

Gallus astrologus.

*Livius Andronicus.
* Docuisset leges Græcæ.*

Suadæ medulla M. Cethegi dictus.

Ennius,

*Vid. supr.
versic. Græc.
Soloni.*

*Agricultura
lans.*

* *Requiemem
legis Priscia-
nus, lib. 2.*

Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videba-
mus etiam senem! Quæ sunt igitur epularum, aut lu-
dorum, aut scortorum voluptates, cum his volupta-
tibus comparandæ? Atque hæc quidem studia sunt
doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene insti-
tutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud
Solonis sit, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi)
senescere se multa indies addiscentem: quâ volup-
tate animi nulla certè potest esse major. Venio nunc
ad voluptates agriculturalum, quibus ego incredibili-
ter delector: quæ nec ullâ impediuntur senectute, &
mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere.
Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam
recusat imperium; nec unquam sine usura reddit
quod accepit, sed aliàs minore, plerumque majore
cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus
modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat:
quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum
excepit, primum id occatum cohibet; ex quo occa-
tio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum
vapore & complexu suo diffundit, & elicit herbe-
scentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris stirpium
sensim adolescit, culmòque erecta geniculato, vagi-
nis jam quasi pubescens includitur: è quibus cum
emerferit, fundit frugem spicæ ordine structam, &
contra avium minorum morsum munitur vallo ari-
starum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa
commemorem? Satiari delectatione non possum, ut
meq; senectutis* requiem oblectamentumq; noscatis.
Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è
terra, quæ ex ficitantulo grano, aut ex acino vinaceo,
aut ex cæterarum frugum aut stirpium minutissimis
seminibus tantos truncos ramòsque procreat: malle-
oli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne
ca efficiunt, ut quemvis non sine admiratione dele-
ctent? Vitis, quæ naturâ caduca est, &, nisi fulta sit,

ad

ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis,
 quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur:
 quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro
 amputans coercet ars agricolarum, nè sylvescat sar-
 mentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque
 ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tan-
 quam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma di-
 citur; à qua oriens uva sese ostendit, quæ & succo
 terræ, & calore solis augescens, primò est peracer-
 ba gustatu; deinde maturata dulcescit, vestita-
 que pampinis, nec modico tepore caret, & nimios
 solis *defendit ardores. Quæ quid potest esse cum
 fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem
 non utilitas me solùm (ut antè dixi) sed etiam
 cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum or-
 dines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vi-
 tium, sarmentorumq; ea, quam dixi, aliorum ampu-
 tatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes,
 quid agri fossiones, repastinationesque proferam,
 quibus fit multò terra fecundior? Quid de utilitate
 loquar stercorendi? dixi in eo libro, quem de rebus
 rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus nè verbum
 quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet. At Ho-
 merus, qui multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit,
 Lærtē lenientem desiderium, quod capiebat è fi-
 lio, colentem agrum, & eum stercorentem facit.
 Nec verò segetibus solùm & pratis, & vineis, & ar-
 bustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam &
 hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus,
 tum florum omnium varietate. Nec consitiones mo-
 dò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil in-
 venit agricultura solertius. Possum persequi multa
 oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi,
 sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & stu-
 dio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est
 naturā loquacior, nè ab omnibus eam vitii videar
 vindicare,

*Defugit
 legit GAZA.

Cato de re
 Rustica.
 Homerus ante
 Hesiodum.

vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere, præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterantne tantus animus non jucundum efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, nè à meipso recedam. In agris erant tum senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est, eum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in senatum accersebantur & Curius, & cæteri senes: ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblectabant? Meam quidem sententiam, haud scio hac an ulla vita beatior esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universò cultura agrorum est salutaris, sed & defectatione quam dixi, & saturitate, copiamque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam eorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assidue domini referta cæta vinaria, olearia, mellaria, & penaria est, villaque tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant: tum conditiора facit hæc etiam, supervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de prætorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorumque specie dicam? Brevis exp-

Senatores
senes.

A villa in senatum accersebantur senes.

Viatores unde.

* No. Marcus legi, agri cultione, duabus diffinitionibus, an viator scriptoris nescio.

diam.
rius,
ad ne
senec
æque
umbri
tur a
& pil
lulior
sum t
neftu
libri
Quar
bro,
inferi
vider
libro
Persa
gloria
vitu
attul
drum
pau
auter
rum,
suba
affar
mod
ellen
spon
lunt
arbor
men
tunc
dicat
virtu

nam. Agro bene culto nihil potest esse nec usu uberior, nec specie ornatus: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allestat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut melius, aut æquè calefcere, vel apricatione, vel igni? vel vicissim umbris, aquisve refrigerari salubrius? Habeant igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi natationes, & cursus: nobis senibus ex lutionibus multis talos relinquunt & tesseras: id ipsum tamen, ut libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res peritiles Xenophontis libri sunt, quos legite, queso, studiosè, ut facitis. Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui oeconomicus inscribitur! Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem, Persarum regem, præstantem ingenio, atq; imperii gloriâ, cum Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, ei que dona à sociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam consuepam agrum, diligenter confitum, ostendisse. Cum autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque pœram, & suavitatem odorum, qui affarentur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo essent illa dimensa, atque descripta: Et ei Cyrum respondisse, Atqui ego sum omnia ista dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio: multa etiam istarum arborum meâ manu supelata: Tum Lysandrum, innotentem purpurem ejus, & nitorem corporis, ornatumque Persicum multo puriore, multisque gemmis, dixisse, Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti pux fortuæ conjuncta est. Hæc igitur fortu-

Ἀγρὸν γὰρ
τε λέγουσιν
Ἀμαλθεΐης
κίρας εἶναι.

*Ager bene
cultus quanti
sit.*

*Laudat Xe-
nophontis li-
bros omnes.
Xenophontis
Oeconomicum
laudat.
Cyrum minor
agricultura
studiosus.*

nā frui licet senibus: nec ætas impedit, quod minime
& cæterarum rerum, & in primis agri colendi studiū
teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. M.
quidem Valerium Corvinum accepimus ad centesi-
mum annum vitam perduxisse, cum esset actū jam
ætate in agris, eosque coleret: cujus inter primum
& sextum consulatum, sex & quadraginta anni in-
terfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores
nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus
illi cursus honorum fuit: atque ejus extrema ætas
hoc beatorum, quam media, quod auctoritatis plus ha-
bebat, laboris verò minus. Apex autem senectutis
est auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello!
quanta in Attilio Calatino! in quem illud elogium
unicum,

Elogium.

Πρώτος
ἀντὶ τοῦ
ἐλὼ ἀσέως
εὐρυόχλε.

*Uno ore plurima consentiunt gentes; populi pri-
marium fuisse virum.*

Notum est ejus catmen incisum in sepulchro. Jure
igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama
consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper Pon-
tificem maximum! quem postea M. Lepidum, eodem
sacerdotio præditum, vidimus! Quid de Paulo aut
Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? quo-
rum non in sententia solum, sed etiam in nutu resi-
debat auctoritas. Habet senectus, honorata præse-
tim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam om-
nes adolescentiæ voluptates. Sed in omni oratione
mementote, eam me laudare senectutem, quæ fun-
damentis adolescentiæ constituta sit. Ex quo id effi-
citur, quod ego magno quondam cum assensu om-
nium dixi, Miseram esse senectutem, quæ se ora-
tione defenderet. Non enim, non rugæ repente au-
toritatem asferre possunt: sed honestè acta superior
ætas fructus, capit auctoritatis extremos. Hæc enim
ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atq; com-
munia; saluari, appeti, decedi, assurgi, deduci, redu-
ci.

ei, consuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus,
ut quæque optimè morata, ita diligentissimè obser-
vantur. Lylandrum Lacedæmonium (cujus modò
mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmo-
ne esse honestissimum domicilium senectutis: nus-
quam enim tantum tribuitur ætati; nusquam est se-
nectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum
est, cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum gran-
dis natu venisset, in magno confessu locum ei à suis
civibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmo-
nios accessisset, qui, cùm legati essent, in loco certo
confederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, &
senem illum * sessum recepisse. Quibus cùm à cuncto
confessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis
quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed fa-
tere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt:
sed hoc, de quo agimus in primis, quòd, ut quisq; æta-
te antecellit, ita sententiæ principatum tenet. Neq;
enim solam honore antecedentibus, sed iis etiam,
qui cùm imperio sunt, majores natu augures ante-
ponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum
autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splen-
didè uti sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis pere-
gisse; nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo
actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi,
& difficiles senes: si quærimus, etiam avari. Sed hæc
morum vitia sunt, non senectutis. At morositas ta-
men, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusatio-
nis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari posse vi-
deatur. Contemni se putant, despici, illud: præterea
in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ ta-
men omnia dulciora sunt & bonis moribus, & arti-
bus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest
ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero
dubitas, in altero comitas. Sic se res habet. Ut enim
non omnis vitium, sic non omnis ætas voluptate co-
alescit.

*Apud Lace-
dæmonios, ho-
nestissimum
erat senectu-
ri domicili-
um.*

* sessum.

*Athenienses
sciunt quæ
recta sint, sed
facere nolunt.*

cescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sic
cut alia) modicam; acerbiteratem nullo modo. Avari-
tia verò senilis quid sibi velit, non intelligo: potest
enim quicquam esse absurdius, quàm, quo minus
vix restat, eo plus viatici quærere?

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atque
solicitam habere nostram ætatem videtur: ap-
propinquatio mortis, quæ certè à senectute non po-
test longè abesse. O miserum senem, qui mortem
contemnendam esse in tam longa ætate non vide-
rit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extin-
guit animum; aut etiam appetenda, si aliquid eum
deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium cer-
tè nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut
non miser post mortem, aut beatus etiam futurus
sum? Quanquam quis est tam stultus (quamvis sit
adolescens), cui sit exploratum, se ad vespèrum esse
victurum? Quin etiam ætas illa multò plures, quàm
nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos inci-
dunt adolescentes, gravius ægrotant, tristius curan-
tur. Itaque pauci veniunt ad senectutem. Quod nisi
ità accideret, melius & prudentius viveretur. Mens
enim, & ratio, & consilium in senibus est, qui si nulli
fuisent, nullæ omnino civitates fuissent. Sed redeo ad
mortem impendentem. Quod illud est crimen sen-
ectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse com-
mune? Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in ex-
pectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis,
Scipio, omni ætati mortem esse communem. At spe-
rat adolescens diu se victurum: quod sperare idem
senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim est
stultius, quàm incerta pro ætate habere, falsa pro ve-
ris? At senex nē, quod spero, habet quidem. At est eo
meliore conditione, quàm adolescens; cum id, quod
sperat ille, hic jam effecutus est. Ille vult diu vivere;
hic

*Sine ætatem
hoc miseram
non esse, quod
haud procul
absit à morte.*

*Οἱ πρεσβύ-
ται μὴ νέ-
ων τὰ μὲν
πολλὰ νο-
σέουσιν ἡ-
σόν.
Hippocrat.*

*Omni ætati
mortem esse
communem.*

*Melior senis
quàm adoles-
centis condi-
tio.*

hic diu vixit. Quamquam (ô dii boni) quid est in hominis vita diu. Da enim supremum tempus; expectemus Tarreſſiorum regis ætatem: fuit enim *Tarſſiorum rex, regnavit annos 80, vixit 120.* (ut ſcriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo eſt aliquid extremum: cum enim id advenerit, tunc illud, quod præteriit, effluxit; tantum remanet, quod virtute & rectè factis ſis conſecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, & menſes, & anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus eſſe. Neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda eſt fabula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur: nec ſapienti uſque ad Plaudite, * vivendum. Breve **veniendum.* enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene honeſtèque vivendum. Sin proceſſeris longius, non magis dolendum eſt, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis ſuavitate, æſtatem, autumnumque veniſſe. Ver enim tanquam adoleſcentiam ſignificat, *Veri ſimilâ adoleſcentiâ* oſtenditq; fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata ſunt. Fructus autem ſenectutis eſt (ut ſæpe dixi) in ante-partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò quæ ſecundum naturam ſunt, ſunt habenda in bonis. Quid eſt autem tam ſecundum naturam, quàm ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcentibus, adverſante & repugnante naturâ. Itaque adoleſcentes mori ſic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: ſenes autem, ſicut ſua ſponte, nullâ adhibita vi, conſumptus ignis extinguitur. Et quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, vi avelluntur; ſi matura & cocta, decidunt: ſic vitam adoleſcentibus vis aufert, ſenibus maturitas. Quæ *Adoleſcentis acerba, ſenis verò matura mori.* mihi quidem tam jucunda eſt, ut quò propius ad mor-

*Mors seni
contemnenda.*

*Soleni re-
sponsum.
Herodus So-
phist. non dis-
simile respon-
sum apud
Philost.*

*Γέρων ὀλί-
γα φοβεῖ-
ται.*

*Soleni elegi-
um extat a-
pud Plutar-
chum.*

Ennii versus.

*Non est lu-
genda mors,
quam immor-
talitas conse-
quatur.*

tem accedam, eò citiùs quasi terram videar videre, aliquindòq; in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectèq; in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cùm illi quærenti, Quà tandem spe fretus, sibi tam audacter obfisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cùm, integrâ mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinauit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægrè, inveterata, facillè divellitur. Ità fit, ut illud brève vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deferendum sit. Veratq; Pythagoras, in jussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an meliùs Ennius:

*Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito vivu' per ora virum.*

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem, ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis imponentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputa-
tione

tionem opus esse videtur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum eorum quorum incitaverunt; non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum nè crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitarentur. Quod igitur adulescentes, & ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescunt? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adulescentes? Sunt & ineuntis adulescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis ne ea quidem in senectute quærentur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergo ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod eò melius cernere mihi videor, quod ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, & que C. Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatq; contra-

Qui pro patria mortui sint.

Οὐ ἀνθρώποι ἐν τῷ ἀσώματῳ ζῶσι, ἀλλὰ ὁ Χρὸς τοῦ ζῆλον.
Apollonius.
apud Philoss.
Anima est cœlestis origo.

*Quare ani-
mus immor-
talis in corpo-
ra humana
infusus sit.*

*Σοφὸς Σο-
φοκλῆς, σο-
φώτερος
Ευειπίδης,
πάντων ὃ
σφώτατος
Σωκράτης.
Verba oraculi.
Animorum
immortalitas
probatur.*

*Verba Cyri
morientis,
ἐκ τῆς Περίας,
ἀπὸ Xenophontem.*

rium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique celestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumque animus semper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura sit, neque habeat in se quicquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire: magnòque esse argumento, homines scire pleraque, antequam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt verba. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, & mihi charissimi filii, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse credite, etiamsi nullum videbitis, Nec verò clarorum viro-
rum

rum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cum exissent ex iis, emori; nec verò tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset: sed cum omni admistione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt; animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Arqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cum remissi & liberi sint, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, inquit, ut deum: sin unà interiturus est animus cum corpore; vos tamen deos verètes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostrì piè inviolatèque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de me ipso aliquid more senum gloriè) me tantos labores diurnos nocturnosque domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nónne melius multò fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore & contentione, traducere? Sed nescio quomodo ani-

Σάμα μὲν
ἐν γαίῃ ἐ-
χομεν, καὶ
παύτε, ἐς
αὐτὴν
Λυόμενοι
κόβις ἐσμέν.
Phocyl.
Nihil tam
morti simile,
quàm somnus.
Srulte, quid
est somnus ge-
lida nisi mor-
tis imago?
Ovid.

*Solui iniquo
animo mor-
tem feruat,
sapientes vo-
rè acquissimo.*

*Sic vixit Ca-
to, ut frustra
se natum non
existimaret.
Commorandi,
non habitandi
diversorium
habemus.
Ω δὲ δὲ δὲ
μὴ παρ:
Apollon. ad
Igran. mort.
minitant.*

mus erigens se, posteritatem semper ita prospicie-
bat, quasi, cum excessisset e vita, tum denique victu-
rus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi
immortales essent, haud optimi cujusque animus
maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid,
quòd sapientissimus quisque æquissimo animo mor-
ritur, stultissimus iniquissimo? Nōne vobis vi-
detur animus is, qui plus cernat, & longius, vi-
dere se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtu-
sior sit acies, non videre? Equidem efferor studio pa-
tres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque
eos verò solum convenire ayeo, quos ipse cogno-
vi: sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse
conscripsi. Quòd quidem me proficiscentem haud
sanè quis facile retraxerit, nève tanquam Peliam re-
coxerit. Quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac
ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recu-
sem: nec verò velini, quasi decurso spatio, à calce ad
carceres revocari. Quid enim habet vita commodis
quid non potiùs laboris? Sed habeat finè: habet
certè tamen aut satietatem aut modum. Non liber
enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti,
sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam
ita vixi, ut frustra me natum non existimem; & ex
vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tan-
quam ex domo; commorandi enim natura diversori-
um nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem,
cum ad illud divinorum animorum concilium cœ-
tūmq; proficiscar, & cum ex hac turba & colluvione
discedam! proficiscor enim non ad eos solū viros,
de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum;
quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præ-
stantior; cujus à me corpus crematum est: quod
contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me
deserens, sed respectans, in ea profectò loca disces-
sit, quòd mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem

ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quod æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore oprabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem

peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim ad junctâ satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniat! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio ætatis est, tanquam fabula.

M. T. Ciceronis de senectute finis.

OL4

M. T.

M. T. CICERONIS PA-
RADOXA, AD MARCUM
BRUTUM.

Nimadverti, Brute, sæpe Catonem a-
vunculum tuum, cum in senatu senten-
tiam diceret, locos graves ex philoso-
phia tractare, abhorrentes ab hoc usu
forensi & publico: sed dicendo conse-
qui tamen, ut illa etiam populo probabilia videren-
tur. Quod ed majus est illi, quam aut tibi, aut nobis,
quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit di-
cendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non mul-
tum discrepant ab opinione populari. Cato autem
perfectus (mea sententia) Stoicus, & ea sentit, quæ
non sanè probantur in vulgus: & in ea est hæresi, quæ
nullum sequitur florem orationis, neque dilatat ar-
gumentum, sed minutis interrogationibus, & quasi
punctis, quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam in-
credibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil
tam horridum, tam incultum, quod non splendescat
oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita pu-
tarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo lo-
quor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi,
de continentia, de morte, de omni laude virtutis,
de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè
solet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere.
Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasiis & in o-
tio Stoici probant, ludens conieci in communes lo-
cos. Quæ quia sunt admirabilia contraque opinio-
nem omnium, ab ipsis etiam *παράδοξα* appellan-
tur: tentare volui, possentne proferri in lucem, id
est, in forum, & ita dici, ut probarentur, an alia
quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoque
scripsi libentius, quod mihi ista *παράδοξα* quæ appel-
lantur,

Paradoxa, id
est, præter
opinionem.

tantur, maximè videntur esse Socratica, longèq; verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contrariis noxiis: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cum ea, quæ dicuntur in scholis *ἡθικά*, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa * Minerva Phidiæ; tale tamen est, ut ex eadem officina exisse appareat.

* Ex eboris,
Plin. lib. 34.
cap. 8.

* *Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν* id est,
Quod solum bonum honestum.

Vereor, si cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam brevius, quam res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neq; pecunias istorum, neq; recta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, * aut experendis, duxi: quippe cum viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satjatur cupiditatis sitis; neque ea solum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda; cum re ac factis longè aliter judicavissent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet irideat, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit,

*Pecunia & id
genus alia non
sunt in bonis
numeranda.
* esse nume-
randas duxi.
Πλὺτε δ'
ὑδὲν ἴεσμα.
Theog.*

*Ὅρματα
πράγματος
ἡθικά.
Πολλοὶ μὲν
πλεῖστοι
κακοὶ ἀγα-
θοὶ δὲ πεί-
ρονται.
Theog.*

*Epiphonema,
quo concludit
Biantis sen-
tentiam.*

*Inductio
probat diviti-
as à veteribus
Romanis non
habitas in al-
iis bonorum.
* delicatas.*

*Enumeratio
vehemens &
populosa.*

valebit, quàm vulgi opinio. Neque ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus aut suppellectilem amiserit. Nec non sepe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septem sapientes: cujus cum patriam Prienem cepisset hostis, ceterisque ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent; cum esset admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, nè sua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè sit, & honestè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: & quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: vitæ atque factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quàm factis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut suppellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, post liberam civitatem, ab iis ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus ascendit in cælum? iisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minùsne gratus diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm* filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis item reliquos ejusdem consilii socios, quid spectaverint, quid secuti sint: num quis existat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter offici-

um fortis & magni viri quicquam aliud propositum
 fuisse videatur? Quæ res ad necem Porſenæ Q.
 Mucium impulit ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ viſ
 Horatium Coclitem contra omnes hoſtium copias
 tenuit in ponte ſolum? Quæ viſ patrem Decium, qui
 filium devovit, ac immiſit in armatas hoſtiū copias?
 Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victus
 M. Curii ſequebatur? Quid duo propugnacula belli
 Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium ad-
 ventum corporibus ſuis intercludendum putaverunt?
 Quid Africanus minor? quid major? Quid inter
 horum ætates interjeſtus Cato? Quid innumerabi-
 les alii? Nam domeſticis exemplis abundamus. * An *aliis*, An
 cogitaſſe quicquam putamus in vita ſibi expetendum putabimus
 niſi quod laudabile eſſe & præclarum videretur? Ve-
 niant igitur irriſores hujus orationis ac ſententiæ; &
 jam vel ipſi judicent, utrum ſe horum alicujus, qui
 marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſi-
 gnis, qui tabulis, qui cæſato auro & argento, qui Co-
 rinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil
 eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe ma-
 lint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc
 transferuntur, facilè adduci ſolent, ut in rebus bonis
 eſſe negent: illud tamen arctè tenent, accuratèque
 defendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum. Quæ *Voluptas non*
 quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non homi-
 num. Tu, cùm tibi, ſive deus, ſive mater (ut ità di-
 cam) rerum omnium natura dederit animum, quo
 nihil eſt præſtantius, neq; divinius, ſic te ipſe abjici-
 es, atq; proſternes, ut nihil inter te, atq; inter qua-
 drupedem putes intereſſe? Quicquàmne bonum eſt, *Repugnat bo-*
 quod non eum, qui poſſidet, meliorem facit? ut enim
 quiſque eſt maximè boni particeps, ità & laudabilis *no meliorem*
 maximè; neq; eſt ullum bonum, de quo non is, qui
 id habeat, honeſtè poſſit gloriari. Quid autè eſt horū
 in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem
 virum?

* extollit.

Conclusio.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus glori-
se & prædicatione * effert? Atqui si voluptas (quæ
plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis
habenda non est, eaq; quod est major, eò magis men-
tem è sua sede & statu dimovet: profectò, nihil est
aliud bene & beatè vivere, nisi honestè & rectè vivere

Ὅτι αὐτὸς οὐκ ἔστιν ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν. .i.

Quod seipsa contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec in-
felicem, nec miserum unquam putavi. Non
enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, nō
gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus,
non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio
munitus, tantòq; comitatu circumseptus, cum cor-
pus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. ve-
rò Marium vidimus, qui mihi secundis in rebus unus
ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis
viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest.
Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat:
nomen tantùm virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ig-
noras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est to-
tus aptus ex sese, quique in se uno ponit omnia. Cu-
jus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex
fortuna; huic nihil potest esse certi, nihilque quod
exploratum habeat permansurum sibi, nè unum qui-
dem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris
nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò
quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recu-
santi quidem evenerit, non modò non repugnantem.
Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo
evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, siquidem
nihil peperit: tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu
essem, quem neq; fortunæ temeritas, neq; inimico-
rum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris,
ut omnino ab hominibus, an exilium, ut ab improbis
demi-

demi-
vita o-
ri ne-
quasi
omne
Te m-
tum,
queni
quod
sit fut-
cioru-
legum
curru-
obré-
potest
potest
sunt,
enda
si effi-
idem

P A
Per
meti
ma j
quoc
gube
toris
in m
si eti
virgi
tare
culp
mel

demigrandum sit? Mors terribilis est iis, quorum cum
vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emo-
ri non potest. Exilium autem terribile est iis, quibus
quasi circumscriptus est habitandi locus; non iis, qui
omnem orbem terrarum unam urbem esse ducunt.
Te miseræ, te ærumnæ premunt omnes, qui te bea-
tum, qui te florentem putas: tuæ libidines te tor-
quent: tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec satis est,
quod est, & id ipsum, quod habes, nè non diuturnum
sit futurum, times. Te conscientiæ stimulant malefi-
ciorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum atq;
legum. Quocunq; aspexisti; ut furæ, sic tuæ tibi oc-
currunt injuriæ, quæ te respirare non sinunt. Quam-
obrem ut improbo, & stulto, & inertī nemini bene esse
potest: sic vir bonus, & sapiens, & fortis miser esse non
potest. Nec verò, cujus virtus, morèsque laudandi
sunt, ejus non laudanda vita est; neque porro fugi-
enda vita est, quæ laudanda est: esset autē fugienda,
si esset misera. Quamobrem, quicquid est laudabile,
idem & beatum, & florens, & expetendū videri debet

*Mors terribi-
lius malis tan-
tum, non be-
nis.*

*Cosmopolitæ
exilium non
est grave.*

*Conscientia
mille scissas.*

Ὅτι ἴσα τὰ ἀμάρτυατα id est,

Quod æqualia peccata.

Parva, inquit, res est: atqui magna culpa. Nec
penim peccata rerum eventu, sed vitiis hominum
metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio
majus esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare,
quoquæ te verteris, unum est. Auri navem evertat
gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in governa-
toris incitātia nihil interest. Lapsa est alicujus libido
in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm
si etiā petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili
virgine; peccavit verò nihilominus: siquidem est pec-
care, tanquam transire lineas. Quod cum feceris,
culpa commissā est: quàm longè progrediare cum se-
mel transieris, ad augendam transcurrendi culpam nihil
pertinet.

*Æqualia peccata esse de-
clarat à simili*

A definitione.

*Probat peccata
æqualia.*
A contrario.

A conjugatio.

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: Id si quidem nec majus, nec minus unquam fieri potest, quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccato nascuntur, æqualia sint oportet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantior, nec forti fortior, nec sapiente sapientior, posse fieri, facillimè potest perspicui. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quò magis virtus sit: nihil dem, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiuntur, paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, nè à lenonibus diceret, Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrùm potius de bonis est querendum, quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctissimi senserint; præsertim cum hac sententia non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quam si

sense.

senferint, nullum in delictis esse discrimen? & æquè peccare se si privatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunque in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicit aliquis) patrem quis necet, an servum? Nuda ista si ponas; judicari, qualia sint, non facile possunt. Patrem vitâ privare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm servos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita sine scelere potest; & servo sæpe sine injuria non potest. Causa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quando alteri accessit, id sit propensius: si utrique adjuncta sit, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quodd in servo necando, si adsit injuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudit; is, qui in sede, ac domo, atque in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eoque pœnâ majore dignus est. Sed nos in vita, non quæ cuiq; peccato pœna sit, sed, quantum cuiq; liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse, quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiâne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum * fingere non possumus, animorum tenere possumus. Histrio, si paulò se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllabâ unâ brevior aut longior, exhibetur & exploditur: In vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? Poëtam non audio in nugis: in vitæ societate audiam civem, digitis peccata dimetientem suâ? quæ si visâ sint breviora, leviora qui possint videri? cum, quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbatâ autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quod magis peccari posse videatur.

* Oti

* figere.
Ab exemplo

hæc est a
Basis of
Diction

**Οἱ πάντες οἱ μὲν οὖν μάστιγι αἰδῶνται id est,
Quod omnes stulti inferiunt.*

*Invehitur in
P. Claudium.*

** Vide num
rationibus
fit legendum.*

** id est, pro-
babo, vin-
cam.*

EGO verò te non stultum, ut sæpe; non improbum, ut semper; sed dementem & insanum **rebus* **ad-*
dicam necessariis. Sapientis animus magnitudine
consilii, tolerantia rerum humanarum, contemptio-
ne fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus,
septus, vincetur, & expugnabitur, qui nè civitate qui-
dem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnisne
conventus ferorum, & immanium? Omnisne etiam
fugitivorum ac latronum congregata unum in lo-
cum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa
tum civitas, cum leges in ea nihil valebant; cum ju-
dicia jacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro
pulsis magistratibus, senatus nomen in repub. non
erat. Prædonum ille concursus, & te ducē latrocinii
um in foro constitutum, & reliquæ conjurationis à
Catilinæ furiis ad tuum scelus furorémque conversæ,
non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum;
quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cum
esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset
senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi li-
beri; cum esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt
civitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui
latrocinii tela contempserim. Jactam & immissam
à te nefariam in me injuriam semper duxi pervenisse
tamen ad me nunquam putavi nisi fortè, cum parie-
tes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces infere-
bas: tunc meorum aliquid ruere aut deslagrare arbi-
trabant. Nihil neque meum est, neque cuiusquam,
quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mi-
hi eripuisses **divinam* **amici* mei constantiam, meas
curas, vigilias, consilia, **quibus* repub. invicta stat;
si hujus eterni beneficii immortalem memoriam de-
levisses: multò etiam magis, si illam mentem, unde
hæc

**dinturnam.
* quibus te
invictissimo
stat repub.*

hæc consilia manarunt, mihi eripuisses; tum ego accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti; nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper civis eram, & tum maximè, cùm meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nè nunc quidem es civis: nisi fortè idem hostis, & civis esse potest. An tu civem ab hoste naturà, ac loco, non animo factisq; distinguis? Cædem in foro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti; privatorum domos, ædésq; sacras incendisti: Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas; cùm omnes meo discessu exulasse tempus putent? nunquàmne, homo amenissime, te circumspicies? nunquàmne quid facias considerabis, nec quid loquar? Nescis exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me antè gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atq; impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. An, cùm omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, *Qui cum telo fuerit?* ante senatum tua sica deprehensa est: *Qui hominem occiderit?* tu plurimos occidisti: *Qui incendium fecerit?* ædes Nympharum manu tua deflagarunt: *Qui templa deorum occupaverit?* in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in operto fuisti. Non igitur ubi quisq; erit, ejus loci jas tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

*Conclusio à
contrariis.
* potes.*

*Argumentum à defini-
tione exul;
& à legum
auctoritate.*

** aliàs, pot.
tut aliàs,
ponto.
* esse subj.
etiam non.*

*Οἱ πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ
μωροὶ δούλοι· id est,

Quod omnes sapientes, liberi; & stulti, servi.

*Invehitur in
M. Antoni-
um.*

*Nemo liber,
qui suis cupi-
ditatibus non
imperat.*

*Nemo liber
nisi sapiens.*

* Brevi con-
ficiendum
est.

LAudetur verò hic imperator, aut etiam appelle-
tur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo?
aut cui tandem hæc libero imperabit, qui non potest
cupiditatibus suis imperare? Refrænet primum libidi-
nes, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat
avaritiam, cæteras animi laves repellat: tum incipiat
aliis imperare, cum ipse improbissimis dominis, dede-
cori, ac turpitudini, parère desierit. Dum quidem his
obediet, non modò imperator, sed liber habendus
omnino non erit. Præclarè enim est hoc usurpatum à
doctissimis, quorù autoritate non uterer, si mihi apud
aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum verò
apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non
sunt; cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ
posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissi-
mis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid
est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igi-
tur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur, qui
gaudet officio, cui vivendi via considerata atq; provi-
sa est? qui legibus quidem non propter metum paret,
sed eas sequitur atq; colit, quia id salutare maximè
esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat
deniq; nisi libenter, ac liberè? cujus omnia consilia,
rèsq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiunt, eodèmq;
referuntur, nec est ulla res, quæ plùs apud eum
polleat, quàm ipsius voluntas, atq; iudicium? Cui qui-
dem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortu-
na ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poëta dixit, *Suis cuiq;
fingitur moribus*. Soli igitur hoc contingit sapi-
enti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coa-
ctus. Quod etsi ità esse pluribus verbis differendum
est; illud tamen *brevis conficiendum est, nisi qui ità sit
affectus,

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes impro-
 bi, servi. Nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatũ,
 atq; mirabile. Non enim ita dicunt eos esse servos, ut
 mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut ali-
 quo jure civili; sed si servitus sit, sicut est, obedientia
 fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suos; quis
 neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique
 improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui
 mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet,
 vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare po-
 test, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat?
 veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extime-
 scendum: Ego verò istum non modò servum, sed ne-
 quissimum servum, etiamsi in amplissima familia na-
 tus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna fami-
 lia* stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed
 tamen servi, attrienses, topiarii: pari stultitiâ sunt, quos
 signa, quos tabulæ, quos cælaturum argentum, quos
 Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio ope-
 re delectant. At sumus, inquit, principes civitatis.
 Vos verò nè conservorum quidem vestrorum princi-
 pes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui ter-
 gunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non ho-
 nestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate,
 qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius
 civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, in-
 quis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præ-
 fui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis
 tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Po-
 lycreti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas:
 intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm
 video, servum te esse ineptiarum omnium judico.
 Nōne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quo-
 que oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita ve-
 nusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed
 ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

Epiphonema,
quo claudit
sententiam.
Similitudo.
 * servorum

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempnisset, utrum illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mullulos* exceptantem de piscina, & pertractantem, & murænarum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ita servum judicet, ut nê in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem; quicquid denuntiaturum sit, facit; assentatur, assidet, miratur: Quid horum est liberi? quid denique non servi inereis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum? Quàm dura est domina! quàm imperiosa! quàm vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, præcari, denique supplicare: Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cùm cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura servitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri. L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio? *Eripite nos ex servitute. Quæ est ista servitus tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilis*

* captantem
Muranam,
lampi: eam
vocavit.

Servitus quid
sit.

bilis

bilitati, & humilis, & fracti timiditas, servitus est. Nolite sinere nos cuiquam servire. In libertatem vindicari vultis? Minimé. Quid enim adjungit? *Nisi vobis universis.* Dominum mutare, non liber esse, vult. Quibus & possumus, & debemus. Nos verò, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito, quandoquidē potes; debere nē dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hætenus. Ille videat, quomodo imperator esse possit: cū, eum nē liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa convincat.

* Sic fortē melius: *Nisi vobis universis, quibus & possumus & debemus.*

Reat ad Antonium, & abrupte conclusit.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλεῖστος.

Quod solus sapiens dives.

Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? Solusne tu dives? Proh dii immortales! egone me audivisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solusne tu dives? Quid, si nē dives quidem? Quid, si pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum faciliē contentus sit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet ampliùs. Animus enim tuus oportet se judicet divitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui si nihil sibi deesse putat, nihil curat ampliùs, satius est, aut contentus etiam pecuniā; concedo, dives est. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæstum rurpem putas, cū isti ordini nē honestus quidem esse possit ullus; si quotidie frandas, decipis, posceis, si socios spolias, ærarium expilas, si testamenta amicorum expectas, aut nē expectas quidem, at ipse supponis: hæc utrūm abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis dives, *ψυχὴ* non arca, appellari solet. Quamvis illa sit plena, dum Xenoph.

Contra M. Crassum cennium Romanorum ditissimi.

Ὁ πλεῖστος ἐκ ἐν τοῖς καλαγνῶ, ἀλλ' ἐν τῇ

te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Danaï quinquaginta sint filię: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint, hunc quomodo ego appellabo divitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, Neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam cris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum resciatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exopras. Itaq; istam pauperiæ, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque judicum consociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam iudicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis * intercessionibus pecuniarum in * concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad scenerandas, diripiendâsq; provincias; qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur; qui testamenta subjecti, qui sublatos tot homines; qui denique omnia

* satis.

Conclusio.

Quis dives
Crassi iudicio.

* intercessas.

* coitionibus.

Dimissiones,

in diversum

missiones.

nia

nia venalia, delectum, decretum; alienam, suam sententiam; forum, domum; vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Est enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atque æstimanda res sit; utrùm tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrùm aurum Samnitum, an responsum M. Curii? hereditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hæc profecto quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimantur, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (aliquidem, ut quisq;, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute divitiæ positæ sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus æstimanda est. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. Venio enim jam ad sumptuosos: relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædiis sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupiscenti, non modò ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad scænus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiã redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui* superat? qui eget, an qui abundat? Cujus possessio quo est major, eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

Magnum vectigal parsimonia.

*pro superest.

*C. Fabrici-
um Luscii-
num signifi-
cat, quem
ter in his
Paradoxis
jam nomi-
navit.

Τὸ μὲν δὲ
λεῖτα, ἐ-
μοὶ Λυσία
πὶ τῷ Πα-
ρὰ πᾶν
Ἀπολλόν. ἀ-
πὸ Philost.

*Virtus inex-
pugnabilis.*

*Quod satis
est cui conti-
gis, hic nihil
amplius op-
tat.*

Horat.

morum ac temporum vicio, aliquantum etiam ipse
fortasse in hujus seculi errore verset? Marcus Manili-
us patrum nostrorum memoriâ (nè semper Curios
& *Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit
enim ædículas in Carinis & fundum in Labicano.
Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Ulti-
nam quidem essemus! Sed non æstimatione census,
verum victu atq; cultu terminatur pecuniæ modus.
Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem,
vestigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ
sunt, certissimæq; divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum
æstimatores prata & areas quasdam magni æstimant,
quod ei generi possessionum minimè quasi noceri
potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi,
nec surripi potest unquam; neq; naufragio, neq; in-
cendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum
permutatione mutatur! quæ præditi qui sunt, soli
sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, &
semperternas: soli que (quod est proprium divitiarum)
contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est;
nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sen-
tiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quo-
niam incertas atque in casu positas possessiones ha-
bent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam
adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non
modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac
pauperes existimandi sunt.

M. T. Ciceronis Paradoxorum finis.

M. T. CICERONIS DE SOM- NIO SCIPIONIS.

Ex libro de repub. sexto.

CUm in Africam venissem *M. Manilio ^{* à Manlio} consule, ad quartam legionem tribunus ^{consule da-} (ut scitis) militum, nihil mihi potius fu- ^{ctus ad q-} it, quàm ut * Masinissam convenirem, ^{* Masinissam,} regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit; aliquantòq; pòst suspexit in cælum, & Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisq; reliqui cœlires, quòd antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor. Irà nunquam ex animo meo discedit illius optimi atq; invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra rep. percontatus est: multisq; verbis ultro citroque habitis, ille nobis consumptus est dies. Pòst autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus; cùm senex nihil nisi de Africa- no loqueretur, omniàq; ejus non solum facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè, ut cogitationes sermonesq; nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo videlicet sepissime vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illà formâ, quâ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipso, erat notior. Quem ut agnovi, equidè cohorruì. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. Vidēsne illam urbem, quæ parrere pop. Rom. coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthagi-

nem

nem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc biennio consul evertes; eritque cognomen id tibi per te parum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam, deligere iterum absens consul, bellumque maximum conficies, Numantiæque excindes. Sed cum eris currum in Capitolium inductus, offendes rempub. perturbatam consiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, redditusque converterit; duosque hi numeri (quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum, atque tuum nomen se tota convertet civitas. Te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: Tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus. Ac, nè multa, dictator remp. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemissentque cæteri vehementius, leniter arri-dens Scipio, Quæso, inquit, nè me è somno exciteris, & pax sit rebus: audite cætera. Sed, quò sis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservaverint, adjuverint, auxerint, certum esse in cælo, ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, cæterisque hominum jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores & conservatores hinc profecti, huc revertentur. Hic ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsi tamen, viveretne ipse, & pater Paulus, & alii, quos nos extinctos

tinctos arbitramur. Immo verò, inquit, ii vivunt, qui
è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt:
vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspi-
cias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi,
equidem vim lacrymarum profudi. Ille autè me am-
plexus atq; osculans flere prohibebat: Atque ego, ut
primùm, fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, in-
quam, pate sanctissime atque optime, quando hæc
est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in
terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ita,
inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est
omne, quod conspicias, istis te corporis custodiis libe-
raverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines e-
nim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum glo-
bum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra
dicitur. Hisque animis datus est ex illis sempiternis
ignibus, quæ sydera & stellas vocatis; quæ globosæ,
& rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos,
orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi
Publi, & piis omnib⁹ retinendus est animus in custo-
dia corporis: nec injussu ejus, à quo ille est vobis
datus, ex hominum vita migrandum est; nè munus
humanum assignatum à Deo defugisse videamini.
Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui,
justitiam cole, & pietatem; quæ cum sit magna in pa-
rentibus & propinquis, tū in patria maxima est: quia
ea vita, viâ est in cælum, & in hunc cœtum eorum,
qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt
locum, quem vides (erat autem is splendidissimo
candore inter flammâs elucens circulus) quæm vos
(ut à Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis:
ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera &
mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas
nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines
omnium, quas esse nunquam suspicari sumus. Ex
quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima
terris

ris luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam verò ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cum magis insuere, Quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Nōne aspicias, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atq; cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicunt; deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorū, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimōq; orbe Luna, radius Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nā ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo* motu pondera. Quæ cum insuere stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui, intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorū orbium* efficitur, qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent.

Quam

* motu.

* conficitur.

Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conversio est concitatio, acuto & excitato movetur sono; gravissimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam, terra nona, immobilis manens, imâ sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii, & Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè * nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atq; ^{al. modus} cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurduerunt; (nec est ullus hebetior sensus in vobis) sicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hac verò tantus est totius mundi incitativissimâ conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis adversum, ejusq; radiis acies vestra, sensusque vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, tu sedem etiam nunc hominû contemplari, ac domû, quæ si tibi parva (ut est) ita videtur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatē sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, nō modò interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim * aversos, partim etiam aversos stare vobis; à ^{transversos.} quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitâ & circumdatam cingulis; e quibus duos maxime inter se diversos, & cœli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos,

subnixos, obriguissē pruinā vides: medium autem illum, & maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille, in quo qui insistant adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quā vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen, tanto nomine, quā sit parvus vides. Ex his ipsis cultis notisque terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis aut *obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austriue partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in angustiis vestra gloria se dilatarī velit. Ipsi autē, qui de *vobis loquuntur, quādiu loquuntur? Quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum, à patribus acceptas, posteris prodere; tamen propter eluviones, exustionesq; terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modò non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui antè nati sint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id est, unius astri reditu metiuntur: re ipsā autem cum ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra, redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis reculerint: tum ille verè vertens annus appellari potest: in quo, vix dicere audeo, quā multa secula hominum teneantur.

ab euntis

nobis

fructus ab eis qui sunt in

antur. Namq; ut olim deficere Sol hominibus, extinguq; visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ita quodocunq; eadem parte Sol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium, stellisq; revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicesimam partē scio esse conversam. Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partē exiguam potest! Igitur, altè spectare si voles, atq; ad hanc sedem, & æternam domū contueri, neq; sermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustius cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & oblivione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cæli aditum patet; quanquam à pueritia vestigiis ingressus & patris, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio proposito, enitar multò vigilantius. Et ille, Tu verò enitere; & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: Nec enim is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiusq; is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: si quidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mover. Nam, quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quando

quando finem habet motus, vivendi finem habeat
 necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia nun-
 quam deseritur à se, nunquam nè moveri quidem de-
 finit: quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc
 principium est movendi. Principio autem nulla est o-
 rigo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem
 nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset hoc prin-
 cipium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam
 oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium
 extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se ali-
 ud creabit: siquidem necesse est à principio omnia ori-
 ri. Ità fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum
 à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel
 concidat omne cælum, omnisq; natura consistat, ne-
 cesse est; nec vim ullam nanciscatur, quā à primo im-
 pulsū moveatur. Cum pateat igitur æternum id esse,
 quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam
 animis esse tributam neget? Inanimatum est enim
 omne, quod impulsu agitur externo. Quod autem
 *anima. *animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hæc
 est natura propria animæ atq; vis. Quæ si est una ex
 omnibus, quæ sese moveat: neq; nata est certè, & æter-
 na est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem
 optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitur & ex-
 ercitatus animus velocitus in hanc sedem & domum
 suam pervolabit: idq; ocyus faciet, si jam tum, cum
 erit inclusus in corpore, eminebit foras; & ea, quæ
 extrà erant, contemplant, quam maximè se à corpore
 abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis volu-
 ptatibus dediderunt, earumq; se quasi ministros præ-
 buerunt, impulsuq; libidinum voluptatibus obedi-
 entium, deorum & hominum jura violaverunt, corpori-
 bus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec in hunc
 locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Ille
 discessit. Ego somno statim solutus sum.

¶ Index rerum & verborum.

Abstinentia Afric. p. 95.
 Al. 10. abstinentia benevo-
 lentiam multitudinis concii-
 liat 95. 34.

Academia ratio quid à cæteris
 differat 68. 7.

Accusatio multos illustravit
 84. 4. accusatoris nomen fu-
 giendum 84. 17. accusare
 innocentes, impium 84. 22.
 accusatio laudem peperit L.
 Grasso adolescenti 83. 7.
 accusatio quibus de causis
 suscipienda 84. 7.

Acta agere 173. 33.

Actio cognitioni anteponenda
 62. 27. actione in omni sus-
 ciptenda, considerata sunt
 honestas & efficiendi facul-
 tas 31. 15. & modus 57.
 14.

Adjuvare opera præstantius
 quam pecunia 85. 12.

Admirabilitas quibus rebus
 comparatur 78. 30.

Adolescentes quibus è rebus
 commendationem petere de-
 beant 82. 15. adolescens a-

liquid senile habere debet
 194. 34. adolescentie vitu-
 peratio 188. 32. adolescen-
 tia ver comparatur 207.
 21. adolescentum petulan-
 tia magis est, quàm senum
 194. 20. adolescentia mul-
 to plures, quàm senectus,
 mortis casus habet 206. 19.
 adolescentum imbecillitas,
 consilii propria 48. 25.

Adulari, passivè 38. 6. ab adu-
 latoribus facile falluntur
 omnes ibid. adulator occul-
 tus 178. 15.

Edes ruinosæ & malè materi-
 atæ 119. 19.

Eginetis pollices præcisi 116.
 29.

Egina propinqua Piræo ibid.
 31.

Æquitas lucet ipsa per se 132.
 33.

Ætate ut quisque antecellit,
 ita sententia principatum
 tenet in augurum collegio
 205. 18. ætati cuique sua
 tempestivitas data est 193.

Index rerum & verborum.

13. etati cuiq; sua sunt studia 209. 18. etatibus corroboratis amicitia judicanda sunt 170. 20.
Africani dictum pulcherrimum 37. 31. **Africanus** Prior, anno ante censorem M. Catonem, mortuus est 188
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 134. 16.
Agis rex occisus 96. 22.
Agraria rex Philippi 94. 2.
Agri fertiles imitandi 21. 32.
Agricultura laus 61. 24.
Agricultorum voluptates 208.
Agri bene culti laus 203. 1.
Alexander Macedo, humanitate superatus à patre 37. 23.
Alexander Theraus ab uxore interfectus 74. 30.
Ambitiosi quibus similes 36. 11.
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. amicorum consilium in rebus secundis maxime necessarium 38. 3. amicitia maxime perturbat officia 113. 19. amicitia præstat justitia lb. amicitia prima lex, ut neq; rogemus res turpes, neque faciamus rogati 199. 31. amicitia orta à natura, non ab imbecillitate 156. 9. 157. 3. amicitiam usque ad extre-

um vitam ætem permanere, cur difficile sit 1. 7. 22. amicitias qui magis quam amicitia 161. 24. amici qui diligendi 166. 36. amicitia vera difficillime reperiuntur in iis qui in honoribus reque publica versantur 167. 19. amicus certus in re incerta cernitur ibid. 26. amicitia fines ac termini, deq; iis variis sententia 169. 31. amicitia quæ minus probantur, dissuenda magis, quàm discindenda sunt 171. 17. amicitia inter æquales magis elucet 179. 6. amicitia vera sempiterna sunt 157. 14. amicus tanquam alter idem 172. 22. amicorum bene suadentium autoritas plurimum valere debet 161. 6. amicitia quid sit 152. 12. amicorum omnia communia 23. 9. amare quid sit 178. 36.
Animorum natura cur mortalis esse non possit 216. animo nihil præstantius 217. 29. animus in custodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus 233. 20. animi magnitudo in contemenda voluptate, vita, re 118. 9. animi generi hominum decorum munere dati 234. 24. animi

Index rerum & verborum.

animi opera majora, quàm
 corporis 82. 28. animarum
 vis duplex 42. 10.
 Annulus Gygis 113. 9.
 Annus verè vertens multa ho-
 minum secula complectitur
 236.
 Apellis Venus 103. 24
 Apollinis Pythii oraculum
 95. 29.
 Appetitus rationi lege naturæ
 subjectus est 42. 19.
 Aquæ hæret 143. 3.
 Aquilinus de dolo malo 121. 7.
 Aratus Sicyonis Nicoclem ty-
 rannum occidit 96. 35.
 Arbitrorum formula 125. 4.
 Arganthonius quidam octo-
 ginta regnavit annos, cen-
 tum & viginti vixit 287. 3.
 Aristidis sententia de Themis-
 toclis consilio 117. 28.
 Aristoteles quid de pecunia-
 rum effusionibus sentiat 87.
 3. ejus opinio de honesto
 112. 17.
 Artificia quæ liberalia, quæ
 sordida 61. 18.
 Assentatio ab amicitia remo-
 venda 175. 27.
 Astutias aliter leges, aliter
 philosophi tollunt 128. 16.
 Attilius vigilando necatus
 136. 24.
 Attilius L. cur sapiens habitus
 147. 4.

Avaritiâ senili nihil absurdi-
 us 26. 4. avaritiâ nullum
 est tetrius vitium 95. 24.
 avaritia populos omnes per-
 dit 95. 31. avari plus sem-
 per appetunt 230. 24. ava-
 ritia injuriæ præcipua cau-
 sa 11. 26.
 Auspicia quæ sint optima 185.
 29.

B

Bella cur suscipienda 16. 9.
 bella justa quæ 17. 26.
 bellum Punicum tertium
 M. Catonis consilio illatum
 33. 15. belli gloria adole-
 scentibus quærenda 82. 15.
 Bene agere quid sit 125. 6.
 Bene & beatè vivere nihil ali-
 ud est, nisi honestè & rectè
 vivere 218. 6.
 Benefacta malè locata, male-
 facta sunt 89. 13.
 Beneficia citra injuriam esse
 debent 91. 28. beneficii &
 liberales naturâ sumus 156.
 28. beneficium qui dat, mo-
 res, non fortunam sequi de-
 bet 92. 5. beneficia in quos
 conferenda 89. 6. beneficia
 in singulos 93. 26. beneficia
 in rempub. 96. 29. beneficia
 in egentissimos quosque præ-
 cipue conferenda 22. 17. quæ
 beneficia omnibus commu-
 nicanda 23. 18.

Q

Benevolentia

Index rerum & verborum.

Benevolentia colligenda præcepta 77. 13.

Benignitas quas cautiones habeat 19. 30. **benignitas quæ sit utilis rei publicæ** 88. 20. **benignitate nihil hominis naturæ accommodatius** 19. 29.

Boni viri qui sint 125. 6. **bonus nemo miser esse potest** 219. 15. **boni viri definitio** 127. 6. **bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententiâ** 104. 18. **bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam sunt** 207. 26. **bonorum æquatio non laudanda** 94. 6. **bonum solum honestum** 215. 13. **bona caduca & incerta** 152. 20.

C

Cæcilius versus contra senectutem 190. 11.

Cæsaris largitiones, non liberales, sed injustæ 20. 13.

Castigatio omnis vacare contumeliâ debet 36. 32.

Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 99. ult. **Catonis facta, Socratis dicta laudantur** 148. 11. **Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute** 182. 17. **Cato Uticensis cur se interficere**

debuerit 46. 32. **Cato cum sapiens habitus** 147. 5. **Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo** 212. 25.

Cicero, stante repub. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 66. 18.

Ciceronis filii laus in re militari 82. 20. **Ciceroni reditum gloriosum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitosum** 223. 3.

Civitas quæ dici possit 222. 9.

Civis quis sit 223. 4.

Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cælum aditus 232. 26.

Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 26. 21.

Colendi qui 60. 24.

Communia civibus inter se quæ sint 23. 5.

Concordia fundamentum reipub. 96. 3.

Conjugia, societas prima 245.

Consideratio tempus & diligentiam postulat 9. 23.

Consuetudinis maxima vis est 168. 35.

Contemptus quos homines sequatur 78. 35.

Contentio plus ad gloriam valet quàm sermo 83. 14.

Convivium melius Latini, quàm Græci nominantur 198. 10. **Corporis**

Index rerum & verborum.

Corporis bona externis antepo-
nenda 99. 23.

Crudelitas inimica natura 116
33.

Cura optima de salute patriæ
238. 24.

Cyrillus quidam lapidibus ob-
rutus 117. 15.

Cyrus Persarum rex agricul-
turâ maximè oblectatus
203. 17.

D

Damon & Pythias 116. 8.

Decorum ab honesto quid
differat 39. 18. Decorum
quid sit 40. 20. Decorum
tribus in rebus positum est
52. 1. Decorum ab honesto
separari non potest 40. 11.

Defensio accusatione laudabi-
lior 84. 1. Defendendi in-
terdum etiam nocentes 84.
27. definitio necessaria prin-
cipio disputationis 4. 15.

Deliberanda ea non sunt, in
quibus est turpis ipsa deli-
beratio 113. 2.

Deos non nocere 69. 25.

Deposita non semper reddenda
134. 22.

Dissimilitudo dissociat amici-
tias 170. 29.

Divitias amare, parvi angu-
stique animi est 29. 19. di-
vitie cur exspectantur 11.
26. dives quis sit 227. 21.

Dolus malus quid 121. 30.

Duodecim tabulæ de tutela
122. 5.

Dolor, contra naturam 107.
14.

E

Eloquentia laus 63. 22. e-
loquentia quid 83. 15.

Ennius censet non lugendam
esse mortem, quam immorta-
litas consequatur 208. 25.

Epicureorum sententia de Deo
137. 5. Epicuri de bono &
malo sententia 216. & 217

Eὐαγρία 58. 14.

Εὐταξία 58. 6.

Exercitatio in omni re necessa-
ria 29. 33. exercitatio in
senibus quid efficiat 193.
24.

Exilium quibus terribile 219.
3. exules qui sint 223. 19.

F

Fabula Platonis utilissima
113. 10.

Falsum jurare, pejerare non
est 138. 35.

Fides unde dicta 11. 10. fides
ut nobis habeatur, quid fa-
ciendum 77. 29. fides vel
hosti data servanda 16. 27.
fides & constantia in amici-
tia desiderantur 167. 33.

Finis bonorum & malorum
simplex esse debet 143. 30.

Q3

Forme

Index rerum & verborum.

**Forma dignitas quomodo tu-
enda** 53. 24.

**Fortis animus duabus in rebus
cernitur** 28. 25. **fortissimus**
**quisque imperandi cupidis-
simus** 27. 34. **forti viro vis**
adhiberi non potest 130. 30.
**fortitudo sine iustitia in vi-
zio** 27. 13. **fortitudinem**
quomodo definiant Stoici
ibid. 16.

**Fortuna magna vis in utramq;
partem** 72. 13.

**Fraus odio digna maiore,
quam vis** 19. 7. **fraus vulpe-
culæ propria, vis leonis** ib. 6

G

Gemma in vitibus 201. 7.

**Gloria cupidi homines fa-
cile ad res injustas impel-
luntur** 28. 16. **gloriam qui**
**contemnunt, non reprehen-
dendi** 30. 24. **gloria tribus**
è rebus constat 77. 3. **gloria**
consequende viam Socrates
tradidit 81. 16. **gloriam è**
**rebus bellicis petere adole-
scentes debent** 82. 15. **glo-
ria hominum angustis tri-
bus terminatur, nec diu-
urna esse potest** 236. 17.

Gnathonum multi similes 176.
26.

**Græca cum Latinis con-
iungenda** 1. ult.

H

Hereditas optima qua 50.
hereditatis spes quid
efficiat 226. 14.

Hercules in cælestium numero
collocatus, propter beneficia
in humanum genus collata,
108. 18.

Homo ceteris animantibus,
quantum & in quo præstet
**6. 32. homo solus ordinē sen-
tit** 7. 31. **homines quidam**
non re, sed nomine 44. 9.
**dii hominibus maxime u-
tiles** 69. 22. **hominum studia**
in nos quomodo excitentur
72. 11.

Honestum laudabile naturā 8.
8. **honestum quibus ex re-
bus confletur** ibid. 6. **hone-
stum è quatuor veluti fonti-
bus manat** ib. 16. **honestum**
nihil, quod iustitiā vacat.
27. 19. **honestas à partibus**
quatuor manat 62. 1. **hone-
stas per se animos omnium**
mouet 77. 22. **honestum**
**quid sit, è Stoicorum, Peri-
pateticorum, Socratis sen-
tentia** 103. 33. **honestum**
verum in sapientibus solis
104. 26. **honesti vis** 117. 10.
honesti naturā temporibus
fiunt non honesti 134. 26.

Hostis olim peregrinus 17. 15.

**Humane res fragiles & cadu-
cæ** 179. 17. **Imperia**

Index rerum & verborum.

I

Imperia non semper expeten-
da 29. 35.
Imperator quis sit 224. 4.
Impii adversus deos qui sint
109. 23.
Improbi servi sunt 125. 1.
Injuria fit duobus modis 19. 5.
Injustitia duo genera 11. 12.
Inspiciente fortunato nihil est
intolerabilius 164. 15.
Invitâ Minervâ nihil decet
46. 16.
Jocandi genus duplex 43. 15.
Jocandi genus quale esse debe-
at 43. 23.
Iraisci graviter inimicis non
oportet 36. 19.
Ira nihil rectè fieri patitur
36. 6.
Judiciorum ratio duplex 83.
ult.
Jura belli 16. 4.
Jus gentium, & jus civile
quomodo differant 124. 33.
juris fons natura 125. 20.
Jusjurandum ad astringen-
dum fidem vinculum artifi-
simum 140. 13. justitiæ fun-
damentum fides 11. 5. justiti-
a servanda etiam adver-
sus infimos 19. 1. Justitiâ
nullum tempus vacare de-
bet 28. 8. justitiâ solâ viri
boni nominantur 79. 22.
Justitiæ fruenda causâ re-

ges olim constituti 80. 29.
Justitia fundamentum est
sane 93. 16. Justitia omni-
um domina & regina vir-
tutum 109. 29.

L

Largorum duo genera 86.
21. largitio 92. ult.
Latronum leges quadam sunt
80. 15.
Leges cur constituta 80. 35.
leges civium incolumitatem
spectant 107. ult. lex natu-
ra communem utilitatem
spectat 109. 5. 110. 15. 118.
32.
Liberalitatis duo sunt genera
22. 3. liberalitatis ratio
duplex 85. 9. liberales qui
86. 27.
Libertas quid sit. 224. 20.
Liber nemo nisi sapiens ibid. 19
Libidinosa & intemperans
adolescencia effectum corpus
tradit senectuti 191. ult.
Libidinosorum animi 238.
29.
Lites valde vitandæ 90. 1.
Loci & temporis vis quantâ sit
59. 4.
Ludo & joco quatenus uten-
dum 43. 5.

M

Mendacium omne in con-
trahendis rebus tollen-
dum 122. 14.

Index rerum & verborum.

Mente nihil divinius 115. 34.
Mercari quod statim vendas,
fordidum 61. 5.
Mercatura qua probanda 61.
 19.
Mercede ad amandum addu-
ci, fordidissimum 73. 8.
Metus omnis, servitus est 226.
 33.
Micare in tenebris 127. ult.
Miles semel dimissus, nisi se-
cundo sacramento oblige-
tur, pugnare jure contra ho-
stem non potest 17. 3.
Modestia quid 58. 8.
Mores corrumpuntur divitiis
 93.
Mors servituti, & turpitu-
dini anteponenda 33. ult.
mors seni aut plane negli-
genda, aut etiam optanda
est 206. 11. *mors longè ab-*
esse à senectute non potest
ibid. 8. *mors omni etati*
communis *ibid.* 29. *mortis*
adolefcentum & senum dis-
crimen 207. 29. *morti nihil*
tam simile, quàm somnus
 211. 13. *mortuus religiosà*
jura tribuuntur 149. 21.
mors quibus terribilis 219. i
Munus perinde est ut accipi-
tur 144. 7.
Mutatio facienda consilii, ubi
nos errasse cognoscimus 49.
 31.

N

Naturam quisque suam pa-
trius quàm alienam inse-
qui debet 45. 11. *natura*
quas partes corporis textit,
eas tegere omnes debent 52.
 14. *natura non patitur, ut*
alteri detrahamus nostri
commodi causà 107. 12.
natura est jus gentium *ibid.*
 32. *natura est lex divina &*
humana 108. 3. *natura le-*
ge unà & eadem omnes con-
tinemur 109. 9. *natura de-*
siderat recta & convenien-
tia 112. 10. *natura princi-*
pia 118. 32. *natura fons*
juris 125. 27. *natura mu-*
tari non potest 137. 14. *na-*
tura similium sui appetens
est 163. 2.
Negligendus nemo in quo sit
aliqua significatio virtutis
 21. 6.

O

Oburgationum qui modus
 56. 7.
Osse aperte magis ingenium
est, quàm fronte occultare
sententiam 168. 12.
Officina nihil habet ingenium
 61. 9. *officii amplitudo &*
laus 3. 13. *de officio quastio*
duplex 5. 1. *officii divisio*
ibid. 12. *officii deserendi*
causa 12. 31. *officia aliis*
alia

Index rerum & verborum.

alia magis debentur 25. 27.
 officiorum boni ratiocinato-
 res esse debemus ibid. ult. of-
 ficia splendidissima, quæ ab
 animi magnitudine oriun-
 tur 25. 25. officium adole-
 scentis 50. 23. officia senum
 51. 2. officium magistratus
 ibid. 16. officium privati
 ibid. 20. officium peregrini
 ibid. 24. officii persequendi
 rationes quinque 68. 18. of-
 ficiorum tractatio in philo-
 sophia uberrima 101. 35.
 deliberatio triplex 102. 31.
 officia media 104. 31. offi-
 cia à quatuor fontibus ho-
 nestatis ducta 134. 32.
 Onera maxima, senectus &
 paupertas 187. 1.
 Opes cum infamia non utiles
 131. 18.
 Opinionem hominum de se neg-
 ligere, arrogantis est 41. 21.
 Orationis vis 214. 18. oratio-
 nis duplex ratio 83. 17. o-
 rationis vis duplex 54. 17.
 Oratoris proprium quid 1. 18.
 Oratoris munus, ingenium non
 solum est, sed laterum etiam
 & virium 191. 17.
 Orbium cælestium ordo 234. 7.
 concentus 234. 34. ab ho-
 minibus non percipitur 235
 18.
 Ordo quid. 58. 11.

Otium languorem affert 100.
 27.

P

P Ascere bene, prima utili-
 tas in re familiari 99. ult.
 Patris vita cum violatur,
 quam multa peccantur 221.
 15.
 Pro patria mors oppetenda, si
 ita res ferat 25. 4. pa-
 tria parentibus anteponen-
 da 132. ult.
 Patroni civitatum & natio-
 num qui esse debeant 16. 26.
 πδδν 72. 2.
 Paupertas, contra naturam
 107. 14.
 Peccare, nunquam utile 123. 8
 peccandum non est amici
 causâ 158. 9. peccata esse
 equalia 219. 22. peccata
 non rerum eventu, sed vitiis
 hominum metienda sunt 219
 24. peccare, est tanquam li-
 neas transire 219. 33. pec-
 catorum conscientia, dura
 servitus 226. 28.
 Pecunia cupiditas unde 12. 2.
 pecuniam contemnere ma-
 gnificum est 29. 20. pecunia
 corrupti, fideles esse non pos-
 sunt 85. 27. pecunia non
 querenda solum, sed etiam
 collocanda 81. 13. pecunia
 cupiditas in plerisque summa
 amicitia

Index rerum & verborum.

- amicitia peſſima 158. 2. pecunia & gratia comparatio 92. 13.
Perduellis 17. 13.
Peregrinos uſu urbis prohibere, inhumanum 117. 3.
Periculofarum actionum multiplex ratio 34. 25. periculis ſine cauſa offerre ſe, ſtultum eſt 34. 15.
Personis veluti duabus natura unumquemque noſtrum induit 44. 29.
Perjurium quid ſit 139. 1.
Phaethon ſolis filius iſtu ſulminis deſlagavit 134. 8.
Philoſophi in quo peccent 13. 9
philophorum vita minus expoſita fortuna talis, quam eorum qui rempub. tractant 31. 6. philoſophia, quando & quibus rationibus adductus operam dare ceperit Cicero 66. philoſophia nomen quibusdam inuiſum ib. 1. philoſophi qui ibid. 2. philoſophia quid ib. 3. philoſophiae deſenſio ibid. 13. philoſophia tota frugifera & fructuofa 101. 35. philoſophia pars de officiis uberima 102. 1. philoſophia liberalitatem, juſtitia continentiam docet 108. 9. philoſophia vitam tranquilam praebet 182. 6. philoſophorum principes 189. 26.
Pietas in patriam, in caelum via eſt 233. 27
Piratis data fides non ſervanda 138. 31.
Plato uno & octogefimo anno ſcribens mortuus eſt 186. 17
Poëmata vel minus praeclara delectant imperitos, & laudantur 105. 6.
Poëta iners extremum actum negligit 183. 19.
Praeclara omnia rara 172. 10.
Principatum appetere, hominis proprium 7. 25.
Privata nulla, naturā: ſed occupatione, victoriā, lege, paſſione, conditione, ſorte 10. 18. privata vita otioſior, publica fructuoſior 30. 10. privata vita quibus concedenda, quibus minus ibid. 14.
Prodigi qui 86. 23.
Promiſſis quando ſtandum non ſit 14. 32. 134. 27. promiſſa non ſervanda 134. 19.
Prudentia quid 62. 14. prudentiae & ſapientiae diſcrimen ibid. prudentia ſine juſtitia nocet 78. 12. prudentia vera & maximè utilis quae 77. 35. prudentia ſenectutis eſt 188. 32.
Pulchritudinis duo genera 53. 16.

Pytha-

Index rerum & verborum.

Pythagoreorum mos in exercenda memoria 195. 6.

mos verecundus 53. 9.

S

Questio de honesto & utili 116. 16. Quaestiones de officio 132. 6. Quaestus turpes 228. 24.

R

Rectum ita justum, si voluntarium 13. 12.

Recte facta à virtutibus proficiuntur, peccata à vitiis 220. 23.

Referenda gratia nullum officium magis necessarium est 21. 33.

Reges cur instituti 80. 29.

Regnandi cupiditates unde existant 112. 26. regni fides nulla 12. 8. regna iniqua atq; infideles multi 130. 21.

Rei familiaris augenda qui modus 38. 27. res familiaris quaeri debet is rebus, à quibus abest turpitudine 99. 12. res magna non corporum viribus, sed animi geruntur 188. 1.

Reipub. praefuturis duo Platonis praecepta necessaria 35. 18. respublice maxima per adolescentulos labefactata, senibus sustentata 188. 26.

Romani viri illustres bellicà laude 27. 6. Romanorum

Sanguinis conjunctio, vinculum charitatis 24. 14.

Sapientiae amor ex cognitione honesti 8. 10. sapientia in quo sita ibid. 28. sapientia quid à prudentia differat 62. 14. sapientia princeps virtutum ibid. 13. sapientia quid 67. 5. Sapientiae laus ibid. 13. sapientes septem, non tamen omnino sapientes 105. 24. sapientis est, habere rationem rei familiaris 122. 30. sapiens, qui sibi non prodest, ne quidquam sapit 122. 25. sapientis cum histrione comparatio 207. 16. sapientissimus quisq; æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo 212. 6. sapientum quorundam de amicitia opinio 161. 9. sapientis animus quibus rebus munitus 225.

Securitas caput est ad beatè vivendum 161. 18.

Seditionum origo quae 39. 26.

Senator non est, qui iurajurando hostium tenetur 136. 15.

Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere 190. 1. senis sermo quietus & remissus decorus est 191. 22.

senibus

Index rerum & verborum.

senibus conceditur, ut de se
dicant 192. 11. senem ma-
ture fieri, si vis diu esse se-
nex, proverb. 192. 33. senex
is probatur, in quo est ali-
quid adolescentis 194. 35.
Senili avaritiâ nihil absur-
dus 206. 3. senectus opta-
tur, eademque accusatur
183. 9. senectutis arma sunt
exercitationes virtutum
184. 29. senectus accusatur,
non propter etatem, sed
propter mores 184. 6. 186.
15. 205. 27. senectus qua-
tuor de causis misera vide-
tur 187. 3. senectus maxi-
mum onus putatur 187. 1.
senectutis vitia diligentia
compensanda sunt 194. 6.
senectutis vituperatio 195.
20. senectus naturâ loqua-
cior 205. 35. senectutis mo-
dica, severitas probatur
206. 1. senectutis fructus
est, ante partorum bonorum
memoria & copia 207. 24.
senectus peractio atatis est,
tanquam fabula 213. 15.
Sepulchra communia propin-
quis inter se 18. 16.
Sermo qualis esse debeat 55. 6.
sermonem suavisitas, amici-
tiæ condimentum 168. 17.
Servorum infima conditio
19. 2. servus quomodo uten-

dum. ibid. 3.
Severitate sublata admini-
strari civitas non potest 36.
29.
Similitudo ad amicitiam alli-
cit 162. 35.
Simulatum nihil diuturnum
81. 24. simulatio, perfidi-
improbi, malitiosi hominis
est 121. 33. simulatum ni-
hil in amicitia 155. 8.
Societatis humanæ vinculum
oratio 22. 29. societatis hu-
manæ gradus 23. 28. socie-
tas præstantissima, bonorum
virorum familiaritas 24.
18. societas inter omnes,
major autem ut quisq; pro-
ximè accedit 151. 35.
Solitarium nihil natura amat
175. 4. Solitudo languorem
affert 100. 28.
Stoicorum oratio 214. 21.
Stulto nemini bene esse potest
219. 14. stultos omnes insa-
nire 214. 25.
Summum jus, summa injuria
15. 5.
Superbia in prosperis rebus fu-
gienda 37. 17.
Sylle largitiones, non libera-
les, sed injuste 20. 12.

T

Abule novæ injusta 98. 4.
Temperantia 39. 12.
Turpe

[Handwritten signature and notes at the bottom of the page]

Index rerum & verborum.

Turpe mutatur tempore 106.
 15. turpitudine maxime con-
 tra naturam 112. 10. turpe
 nunquam utile 117. 35.
 Tyrannorum ferè violenta
 mors 73. 34.

V

Valetu finis tuende ratio
 99. 7.
 Vestigalia urbana rusticis an-
 teponenda 99. 31.
 Venandi studium honestum 43.
 36.
 Venditor lege 12 tab. presta-
 bat tantum vitia, quæ lin-
 gua nuncupata essent 123.
 13.
 Veri adolescentia comparatur
 207. 21.
 Verecundia 39. 12. verecun-
 diâ sublata, nihil rectum
 aut honestum est 60. 20. Ve-
 recundia maximum amici-
 tiæ ornamentum 173. 10.
 Veri investigatio, hominis pro-
 pria 7. 18.
 Veritas molesta est 175. 17.
 Vestitus quæ ratio 53. 28.
 Verrima quæque debent esse
 suavissima 168. 29.
 Peturius hosti deditus 139. 9.
 Viam erranti non monstra-
 re, Athenis execrationibus
 publicis sancitum 119. 25.
 Villa locuples abundat porco,

hædo, agno, gallinâ, lacte,
 caseo, melle 202. 30.
 Vires celeritati anteponenda
 99. 30.
 Virgula divina 64. 6.
 Virtutes ut quæque leniores,
 ita amabiliore 21. 9. vir-
 tutum quarundam simula-
 cra in belluis 22. ult. virtus
 omnis tribus in rebus ferè
 vertitur 71. 31. virtutem
 unam qui habet, an omnes
 habeat 78. 14. virtutem
 quomodo nonnulli interpre-
 tentur 150. 14. virtute
 nihil amabilius 155. 23.
 virtus tenera & trasta-
 bilis est 162. 17. virtutis
 opinio, amicitia concilia-
 trix 159. 4. virtus seipsâ
 contenta est ad beatè vi-
 vendum 218. 8. virtutes
 inter se pares 210. 6. vir-
 tus est consentiens cum ra-
 tione & perpetua constan-
 tia ibid. 15. virtus plu-
 ris estimanda, quam ulla
 possessio, aut alla vis au-
 ri & argenti 229. 23. vir-
 tute qui præditi sunt, so-
 li sunt divites 230. 17.
 virtus amitti non potest
 ibid. 14. vite finis opti-
 mus 208. 11.
 Vita deserta ab amicis, iucun-
 da esse non potest 164. 29.
 vitia

m mala Index rerum & verborum.

vitia animi graviora, quàm
corporis ac fortune 108. ult.
Vitis naturâ caduca 200. ult.
Viliciscendi modus 19. 24. 43. 23
Voluptatis appetitum omnes
fere propter verecundiam
occultant 24. 11. Volupta-
tes blandissima domina 79.
Voluptas omnis honesta-
ti contraria 143. 23. Vo-
luptate nulla pestis capita-

lior 193. 27. voluptates a-
gricolarum 200. 10. volu-
ptas plurimorum patrocini-
is defenditur 218. 3.
Vox clara & suavis esse debet
54. 26.

Utile ab honesto separari non
debet 68. 27. utilitatum
comparatio 92. 21. utili-
tas communis secundum na-
turam 109. 7. 112. 13.

FINIS

[Extensive handwritten scribbles and signatures in various directions, including 'John', 'H. J. ...', and 'Klaus H. ...']

2072
4772
Ti-
a-

James M. 30